

R. 151
75

1000

YILDIZ ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK FAKÜLTESİ
RÖLÖVE, RESTORASYON ANABİLİM DALI

**BITLİS, MERKEZ İLÇESİ
SİVİL YAPILARI**

Mimar Neşe Ergin (Demirezen)

Yöneten : Öğr. Gör. Lemi Merey

LİSANSÜSTÜ BİTİRME TEZİ

İstanbul - 1983

YILDIZ ÜNİVERSİTESİ
KÜTÜPHANESİ

Kayıt numarası: 43735

Demirbaş numarası: 41863

Kot numarası: R 151
75

Ek:

MÜHÜR

x

YILDIZ ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK FAKÜLTESİ
RÖLÖVE, RESTORASYON ANABİLİM DALI

α comp.

BİTLİS, MERKEZ İLÇESİ
SİVİL YAPILARI

Mimar Neşe Ergin (Demirezen)

Yöneten: Öğr.Gör.Lemi Merey

LİSANSÜSTÜ BİTİRME TEZİ

İstanbul - 1983

İ Ç İ N D E K İ L E R

	<u>Sayfa</u>
ÖNSÖZ	
GİRİŞ	1
BÖLÜM I- BİTLİS İLİNİN TANITILMASI	3
1.1. BİTLİS İLİNİN KONUMU	5
1.1.1. YERİ, SINIRLARI	5
1.1.2. YERYÜZÜ ŞEKİLLERİ	6
1.1.3. JEOLojİK YAPISI	10
1.1.4. İKLİMİ	12
1.2. TARİHSEL GELİŞİMİ	15
1.3. EKONOMİK YAPISI	23
1.3.1. NÜFUS	23
1.3.2. TARIM	24
1.3.3. HAYVANCILIK	25
1.3.4. MADENLER	25
1.3.5. TİCARET	25
1.3.6. TURİZM	25
1.4. BİTLİS İLİNİN TARİHİ ESERLERİ	26
1.4.1. DİNİ YAPILAR	26
1.4.2. SİVİL YAPILAR	27
 BÖLÜM 2- MERKEZ İLÇENİN İNCELENMESİ	 31
2.1. İNCELEME ALANININ SEÇİLMESİ	33
2.2. BUCAK VE MAHALLELER	35
2.3. YERLEŞİM DÜZENİ	37
2.4. YOLLAR	40
2.5. TARİHİ ESERLERİNİN İNCELENMESİ	43
2.5.1. ASKERİ YAPILAR	43
2.5.1.1. BİTLİS KALESİ	43
2.5.2. DİNİ YAPILAR	47
2.5.2.1. CAMİLER	47
2.5.2.2. TÜRBELER	55
2.5.3. SİVİL YAPILAR	59
2.5.3.1. MEDRESELER	59
2.5.3.2. HANLAR	62

ÖNSÖZ

Yıldız Üniversitesi Rölöve ve Restorasyon Anabilim Dalı'na Lisansüstü bitirme tezi olarak sunulan bu çalışma Bitlis ilini konu almaktadır.

Okulumuzun 1982 yılı Ağustos ayında bu bölgeye yaptığı araştırma gezisinde Bitlis ilinin dini ve sivil mimari örneklerini incelemiş ve Merkez ilçenin tesbit çalışmalarını tamamlamıştık. Bu tez de; Bitlis ilinin tarihi çevresini inceleyip, sorunlarını ortaya koymak, bundan sonra yapılacak çalışmalara bir başlangıç olmak gayesiyle hazırlanmıştır.

Çalışmalarımın ilk bölümünde ilin konumu, tarihsel gelişimi, ekonomik yapısı incelenmiş ve tarihi yapıları sıralanmıştır. Sonra kendi araştırma bölgemin mimari ve çevre özellikleri incelenip, dini, askeri ve sivil yapıları anlatılmıştır. Son bölümde ise Bitlis evleri özellikleriyle anlatılmış, tarihi çevre değişim nedenleri araştırılmış ve koruma önerileri getirilmiştir.

Bitlis ilindeki çalışmalarımız sırasında grubumuza gösterdikleri yakın ilgiden dolayı Sayın Bitlis Valisi Yılmaz ERGUN'a, Bitlis iline gitmemize olanak sağlayan Sayın Cahit DODANLI'ya, Tez ve proje çalışmalarım sırasında büyük yardımları olan Hocam Sayın Lemi MEREY'e, tesbit çalışmalarına katılan sayın hocalarım Prof.Turgut ÖVÜNÇ, Doç.Özden SÜSLÜ, Dr.Lütfü YAZICIOĞLU, Sedat GÖKSU ve mimar arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Neşe Ergin

GİRİŞ

Bitlis Doğu Anadolu bölgesinde, Van gölü batısında, Diyarbakır-Van yolu üzerinde, dağların tek geçit verdiği yerde kurulmuş bir şehrimizdir. Eskiden "İpek Yolu" diye anılan, Doğu Anadolu ve İran'ı Suriye ve İskenderun'a bağlayan yol üzerinde olduğu için çağlar boyu çeşitli uygarlıkların yerleşim yeri olmuştur.

Bitlis şehrinin ne zaman kurulduğu ve adının nereden geldiği kesin olarak bilinmemektedir. M.Ö.III-IV.yüzyıllarda burada bir yerleşim olduğu ve kalenin bu tarihlerde inşa edildiği sanılmaktadır. Bu bölgenin daha sonraki çağlarda İslamların, Bizansların, Selçukluların, Eyyubilerin, Harzemşahların, Moğolların ve Osmanlıların hakimiyetinde olduğu bilinmektedir.

Günümüzde Bitlis ilinin Merkez, Ahlat, Adilcevaz, Hizan, Mutki ve Tatvan ilçeleri vardır. Bu tez, Merkez ilçeyi içermektedir. Bitlis Merkez İlçesi, Bitlis ve Kömüs deresi yamaçlarına kurulmuştur. Yerleşimin etrafı dağlarla çevrilidir. Sert Karasal iklimin tüm özellikleri burada görülmektedir.

Yüzyıllar boyu oluşan birikim sonucu ortaya çıkan ve yöreye özgü mimari geleneklere göre yapılan yapılar günümüzde de bütünlüğünü korumaktadır. Bu yapılar çevredeki birçok tarihi yapıtlarla birlikte güzel bir doku oluşturmaktadır. Fakat ne yazık ki son zamanlarda yapılan gerek resmi yapılar, gerekse bunları modern diye örnek alarak yapılan yeni konutlar dokuyu bozmaya başlamıştır.

GİRİŞ

Bitlis Doğu Anadolu bölgesinde, Van gölü batısında, Diyarbakır-Van yolu üzerinde, dağların tek geçit verdiği yerde kurulmuş bir şehrimizdir. Eskiden "İpek Yolu" diye anılan, Doğu Anadolu ve İran'ı Suriye ve İskenderun'a bağlayan yol üzerinde olduğu için çağlar boyu çeşitli uygarlıkların yerleşim yeri olmuştur.

Bitlis şehrinin ne zaman kurulduğu ve adının nereden geldiği kesin olarak bilinmemektedir. M.Ö.III-IV.yüzyıllarda burada bir yerleşim olduğu ve kalenin bu tarihlerde inşa edildiği sanılmaktadır. Bu bölgenin daha sonraki çağlarda İslamların, Bizansların, Selçukluların, Eyyubilerin, Harzemşahların, Moğolların ve Osmanlıların hakimiyetinde olduğu bilinmektedir.

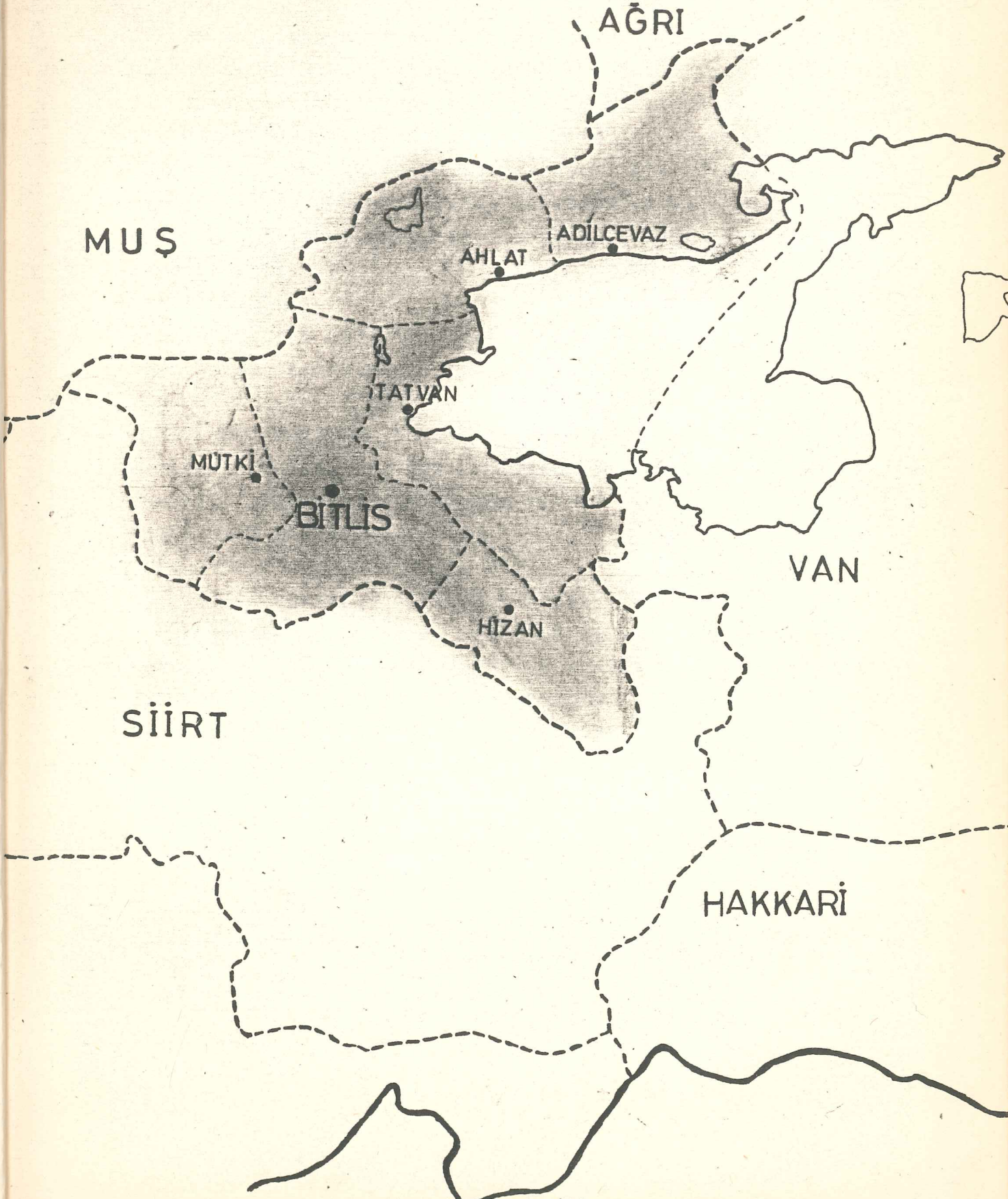
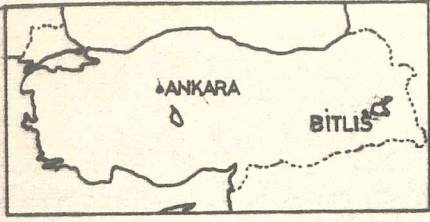
Günümüzde Bitlis ilinin Merkez, Ahlat, Adilcevaz, Hizan, Mutki ve Tatvan ilçeleri vardır. Bu tez, Merkez ilçeyi içermektedir. Bitlis Merkez İlçesi, Bitlis ve Kömüs deresi yamaçlarına kurulmuştur. Yerleşimin etrafı dağlarla çevrilidir. Sert Karasal iklimin tüm özellikleri burada görülmektedir.

Yüzyıllar boyu oluşan birikim sonucu ortaya çıkan ve yöreye özgü mimari geleneklere göre yapılan yapılar günümüzde de bütünlüğünü korumaktadır. Bu yapılar çevredeki birçok tarihi yapıtlarla birlikte güzel bir doku oluşturmaktadır. Fakat ne yazık ki son zamanlarda yapılan gerek resmi yapılar, gerekse bunları modern diye örnek alarak yapılan yeni konutlar dokuyu bozmaya başlamıştır.

Bugüne kadar kendi olanaklarıyla kendi dokusunu koruyan şehrin, bundan sonra yetkililerce ele alınıp, Bitlis kültürel mirası değerlendirilmelidir. Tek anıt korumadan çok, çevreyi de içine alan koruma ve değerlendirme çalışmalarına gidilmelidir. Yörede yaptığımız tesbit çalışmalarının, bundan sonraki çalışmaların bir başlangıcı olmasını dilerim.

BÖLÜM I

BİTLİS İLİNİN TANITILMASI

Harita 1- Bitlis İli.

1.1. BİTLİS İLİNİN KONUMU

1.1.1. BİTLİS İLİNİN YERİ VE SINIRLARI

Bitlis Doğu Anadolu bölgesinde, Yukarı Fırat ve Yukarı Murat bölümlerinin sınırı üzerinde bulunan bir ilimizdir. Doğuda Van Gölü ve Van ili, güneyde Siirt, batıda Muş, kuzeyde Ağrı illeri ile çevrelenmiştir. Bitlis ili 41 derece 33 dakika ve 43 derece 11 dakika doğu meridyenleri ile 37 derece 54 dakika ve 38 derece 58 dakika kuzey paralelleri arasındadır¹. Merkezi 38 derece 20 dakika doğu meridyeni, 42 derece 5 dakika kuzey paralelindedir².

Yüzölçümü 6706 km²'dir. Van gölünün 1876 km²'lik kısmı da Bitlis ilinin sınırları içindedir³.

Deniz seviyesinden yüksekliği Lynch'e göre 1585 m. Kiepert haritasında 1560 m. Türk Araştırma haritalarında 1400-1500 metredir⁴. İmar haritalarında vilayet konağının bulunduğu nokta 1540 m'dir.

Bitlis ili Merkez, Ahlat, Adilcevaz, Tatvan, Mutki ve Hizan ilçelerinden oluşmuştur. Merkez ilçe ilin güney ortasındadır. Kuzeyinde Ahlat, doğusunda Hizan ve Van gölü kıyısında Tatvan, batısında Mutki ilçesi bulunmaktadır. Adilcevaz ilçesi ise ilin kuzeyinde Van gölü kıyısındadır.

1. İl Yıllığı, s.37.

2. İslam Ans, s.658.

3. İl Yıllığı, s.37.

4. İslam Ans, s.658.

1.1.2. YERYÜZÜ ŞEKİLLERİ

1.1.2.1. DAĞLAR: Sönmüş bir volkan olan Nemrut dağı Van gölünün batısında yer almıştır. 3050 metre yüksekliğindedir. Bu dağın 2400. metresinde krater gölü vardır.

Şatak dağları Van gölünü güneyden çevirir. Bu dağların güneyinde ikinci bir sıra halinde Bitlis dağları (Kavuş Şahap dağı 3560 m. Müküs dağı 3450 m. Pelli dağı 3060 m. Arnos dağı 3550 m.)⁵ uzanır.

İlin batısında Sason dağları (Malato dağı 3970 m.) ve Haçreş dağları (Haçreş tepesi 2648 m. Zavaser dağı 2706 m. Çötele dağı 2940 m. Andok dağı 2830 m.) vardır⁶. Rahva düzlüğünde volkanik Kirkor dağı (2350 m.) bulunmaktadır⁷. Süphan dağı da (4434 m.) Bitlis sınırları içinde, Adilcevaz ilçesindedir.

1.1.2.2. OVALAR: Bitlis ili genel olarak dağlık bir sahada olduğu için ova ve platoları yok denecek kadar azdır. Ahlat ovası bölgenin en verimli ovasıdır. Rahva düzlüğü 1850 m. yükseklikte olup, yaylak halinde kullanılır. Burada yerleşim yoktur. Bunlardan başka Nemrut etekleri, Mutki ve Hizan bölgeleri umumi bir otluk görünümündedir⁸.

1.1.2.3. AKARSULAR: Van gölüne ve Basra körfezine dökülenler diye iki gruba ayırmak mümkündür.

Tatvan'da Kotum ve Kurtikan, Ahlat'ta Kermuç, Adilcevaz'da Çalağan dereleri Van gölü sularıdır.

5. Saraçoğlu, Doğu Anadolu, s.88.

6. ibid., s.68.

7. ibid., s.260.

8. İl Yıllığı, s.46.

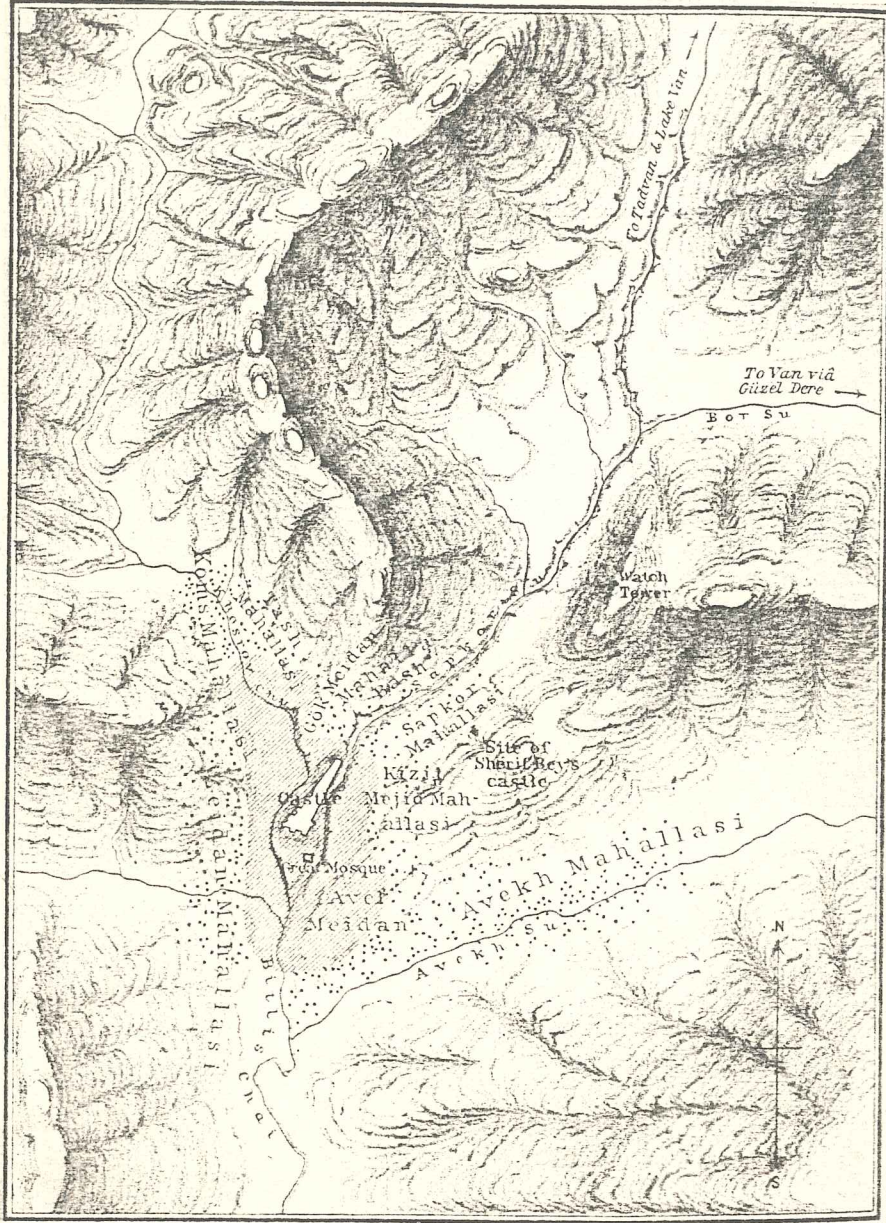
Basra Körfezi Havzası sularının Fırat'ın önemli kolu Murat'a katılan Karasu ve Banşan dereleri kaynaklarını Bitlis ili sınırlarından alır. İl merkezinden geçen Rabat (Bitlis çayı), Şatak dağlarından inen Güzeldere, Hizan suyu, Mutki bölgesinden beslenen Garzan çayları Dicle ırmağına katılan çaylardır. Bitlis çayı Gültepe'den inen Kömüş, Altıncalbur'dan beslenen Tızan çayı ve Tabanözü köyünden gelen Avih dereleri ile beslenir. Bitlis, Güzeldere ve Hizan çayları Siirt ili sınırlarında Botan çayına katılırlar⁹.

1.1.2.4. GÖLLER: 3765 km²'lik Van gölünün 1876 km²'lik bölümü Bitlis ili sınırları içindedir. Göl denizden 1700 m. yükseklindedir. Derinliği 100 metreyi bulur. Suyu sodalıdır. Çay ve dere ağızlarında balık yaşamakta ve balıkçılık buralarda yapılmaktadır.

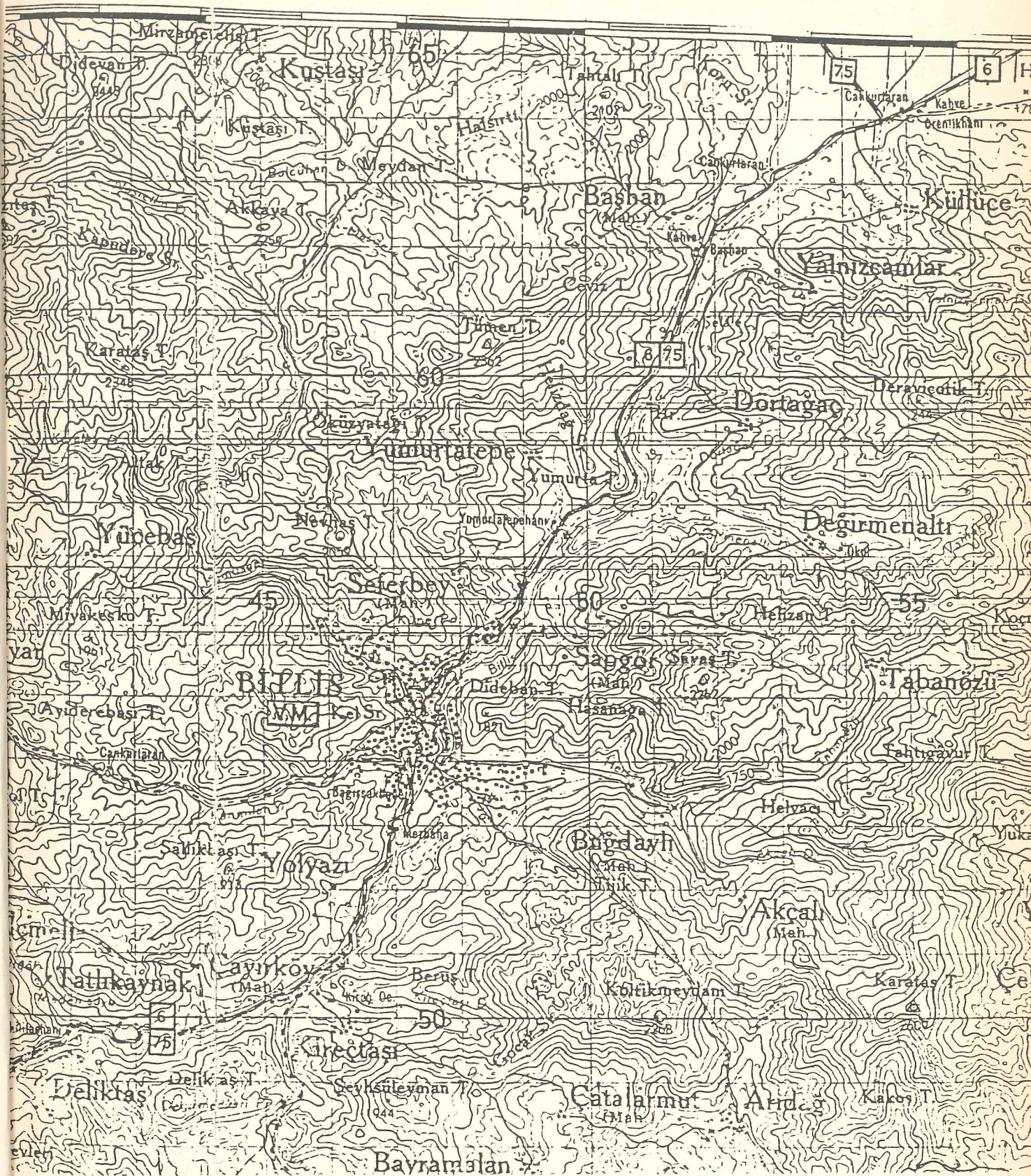
Nazik gölü Ahlat ilçesindedir. 30 km² genişliğindedir. Derinliği yer yer 40-50 m'yi bulur. Suları tatlıdır. Arin gölü Adilcevaz ilçesindedir. 13 km² dir. Suları sodalıdır. Aygıt gölü Adilcevaz sınırlarında, 3,5 km² alana sahip, tatlı krater gölüdür. Balığı boldur. Nemrut gölü, dünyanın ikinci büyük krater gölüdür. Denizden 2400 m. yüksekliktedir. 12-14 km² lik bir yer kaplar. Ilıca adı verilen gölün bazı kısımlarının tabanından çıkan sıcak gazlar nedeni ile suları sıcaktır¹⁰.

9. ibid., s.48.

10. ibid.

Harita 2- Bitlis Merkez ilçenin topografik durumu,
Lynch, Armenia.

Harita 3- Bitlis Merkez Yerleşimi.

1.1.3. JEOLojİK YAPISI

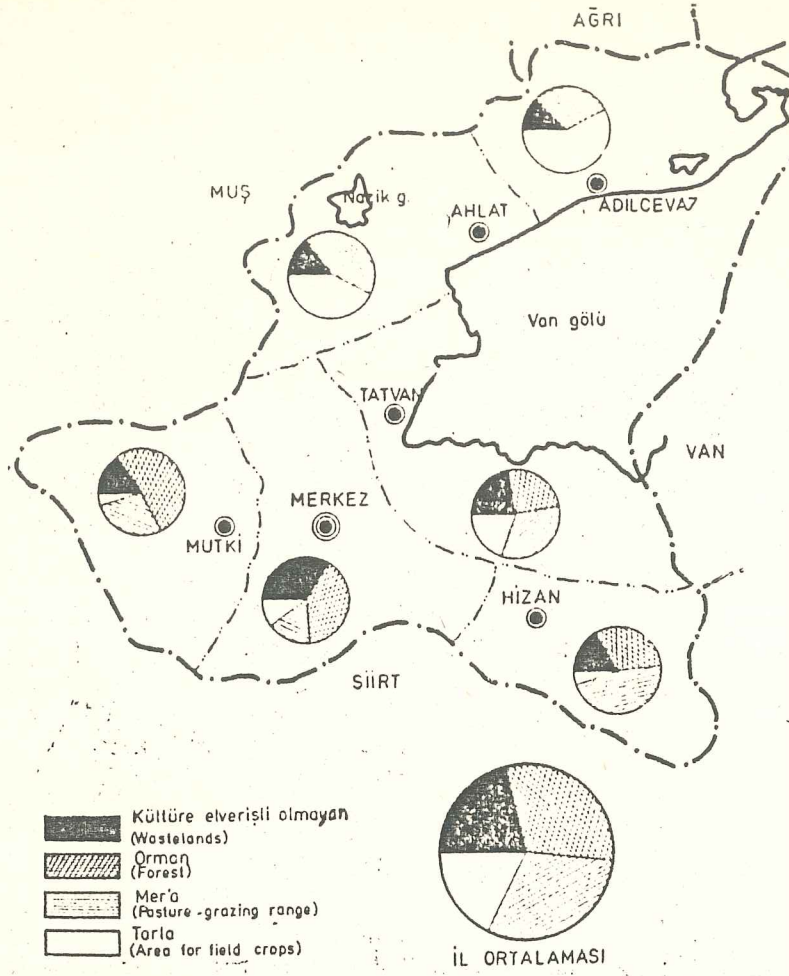
Bitlis arazisinin temelini Paleozoik Formasyonlar teşkil etmektedir. Bu bölge çeşitli devirlerde şiddetli kırılma ve bükülmelere uğramış, çoğu yerde eski tabakalar yüze çıkacak şekilde Şaryajlar ve ekaylı bir yapı gelişmiştir. Bu yapının arasına lavların girmesiyle ve daha sonra yer kabuğu hareketleri sonucu tortul tabakalar ve püskürük kütleler birlikte dislokasyonlara (tabakaların alt üst olması) uğramıştır. Temeli paleozik şist ve Kalkerlerden oluşan kratese ve eosen kalker, marn ve yer yer kum taşlarından oluşan bu dağlar türlü safhalar halinde gelişerek bugünkü durumunu almışlardır.

Aşağı tersiyer kıvrılma safhalarından sonra aşınmış, üstleri çok yerde düzleşmiştir. Sonra geniş kıvrımlara sahne olmuş ve aşınarak deniz seviyesine yaklaşarak yıpranmıştır. En yeni jeoloji devirlerindeki yükselmelerle bugünkü durumunu almıştır¹¹.

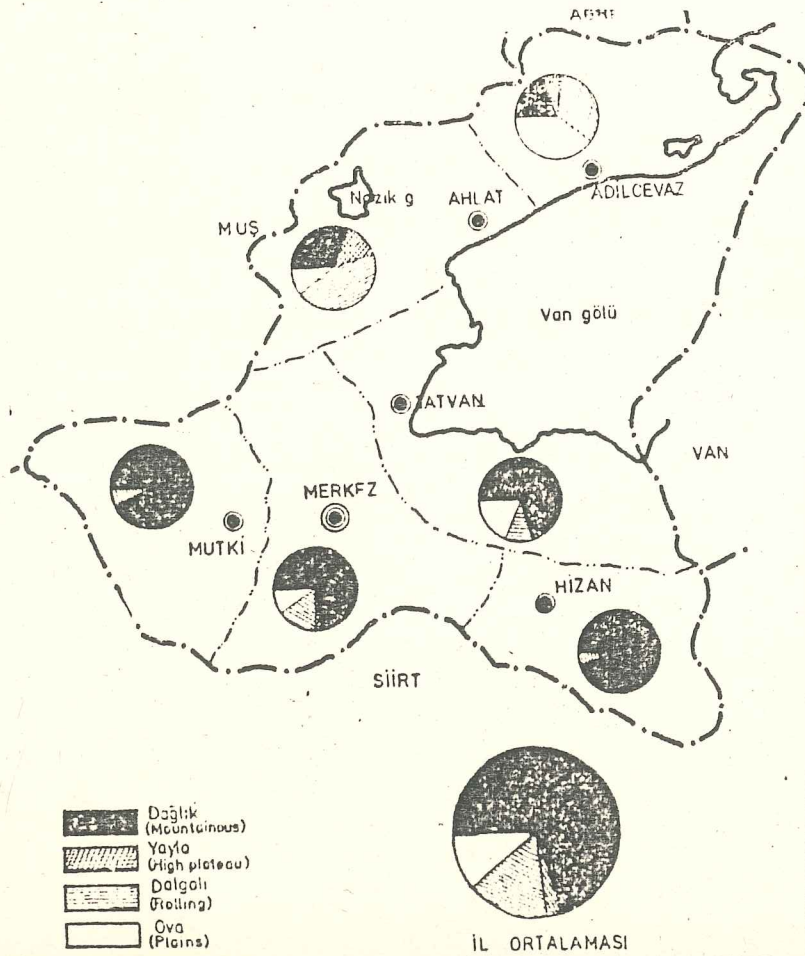
Bitlis çayı boyunca uzanan vadi kıvrımlı Paleozoik tabakalar ve kristalin şistler arasında derin ve geniş bir şekilde açılmış ve Nemrut dağının Tersiyer sonu-Kuaterner başındaki püskürmeleriyle yarıya kadar lav ve tüflerle dolmuştur. Bitlis şehrinin 3 km. güneyinde sona ermiştir. Bir dolgu yeri olan bu vadide akarsulardan dolayı çukurluk oluşmuş ve derin bir şekilde oyulmuştur. Lav örtüsünün düzce olan yüzü ortada iki yanı derelerle oyulmuş uzunca sırtlar biçiminde kalmış, yamaçlarda ise yer yer sekileri andıran dar uzun düzlükler olmuştur. Bu parçalanmış volkanik yerde lav ve tüf tanıktepe ve yan düzlüklerinin üstünde kurulmuş yamaçlara doğru amfiteatr biçiminde serpilmiştir¹².

11. ibid., s.38.

12. Türk Ans, s.14.

TOPOGRAFİK DURUM

1.1.4. İKLİMİ

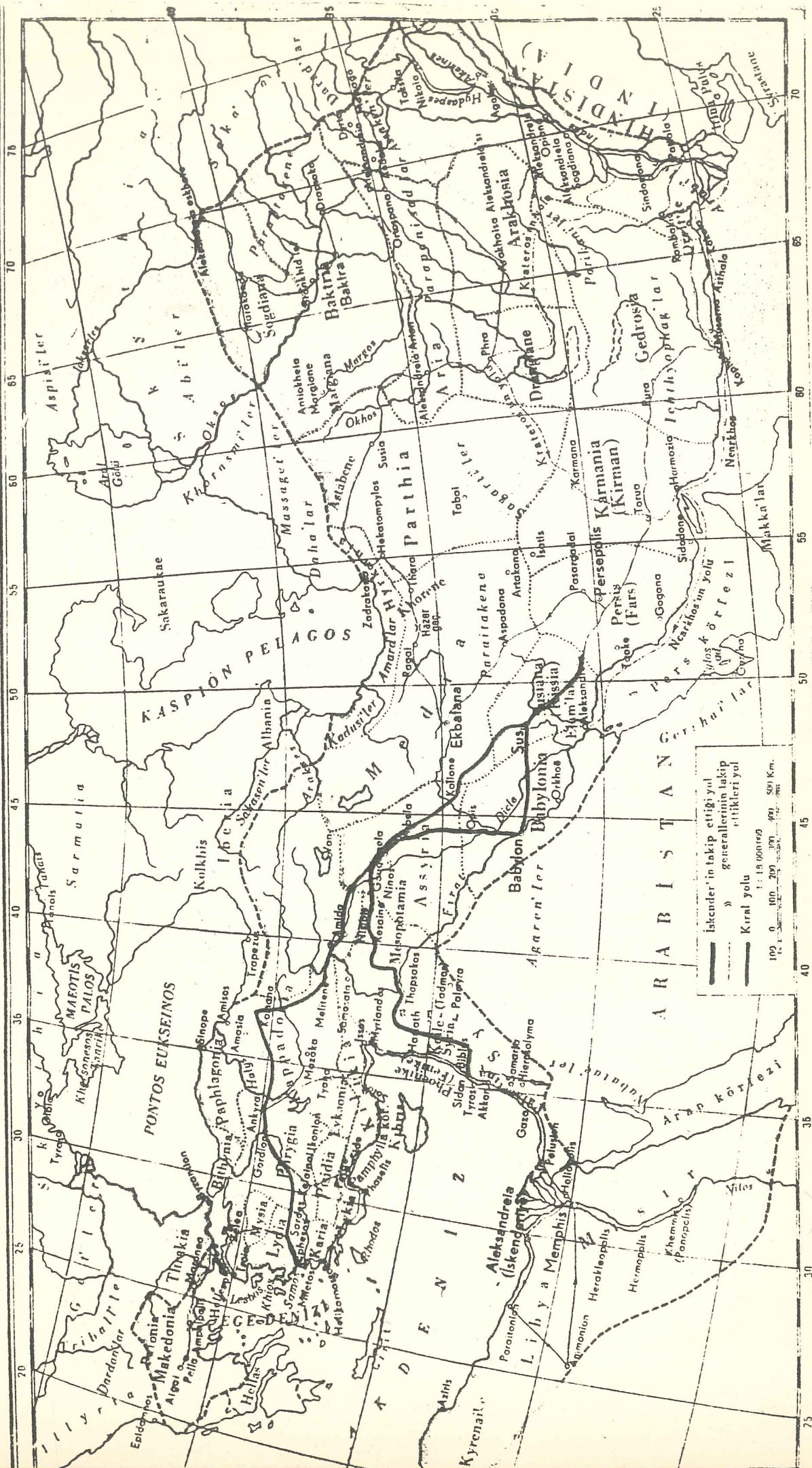
Bitlis, denizden yüksek ve uzak, dağlık bir bölge olduğu için kara ikliminin etkisindedir. Kışlar soğuk ve karlı, yazlar sıcak ve kuraktır. Kış oldukça erken başlar ve geç biter. Ocak ve Şubat ayları kışın en soğuk günleridir. Sıcak günler Haziran, Temmuz, Ağustos ve kısmen Eylül ayında devam eder.

Yıllık sıcaklık ortalaması 9,7 derecedir. En sıcak ay Temmuz (34 derece) en soğuk ay Ocak'tır (-18,4 derece).

En çok yağış alan illerimizdendir. Yıllık yağış toplamı 1317 mm.dır (1972 yılı). Yazlar kurak geçer, en çok yağış alan aylar Nisan, Mayıs, Ocak, Şubat ve Mart aylarıdır. Ocak, Şubat ve Mart aylarındaki yağışın tamamı kardır. En önemli özelliği çok kar yağması ve karın uzun süre yerde kalmasıdır. Dağlık yörede kar kalınlığı 2 metreyi bulur.

Bölgede en çok kuzey, güney, kuzeybatı, kuzeydoğu ve güneydoğu yönlerinden rüzgar eser. Genellikle rüzgarlıdır, senenin ortalama 42 günü rüzgarsız, sakin geçer¹³.

13. İl Yıllığı, s.51.

Harita 5- İskender'in takip ettiği yollar (Arrianos, İskender'in Annabasisi).

Harita 5- Örs, Xsenophan Annabasis.

1.2. TARİHSEL GELİŞİMİ

Bitlis'in ilk defa ne zaman kurulduğu ve adının nereden geldiği hakkında kesin bir bilgi yoktur. Eski kaynakların tekrar ettikleri efsaneye göre, Büyük İskender Asya seferi sırasında Babil'den dönerken bugünkü Bitlis'in olduğu yere gelmiş ve buradaki kaynaklardan içtiği sularla iyileşmiştir. Çevrenin güzelliğine de hayran kalan İskender, yanındaki kumandanlardan Badlis'i çağırarak, burada alınamayacak bir kale yapılmasını ister. Badlis emri alır almaz bir kale inşa etmeye başlar. Aradan yıllar geçer İran seferini tamamlayan İskender dönüşünde tekrar buraya gelir. Fakat kaleye giremez. İskender kaleyi almak için savaşır. Fakat kaleyi bir türlü alamaz. Bu arada yüzlerce kişi ölür. İskender kaleyi almaktan vazgeçer. Ordu geri dönerken Badlis kalenin anahtarını İskender'e gönderip, kalenin kapılarını açar. Badlis "kimsenin alamayacağı kale yaptığımı size ispatladım" deyince, İskender Badlis'i bağışlar. Bitlis adının bu komutanın isminden geldiği ileri sürülmektedir¹⁴.

Bitlis İl Yıllığında, Perslerin Anadolu'ya hakim oldukları 1.Daryus devrinde Makedonya kralı İskender'in Bitlis'i ele geçirdiği ve M.Ö.332 yılında buradan ayrıldığı yazılmaktadır¹⁵. Fakat bu sadece efsaneden ibarettir. İskender'in seferlerini anlatan Arrianos'un eserinde ve sefer yollarını gösteren haritada (bkz.Harita 4, s.13) Bitlis'ten hiç bahsedilmemiştir¹⁶. Ege ve Yunan tarihi ile ilgili eserlerin kronoloji cetvelinde de İskender'in Bitlis'i aldığı kaydedilmemiştir¹⁷.

14. Danışman, Evliya Çelebi Seyahatnamesi,

15. İl Yıllığı, s.2.

16. Arrianos, İskender'in Annabasisi,

17. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, s.557.

Bitlis'in Milattan önceki çağlarına ait kesin bir bilgi yoktur. M.Ö.2000 yıllarında Hititlerin, M.Ö.1550 lerde Hurrilerin, daha sonraları Asurluların, M.Ö.612 yıllarında Metlerin Anadolu'da yerleştikleri görülmektedir¹⁸. Bitlis'in Asurlular zamanındaki ismi "Bīt-lîz"dir¹⁹. M.Ö.4.Y.Y.larda Xenophon komutasında 10.000 Yunanlının katıldığı sefer sırasında Bitlis üzerinden de (Bkz.Harita 5) geçilmiştir. Buradaki yerleşimden ve surdan bahsedilmektedir²⁰.

Ermeni tarihçileri 641 yılında İslamların Muş bölgesini (Daron) aldıklarını yazmışlardır. İslam tarihçileri halife Ömer'in kumandanı İyaz bin Ganem'in Erzen şehrini aldıktan sonra, Bitlis ve Ahlat'a uğradığını, Bitlis ve Ahlat beylerinin haraç vermeyi kabul ettiğini yazarlar. İslamlar arasında çıkan iç karışıklıklar sırasında Bitlis hakimi de bütün Doğu Anadolu gibi, İslam tâbiyetinden ayrılarak İstanbul kayserliğine tâbi olmuştur. Ancak Muaviye zamanında Muaviye tarafından tekrar İslamlara katılmıştır, sonra büyük karışıklık devrinde İslamların elinden çıkmıştır²¹.

Abdal-Malik zamanında kardeşi Muhammed bin Marvan tarafından doğrudan Elcezire valiliğine bağlanmış ve gönderilen valilerce yönetilmiştir. Bitlis ve çevresi Elcezire umum valiliğine bağlı olan Diyarbakır amilliğine bağlı bir kale olarak kalmıştır. Abbasiler devrinde Diyarbakır'da kurulan Şayh, Hamdan ve Mervanoğulları emirlerinin ülkesi içinde kalmıştır. X.Y.Y.da son iki hanedan zamanında Bizans İmparatorluğunun kuvvetlenerek Doğu Anadolu'yu geri alması ve Ermeni Vasporakan (Van gölü havzası) kralının İstanbul'a bağlanması yüzünden Bitlis Şehri İslamların sınır şehri olmuştur. Mervanoğullarının ha-

18. İl Yıllığı, s.2.

19. Günaltay, Yakın Şark, s.624.

20. Örs, Annabasis, s.123.

21. Türk Ans, s.14.

kimiyeti zamanında bu hanedanın bağlı olduğu Humeydi kabilesi başta olmak üzere, çeşitli Kürt kabilelerinin boyları bu çevreye yerleşmiştir.

İran şairi Naşir Husrev, 1046'da Ahlat, Bitlis, Erzen şehirlerine uğramış Ahlat Şehri halkının, arapça, farisi, ermenice olmak üzere üç dil konuşulduğunu kaydetmiştir.

XI.YY.da Türkler tarafından Anadolu'nun açılması sırasında, Sultan Alparslan'ın Malazgirt seferinde Bitlis, Türk ordusunun uğrak yeri olmuştur. Daha sonra Selçuklu İmparatorluğunun himayesini kabul ettiği halde Mervanoğullarının elinde bırakılmıştır.

1084'te Diyarbakır emiri tayin edilen Fahr al-Davla Muhammed bin Cuhayr Mervanlı hükümetini ortadan kaldırarak, buradaki şehir ve kaleleri Türk emir ve boylarına dağıtmıştır. Bitlis Şehrini de Dilmaçoğlu Mehmed'e vermiştir. Mehmed'den sonra Emir Yeltigin başa geçmiş ve Erzen şehrini emir Şaruh'un elinden alarak arazisini genişletmiştir. Bitlis-Erzen emirleri gerek haclı savaşlarına, gerek gürcü muharebelerine Artukoğullarının himayesinde katılmışlardır. 1100 yıllarında Togan Arslan başa geçmiş Dvin şehrini de alarak topraklarını genişletmiştir. 1134'te başa Emir Kurdi geçmiştir. Bunun zamanında Halep emiri Atabeg Zengi, Bitlisi almak için birini görevlendirmiş fakat Kurdi 10.000 dinar vererek şehri istiladen kurtarmıştır. 1144 yılında Yakut Arslan, 1145 yılında Devletşah emir olmuştur. 1161'de Devletşah, Ahlat ve Erzurum emirleriyle birlikte Gürcü kralı ile Ani şehrinde savaştı ve yenildi. Gürcüler Dvin şehrini alıp yağma ettiler. 1163'te ise Selçuklularla birlik olup Gürcüleri yenmişlerdir. 1192 yılında Ahlat hükümdarı Beytemur Bitlis'i zaptetmiştir.

1207'de Ahlat Şahlığı Eyyubilerin eline geçtikten sonra, Bitlis ve Ahlat Malik Avhad Nacm al-Dih Ayyub ve kardeşi Malik Aşraf Muzaffer al-Din Musa idaresinde kalmıştır.

Bu Eyyubi sülalesi zamanında, bu sülalenin mensup olduğu Kürt Revadiye boyu Azerbeycan tarafından gelmiş, bu boya bağlı Rujeki aşireti de Bitlis havalisine yerleşmiştir. Etrafı Selçuklularla çevrili olan Eyyuboğulları, kürtleri buraya yerleştirmekle güç kazanacaklarını ummuşlardır.

1229'da Sultan Calal al-Din Harzemşah'ın Ahlat'ı zaptetmesi ve sonra Moğolların buraya gelmesiyle, o devirde büyük bir merkez olan Ahlat şehri sönmeye başlamıştır. Buna karşılık Van ve Bitlis şehirleri gelişmeye başlamış, bilhassa Bitlis, Doğu Anadolu'nun en önemli ilim merkezlerinden biri olmuştur.

Pek kısa süren Anadolu Selçukluların hakimiyetinden sonra bu yöre yine Eyyubilerin eline geçmiştir. Sonra bu yöre Moğolların eline geçince Bitlis şehrinin tarihi karanlık bir devre girmiştir.

XIV.YY.da İran'da Moğol İmparatorluğunun yıkılmasından sonra Rujeki aşireti de Bitlis'e hakim olmuş ve Şerefoğulları diye bilinen Bitlis emirleri sülalesi kurulmuştur. XVI.YY. sonunda Bitlis emiri olan Şeref Han kendi soyunu Eyyubilere bağlar. Ahlat Hükümdarı Melik Eşref'in kardeşi Malik Macd al-Din'i Bitlis'e emir tayin ettiğini ve bu soyun Bitlis'e hakim olduğunu yazar. Halbuki Melik Aşraf'ın bu isimde bir kardeşi yoktur. Kardeşi Mucir al-Din Yakub var ise de, onun Bitlis emiri olduğu hakkında bir bilgi yoktur²².

XVII.YY. ilk yarısında Bitlis emiri olan Abdal Han soyunun Abbasilerden geldiğini belirtir. Abdal Han Evliya Çelebiye soyunun Sultan Avhad'dan geldiğini söylemiştir. Bu iddia Avhad'ın Ahlattaki ilk Eyyubi Hükümdarı Malik Avhad Nacm al-din Eyyub'un yanlışı olarak başka soya karıştırılmasından çıkmıştır. Malik Avhad'ın oğlu yoktur.

22. İslam Ans.

Evliya Çelebi Abdal Han zamanında Bitlis'e gidip bir süre kalmıştır. Sefer sırasında Bitlis hanının, Van Serdarı ile birleştğini, kervanlardan alınan haracın hana ait olduğunu, Muş ovası haracının da IV.Murad tarafından hana bağışlandığını, şehir içindeki Yakubi ve Araplardan alınan verginin Van kolu-na tahsis edildiğini yazmıştır. Bitlis Hanının emrinde 70 kadar kabile, eyaletinde ise 13 zeamet ve 214 timar bulunduğunu yazar²³.

Timur'a ve sülalesine dair yazılmış bütün eserlerde 795 (1392) senesinde Bitlis emiri Hacı Şeref'in Timur'a bağlandığı yazılıdır. Bu emirin oğlu Şemseddin 1409 senesinde Kara Yusuf'un maiyetine geçmiştir. 1421'de Şahruh'un I.Doğu seferinde Şemseddin Şahruh'un emrine geçmiştir. Kara Yusuf'un oğlu İskender Bey iktidarı alınca Bitlis hakimi Şemseddin ve emrindekileri öldürmüş ve memleketini elinden almıştır. 1429'da Şahruh İskender'i de yenmiştir²⁴.

Bitlis emirliği, Karakoyunlara, Akkoyunlara bağlanmıştır. Akkoyunlular tarafından bir müddet ortadan kaldırılmış sonra yine ortaya çıkarak Safevilere bağlanmıştır. Sonra Sultan Seli-zamanında Osmanlılara bağlanmıştır. Kanuni zamanında Bitlis emirliği ortadan kaldırılmış, sonra yeniden kurulmuştur. 1578 yılında V.Şeref Han Bitlis emiri olmuştur. Arap Tarih ve Coğrafyacılara göre Bitlis, Beznuni Ermeni bölgesi içindedir.²⁵

Türk emirleri zamanında Bitlis halkı Hanefi mezhebini Eyyubilerden sonra Bitlis Kürt Emirliğinde ise Şafi mezhebi yayılmıştır. 18.YY.da Bitlis beş bölgeyi Kürt devletinin en önemli bölgesidir²⁶, (Bkz.Harita 6).

23. Danışman, op.cit.

24. Soytekin, Tez, s.20.

25. Lynch, Armenia, s.149.

26. Lynch, ibid.

Bitlis Şeref Hanlar zamanında Doğu Anadolu'nun üçüncü belkide ikinci derecede kültür merkezi olmuştur. Bu devirde birçok ünlü kişi (İdris Bitlisi, Şukri, Muhammed Baykal-i) yetişmiştir.

Bitlis'te ilim hayatının geliştiği bu devirde tasavvufunda çok ilerlediği görülür. Nakşibendi tarikatının çok yayılmış görülür. Şeyh Ammar, İdris Bitlisi'nin babası Husam al-din Ali, Şeyh Abu Tahir bu tarikat şeyhlerindendir. 1924 yılında tekkelerin kaldırılmasına kadar bu tarikat çevrede etkinliğini sürdürmüştür.

BİTLİS'İ İDARE EDENLER²⁷.

DİLMAÇOĞULLARI

1. Emir Mehmed	1084-1090
2. Emir Yeltigin	1090-1100
3. Emir Togan Arslan	1100-1134
4. Emir Kurdi	1134-1144
5. Emir Yakut Arslan	1144-1145
6. Emir Devletşah	1145-1180
7. Emir ?	1180-1192

BİTLİS HANLARI

1. Doğan Arslan	1120-1138
2. Husam ut Devle Kardi	1138-1148
3. Şemseddin Yakut Aslan	1143-1146
4. Celaleddin Eyyup	1146-1148
5. Fahreddin Devletşah	1148-1150

27. Vilayetlerimizin Tarihi, s.202.

ŞEREF HANLAR

1. Melik Esref
2. Mecdeddin
3. İzzeddin
4. Emir Ebu Bekir
5. Emir Şeyh Şeref Han I
6. Emir Ziyaeddin
7. Hacı Şeref II 1390-1421
8. Emir Şemseddin I.Veli 1421-
9. Emir Şeref III
10. Emir Şemseddin II
11. İbrahim I
12. Hacı Mehmed 1443-1461
13. İbrahim II 1461-1467
14. Şah Murad 1495-1498
15. İbrahim III 1498-1504
16. Emir Şeref IV 1504-1533
17. Şemseddin III 1533-1534
18. Şeref Han V 1578-1597
19. Şemseddin IV 1597-1638
20. Abdal Han 1638-1655
21. Ziyaeddin Han 1655-1656
22. Celaleddin Şeref Han VI 1656-1670

Harita 6- Kinneir, Lasie-Minevie, L'armenia.

1.3. EKONOMİK YAPISI

1.3.1. NÜFUS

Bitlis yerleşmesinin eski nüfusu hakkında seyyahların, konsolosların(*) ve mahalli idarenin verdikleri bilgiler birbirini tutmamaktadır. Kaynakların çoğunda nüfus miktarı tam olarak verilmeyip, ev sayısından tahmini olarak çıkartılmıştır. Bir de sayım yapılan bölgenin kapsamının değişmesinden dolayı arada farklılıklar olması mümkündür. Evliya Çelebi'ye göre 1643 yılında Bitlis'te 5000 ev vardı²⁸.

1814'te Kinneir 12.000 (6.000 Müslüman, 6.000 Ermeni), 1838'de Brant 15-18.000 (2/3 Müslüman, 1/3 Ermeni), 1868'de Taylor 4.000 aile (1500 Hristiyan), 1888'de Müller Simonis ve Hyvernats 30.000 (5.000 ev kürt, 1.000 ev Ermeni), 1891'de Nolde 36.000, 1891'de Cuinet 38.600 (20.000 Müslüman, 16.086 Gregoryan Ermeni, 1.800 Yakubi, 200 Protestan Ermeni), 1310 Salnamesinde (1892) Bitlis sancağının nüfusu 77.000 kişi olarak gösterilmiştir (Merkez kazanın nüfusu 44.000; 30.000'i Müslüman). 1898'de Lynch 30.000 (1.000 Ermeni, 200 Süryani, gerisi Müslüman) Rus kaynakları Prjevalski, Kaluyakin 5.100 ev (550 Türk, 3.000'i Kürt, 1.500 Ermeni evi) bulunduğunu yazmaktadır²⁹. XIX.YY. son yıllarında 30.000 km² lik yerde 400.000 kişi bulunmaktaydı. Bugünkü Bitlis sınırlarına tekabül eden merkez kazasının (Cuinet'e göre) 30.000 km² lik alanın nüfusu 108.000'dir (70.000 Müslüman, 33.000 Ermeni, 4.000 Süryani Yakubi, 1.000 Yezidi).

(*) Bitlis'te İtalyan, Rus, İngiliz ve Amerikan konsoloslukları bulunmaktaymış. Bitlis'e gelen ilk yabancı Misyonlar Amerikalılar ve İngilizler olmuştur. 1683 yılında Bitlis'te Avrupalılar CİZVİT misyonunu kurdular. 18.YY'da rahip Maurizio Garzoni Kürtler arasında 18 yıl kaldı. Roma'nın propagandasını yaptı (Lynch, Armenia, s.149. Güneydoğuda bir tepede Amerikalıların Misyon evi varmış (Percy, Earl, Heighlands of Asiatic Turkey, s.139).

28. Danışman, op.cit.

29. İslam Ans., s.660.

Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında nüfus oldukça azalmıştır. 1927 nüfus sayımına göre Bitlis şehir nüfusu 9.050, 1935'te 9.994, 1940'ta 12.002, 1945'te 10.779, 1950'de 11.150, 1955'te 15.007, 1960'ta 16.636, 1965'te 18.725, 1970'te 20.842, 1975'te 218.997³⁰ (Merkez nüfusu 67.292).

1.3.2. TARIM

Topraklarının % 11'i ormandır. Ormanların başında meşelikler gelir. Arazi genellikle çayır, mera, tarla ziraatı arazisi, nadaslar, karışık bağ-bahçeler ve sebzeliklerdir.

Sulama ilkel biçimlerle sağlanmaktadır. Baraj-kanal çok az miktardadır. Genellikle çiftlik gübresi kullanılmaktadır. Az miktarda kimyevi gübreden faydalanılmaktadır. Tarım ilkel aletlerle yapılmaktadır.

Tarla arazisi	992.000 Dekar
Nadas	300.000 "
Bağ-bahçe	3.500 "
Sebzecilik	4.900 "
Meyvecilik	3.139 "
Çayır	1.700.000 "
Orman	2.000.000 "
İşlenmeyen arazi	300.000 Dekardır ³¹ .

Virjinya tipi tütünü vardır. En çok buğday ekilir. Darı ekimi de gelişmiştir. Armut, elma, kayısı, vişne, ayva, ceviz, incir, badem yetişir.

30. Başgelen, Anadolu Notları, s.35.

31. İl Yıllığı, s.222.

1.3.3. HAYVANCILIK

Senenin 6 ayı hayvanlar merada, 6 ayı da ahırda beslenir. Et, süt, yapağı, tiftik kıl ve yumurta üretimi yapılmaktadır. Bölge coğrafi durumu itibarı ile arıcılığa elverişlidir. Fakat arıcılık halkın elinde mevcut yerli tip kovanlarla yapılmaktadır. İlkel şartlarla, akarsular ve Van gölünün dere ağzlarında balık üretimi yapılmaktadır. Bunlar inci kefali cinsinden balıklardır. Sığırcıklıkta, yerli ve doğu kırmızısı, koyunculukta, ak ve mor karaman ile herik ırkları çoğunluktadır. Mevcut ırkların gerek et, gerekse süt verimleri düşüktür.

1.3.4. MADENLER

İlin maden yatakları çok zengindir. Fakat coğrafi engeller, yolların yapılmamış olması nedenleriyle, madenler çıkarılıp sevk edilememektedir. Bugün çalışır vaziyette krom madeni vardır. Krom ocağı Mutki'nin Kaşak köyü civarındadır. Destomi mevkiinde bakır, Yukarı Ölek'te nikel, Kaşak köyü civarında çinko ve kurşun madenleri vardır. Bunlardan başka il çevresinde bakır, amyant, demir, altın, manganez, baryum, mika, maden kömürü, pirit, nikel, sodyum tuzu gibi madenler de bulunmaktadır³². Arin gölünden de soda elde edilmektedir.

1.3.5. TİCARET

Canlı hayvan, yağ yapağı, deri, bal, balmumu gibi ürünlerle, ceviz, ceviz içi, fındık, piring gibi zirai mahsuller ticaretin esasını teşkil eder.

1.3.6. TURİZM

Bitlis ili tarihi ve tabii güzellikleri turistlerin dikkatini çekebilecek bir şehrimizdir. Bitlis, Van Gölü havzasıyla Diyarbakır'ı bağlayan yollar üzerinde bulunur. Tesislerinin olmamasından dolayı turist çekememektedir.

32. İl Yıllığı,

1.4. BİTLİS İLİNİN TARİHİ ESERLERİ

1.4.1. DİNİ YAPILAR

1.4.1.1. CAMİLER: Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bitlis'te 110 mihrap olduğunu yazmaktadır. Bitlis camilerinin hepsinde soba olduğunu, sıcak su bulunduğunu yazmış, mescit ve camilerin cemaatin toplanma, görüşme yeri olduğunu, satranç oynandığını belirtmiştir. Eskiden Bitlis kalesi üzerinde Bitlis Cami bulunmaktaymış. Bu cami kilise olarak yapılmış, Sultan Evhadullah zamanında camiye çevrilmiştir. Bu camilerden başka Hatuniye, Sultaniye, Şeyh İshak, Seyyide Nefise, Saraçhane ve Dağlar camileri de bulunmaktaymış³³. Şimdi Bitlis'teki camiler şunlardır. Ulucami, Kureysi, Aşağı Kale, Şerefiye, Taş, Alemdar, Gök Meydan, Hacı Bekiye, Gazi Bey, Ayn el Barit, Dört Sandık, Hersan Cami.

1.4.1.2. MESCİDLER: Bitlis'te Kızıl Mescit, Nemi Dede Mescidi, Şeyhül Arap, Şeyh İbrahim, Efseloğlu, Şeyh Hasan, Ömer Kethüda, Hüsrev Paşa, Mağara, Zeydan, Molla Kasım mescidleri vardır.

1.4.1.3. TÜRBELER: Küfrevi, Üryan Baba, Şeyhül Garip, Sait Şeref Han, Nuh Baba, Şeyh Tahiri Kürdi, Şeyh Hasan Hoca Şirvani, Şeyh Hacı İbrahim, Ziyaeddin Han, 11.Şeref Han, Şemsi Bitlisi, Hacı Yusuf, Emir Şemseddin Veli, Zeyneddin Han, Molla İbrahim, 11.Şeref Hanın kızlarının Türbesi, Norşin Kalender Baba, Üç Bacılar Türbeleri bulunmaktadır.

1.4.1.4. KÜLLİYELER: Şerefiye Külliyesi, Şerefhan Cami, Şerefiye İmaret, Medresesi, IV.Şeref Han kümbetinden oluşmaktadır. Ayrıca Nemi Dede Külliyesi (Mescit, Türbe, Medreseden oluşmaktadır), İhlasiye Külliyesi (İhlasiye Medresesi, Gök Meydan Cami'nden oluşmaktadır) bulunmaktadır.

33. Danışman, op.cit.

1.4.1.5. KİLİSELER: Bitlis'te Ermenilerin Karminak Kilisesi, Astvatsatsin Ermeni Manastırı, Kızıl Cami yanında Suriye Kilisesi varmış. Ayrıca Kiliseden camiye çevrilmiş Şerife Cami bulunmaktaymış³⁴.

1.4.2. SİVİL YAPILARI

1.4.2.1. MEDRESELER: Bitlis'te İhlasiye, Hatıbiye, Şerefiye, Kadiri, Nuhiye, Hacı Begiye, Yusufiye, Hatuniye, İdrisiye, Ahlakiye ve Gazi Bey Medreseleri bulunmaktadır. Bunlardan başka Şükriye Medresesi varmış, fakat günümüzde yeri bilinmemektedir³⁵.

1.4.2.2. MEKTEPLER: Eskiden Şeref Han, Hüsrev Paşa, Hatuniye, Çarşı ve Beşaret Ağa Mektepleri varmış³⁶.

1.4.2.3. HANLAR: Bitlis şehrinin içinde Hüsrev Paşa hanı, Şerefiye (Tüccarlar Hanı), Hatuniye (Hazo Hanı), Arasa Hanı, Şeyh Garip hanı bulunmaktadır. Yusufiye hanı 1916 yılında yıkılmıştır. Duhan ve Harabe han yıkıntı halindedir. Mutaflar Hanı ve Karahan'ın yerleri tesbit edilememiştir³⁷.

1.4.2.4. HAMAMLAR: Evliya Çelebi Budak Bey Hamamı, Şeref Han Hamamı, Hüsrev Paşa Hamamı ve kale içindeki Han Sarayı hamamı olduğunu yazmıştır³⁸. Günümüzde bunlardan Şeref Han ve Hüsrev Paşa Hamamı mevcuttur.

1.4.2.5. SARAYLAR: Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bitlis'te birçok sarayın olduğunu (Han Sarayı, Beşaret Ağa, Lala Mustafa Ağa, Kara Mehmet Ağa, Alaybeyi, Haydar kethüda, Çakır Ağa, Arap Halil Ağa Sarayları) yazmaktadır³⁹. Herhalde bunlar günümüzdeki büyük evlerin ve konakların benzerleriydi. Çünkü çevrede saray niteliğinde bir yapı görülmemektedir.

34. Lynch, op.cit., s.152.

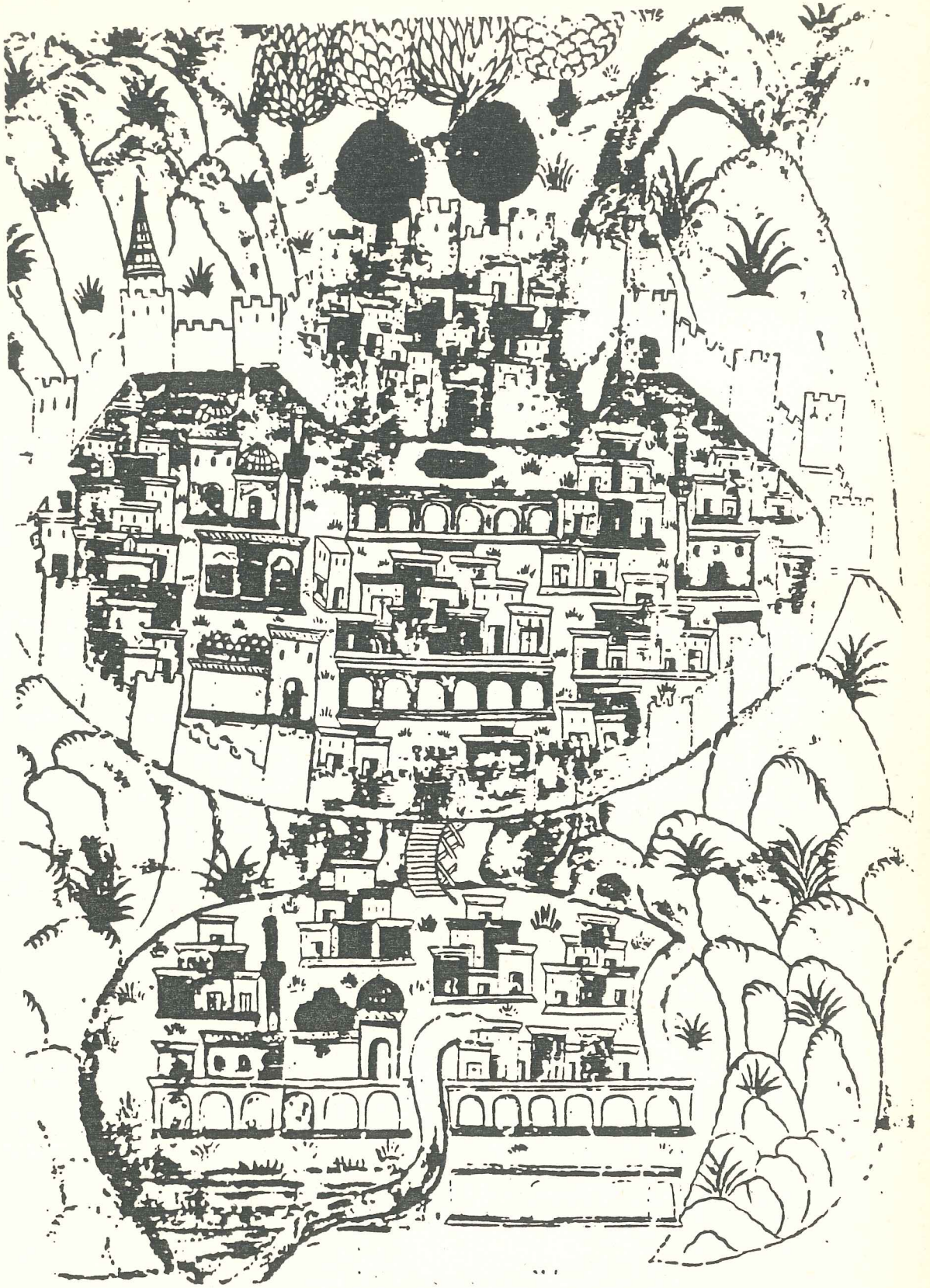
35. İl Yıllığı, s.136.

36. ibid., s.12.

37. ibid.

38. Danışman, op.cit.,

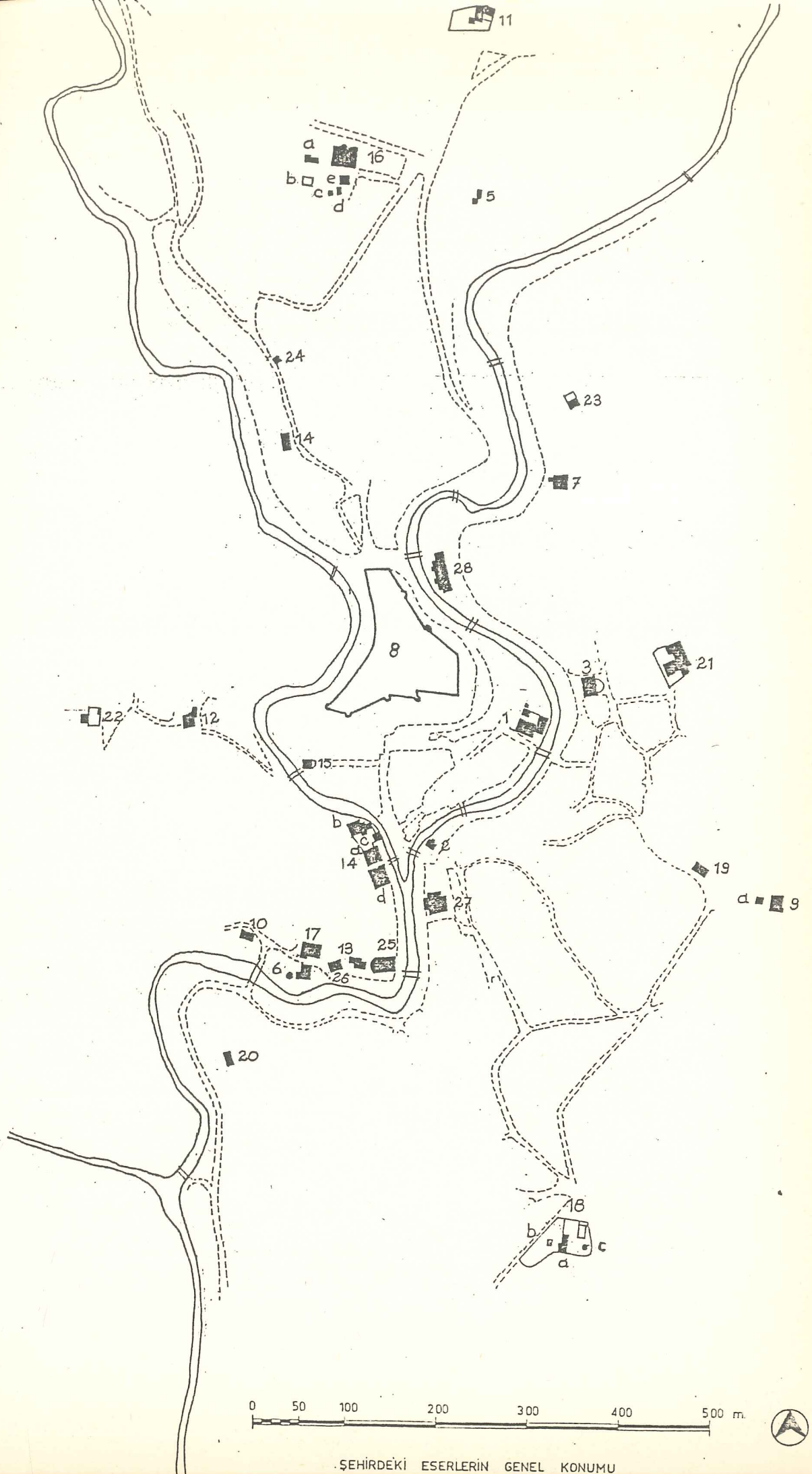
39. ibid.

Eski Bitlis Yerleşimi (Matrakçı,Nasuh: Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn, s.100)

TARİHİ ESERLERİN LİSTESİ

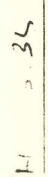
- 1- Ulu Cami
- 2- Begiye Mescidi
- 3- Kızıl Cami
- 4- Taş Cami
- 5- Dört Sandık Mescidi
- 6- Nemi Dede Mescidi
- 7- Ayn el Barit Cami
- 8- Bitlis Kalesi
- 9- Seyid İbrahim Mescidi
- 9a- Seyid İbrahim Türbesi
- 10- Alemdar Cami
- 11- Gök Meydan Cami
- 12- Kureysi Cami
- 13- Sultaniye Cami
- 14a- Şerefiye Cami
- 14b- Şerefiye İmareti
- 14c- Şerefiye Türbesi
- 14d- Şerefiye Medresesi
- 15- Aşağı Kale Cami
- 16- İhlasiye Medresesi
- 16a- Veli Şemseddin Türbesi
- 16b- Harabe
- 16c- II.Şerefhan Türbesi
- 16d- Üç Bacılar Türbesi
- 16e- Ziyaeddin Han Türbesi
- 17- Hatuniye Medresesi
- 18a- Nuhiye Medresesi
- 18b- Saidiye Türbesi
- 18c- Nuhiye Türbesi
- 19- Yusufiye Medresesi
- 20- Hoca Hasan Zaviyesi
- 21- Küfrevi Türbesi
- 22- Şeyh Tahiri Gürgi Türbesi
- 23- Uryan Baba Türbesi
- 24- Hacı Yusuf Türbesi
- 25- Hazo Hanı
- 26- Şeyh Garip Batısında Han
- 27- Han Hamamı
- 28- Paşa Hamamı

BÖLÜM 2

MERKEZ İLÇENİN İNCELENMESİ

①

2.1. İNCELEME ALANININ SEÇİLMESİ

1982 yılı Ağustos ayında Bitlis'e yaptığımız inceleme ve araştırma gezisi sırasında bu güzel ilimizi tanıma fırsatı bulduk. Gezimizde Bitlis ili Merkez ilçenin tesbit çalışmalarına başladık. Çalışmalarımızı dört grup halinde yürüterek, toplam 17 paftalık halihazır haritalarında tesbit çalışmalarını tamamladık.

Bitlis'ten dönüşümüzde bundan sonra yapılacak çalışmalara bir başlangıç olması ümidiyle elimizdeki dökümanları bir tez haline getirmeyi düşündüm. Gezimizde böyle bir derleme yapmayı düşünmediğimden, tezimi tesbit yaptığım bölgede sınırlandırarak elimdeki dökümanlardan faydalandım. Bu tez iki grubun toplam 8 paftalık çalışma alanını kapsamaktadır. Bu alanda tesbit çalışmalarına katılan hocalarım Prof.Turgut Övünç, Doç.Özden Süslü ve mimar arkadaşlarım Özcan Gürsel, Emel İşleyen, Ayten Erdem, Münevver Şen ve Muhittin Aykut'a ayrıca teşekkür ederim.

Tezimin bu bölümünde çalışma alanındaki tarihi yapıları kısaca tanıtır ilin karakteristik dokusunu belirlemeye çalıştım. Bu bölgede tesbite değer yapılar tesbit listelerinde gösterilmiştir. Bölgemdeki yerleşim düzenini ve evlerin belirleyici öğelerini fotoğraflarla belgeleyerek anlatmaya, eski yöresel yapılarla yeni yapılar arasındaki farklılaşmayı çözümlemeye çalıştım.

2.2. BUCAK VE MAHALLELER

Bitlis kaza merkezi, ilin güney ortasındadır. Kuzeyinde Ahlat, doğusunda Tatvan ve Hizan, batısında Mutki ilçeleriyle, güneyinde ise Siirt ili ile çevrelenmiştir. Kaza merkezi, Gültepe'den inen Kömüs, Başhan civarından çıkan Bitlis deresi (Rabat) ve Altıncol, Cegüş köyünden gelen Arık adlı dört derenin etrafında, birbirinden ayrı dört parça halindedir⁴⁰.

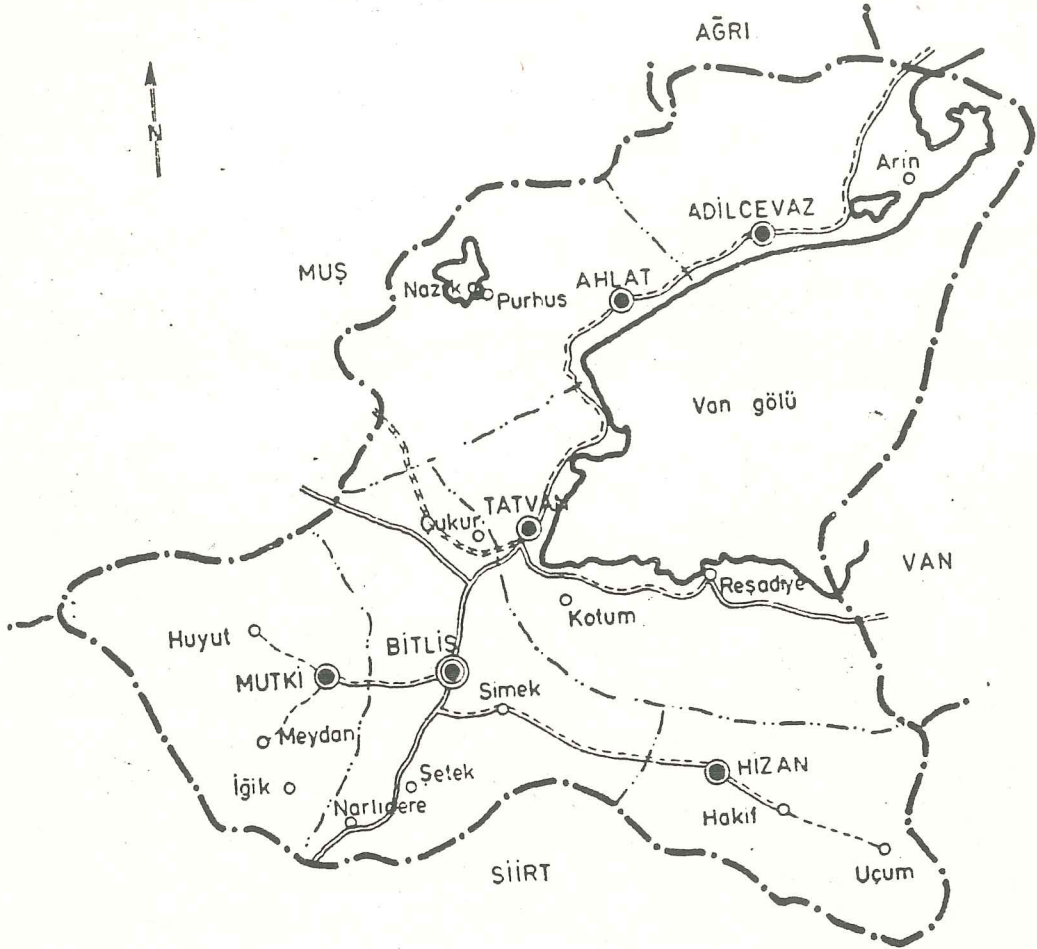
Bitlis'in Merkez ilçesinde 5 bucak vardır. Bunlar; Merkez (17 köy), Çukur (Norşin, 24 köy), Narlıdere (Kasrik, 8 köy), Bölük yazı (Hirvis, 21 köy) ve Sarıkonak (Duhan, 21 köy) tır⁴¹.

Merkez ilçenin 11 tane mahallesi vardır. Bunlar; Zeydan, Yükseliş, Taş, Atatürk, Hersan, 8 Ağustos, Saray, Devrim, Gazibey, İnönü ve Muştakbaba mahalleleridir. Şehrin merkezi Zeydan mahallesidir. Şehrin ortasından geçen Bitlis deresinin batısındaki sırtlara yayılmıştır (Alemdar camiinin bulunduğu mahalledir). Bitlis deresinin doğusunda, Zeydan mahallesinin karşısında İnönü mahallesi yer almaktadır (Kızıl Mescit ve Küfrevi Kümbetlerinin bulunduğu yöredir). Zeydan mahallesinin güneyinde Hersan mahallesi (Avul Meydanı diye adlandırılan bölge, Hersan Camii çevresi) vardır. Bitlis deresine doğudan katılan vadi boyunca 8 Ağustos mahallesi (bu mahalle Avih mahallesi adı ile de anılır, Fitnafıs Camii çevresi) yer alır. İhlasiye Medresesi ve Hükümet Konağının bulunduğu, kalenin kuzeyindeki bölümde Atatürk mahallesi yer alır. Kömüs deresinin doğu yamaçlarında, kaleden hükümet konağına çıkan yol çevresinde de Taş mahallesi yer alır (Taş Camiinin bulunduğu semt), Taş mahallesinin karşı yamaçlarında Yükseliş mahallesi (Kömüs) yer almaktadır. Bitlis deresinin doğu yamaçlarında, İnönü mahallesinden sonra kuzeye doğru Gazi Bey mahallesi yer alır (Kütüphanenin ve Uryan Baba Türbesinin bulunduğu semt).

40. Bitlis İli, s.42.

41. İl Yıllığı, s.72.

BİTLİS İLÇE VE BUÇAKLARI

Köy Envanter Etüdlerine Göre Bitlis

2.3. YERLEŞME DÜZENİ

Bitlis ili Merkez ilçesi Hatreş dağlarının ortasında, Bitlis Çayının geçtiği vadide kurulmuştur. Doğu Anadolu bölgesinin kuzeyi güneye bağlayan tek geçit yeridir. Bitlis çayı vasıtasıyla* Rahva Düzlüğüne çıkılır. Buradan biri Muş üzerinden Hınıs ve Erzurum'a, diğeri de Van Gölü havzasına bağlanan yolları mevcuttur. Doğu Anadolu'yu Diyarbakır'a, Irak'a ve Suriye'ye bağlanan tek yoldur. Bitlis bu yolun üzerinde, vadinin baş tarafında yer almıştır.

Derenin oluşturduğu dar vadide yapılar kademeler halinde yer almıştır. Kale'nin çevresinde Bitlis için geniş sayılabilecek bir düzlükte ticaret merkezi gelişmiştir. Merkez çevresindeki evlerin bahçeleri yoktur. Bahçeler ve ekim alanları Hersan ve Kömüs derelerinin çevresindedir. Şehrin esas tarım alanları ise Hizan ve Mutki ilçelerindedir.

Yerleşimin yoğun olduğu bölge Kale çevresidir. Bu bölgedeki evler birbirleriyle kaynaşmış bir vaziyettedirler. Fakat yamaçlara yerleştiklerinden birbirlerinin genellikle önlerini kapatmamaktadırlar.

Bitlis'teki yöresel mimarlık örnekleri dış görünüşleriyle bir bütünlük oluşturmuşlardır. Geleneksel inşaat tarzı ve malzemesinin yöre halkınca devam ettirilmesinden dolayı yeni yapıların çoğunluğu da ilk bakışta ayırt edilememektedir.

* Bu boğaza Bitlis'liler DÜHAN: İki Han Boğazı derler.

F.1

BİTLİS'TEN
GENEL
GÖRÜNTÜLER

F.2

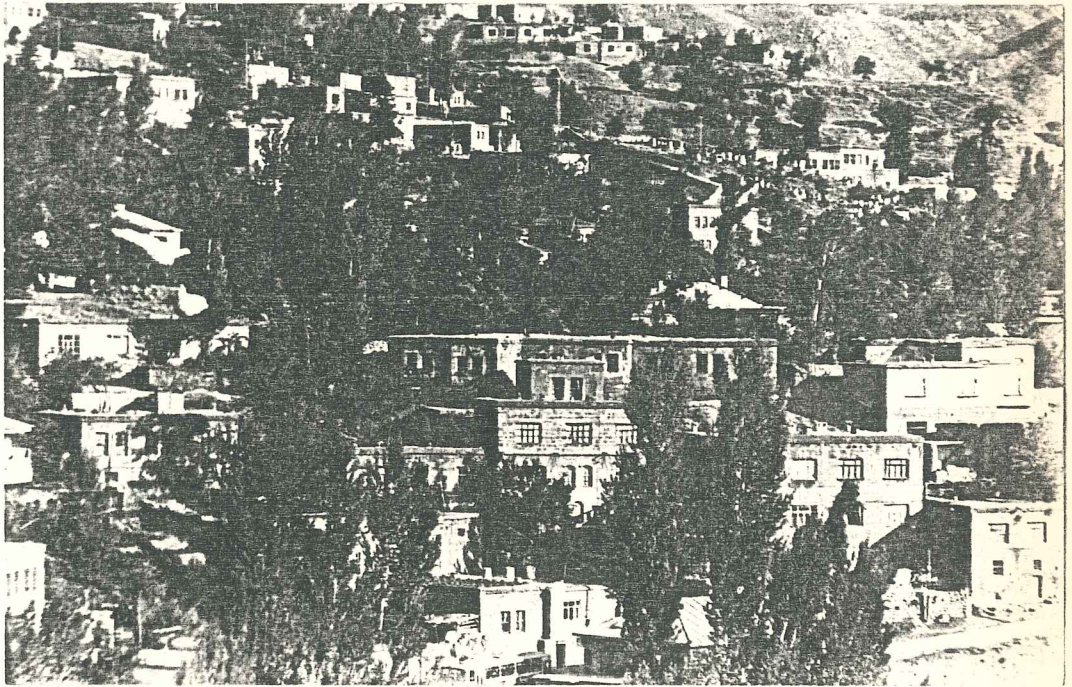

F.3

F.4

BİTLİS'TEN
GENEL
GÖRÜNTÜLER

F.5

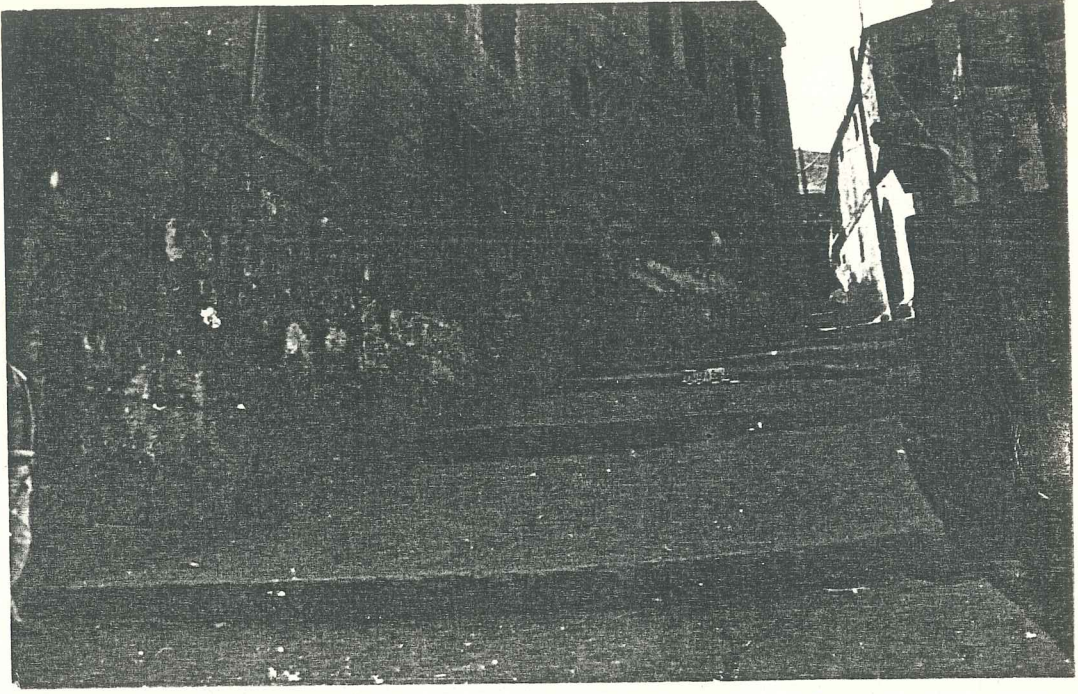
F.6

2.4. YOLLAR

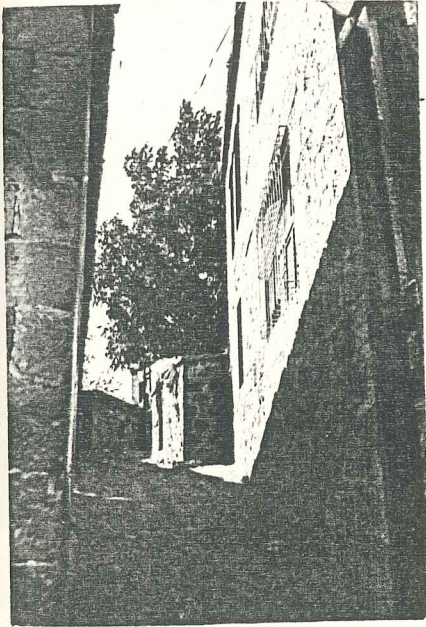
Bitlis Merkez ilçenin ortasından Rahva ovasını Diyarbakır'a bağlayan Nato yolu (6 nolu Devlet yolu) geçmektedir. Bu yolun çevresinde Kale dibinde Ticari merkez oluşmuştur. Bu bölümün çevresindeki yollar oldukça geniş, düzenli yollardır. Fakat çoğunun kaplama malzemesi asfalttır. Asfalt kışın çok kar yağdığı ve yazın çok sıcak olduğu için bu bölge için kullanışlı bir malzeme değildir.

Bitlis konumu itibariyle yamaçlara kurulmuş mahallelerden oluştuğu için ulaşımın sağlanması oldukça zordur. Yamaçlara kademeler halinde, 1-2 aracın geçebileceği paralel toprak yollar açılmıştır. Bu yolları bağlayan ara yollar ise araç trafiği için uygun değildir. Evler arasındaki yollar dar ve düzensizdir. Bu yolların genişliği bazen 1-2 metreye kadar inmektedir. Bazı ara yollar, arazi çok eğimli olduğundan merdivenle çözümlenmiştir (Bkz. s.41).

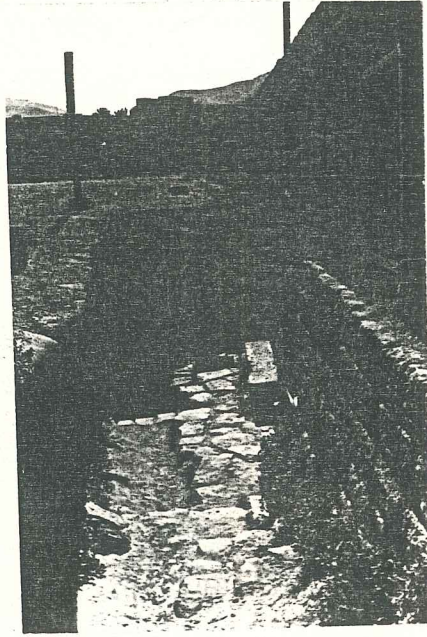
Bitlis'in bir özelliği de evlerin altındaki tonozlu geçitlerden yolların devam etmesidir (Bkz. s.42). Bu tonoz altlarında, yazın sıcaklığında çocuklar oynamakta, kadınlar el işlerini yapmaktadırlar. Yeni yapılan bazı evlerde ise bu geçitler düz olarak kavak kirişlerle yapılmakta (Bkz. F.16) tonoz kullanılmamaktadır. Tonoz ve kemerlere yörede akıt denilmektedir.

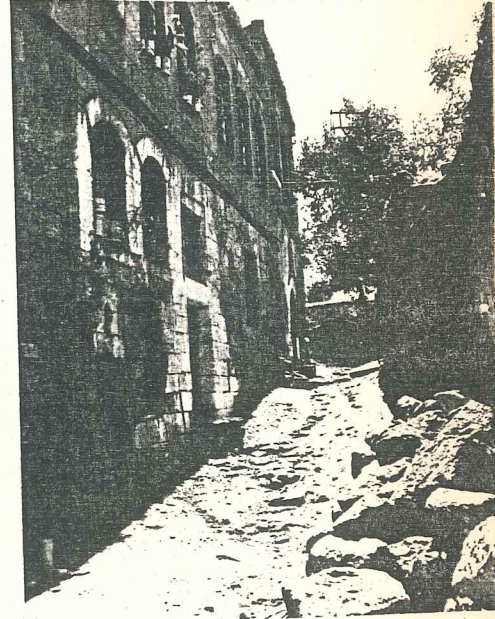
F.7

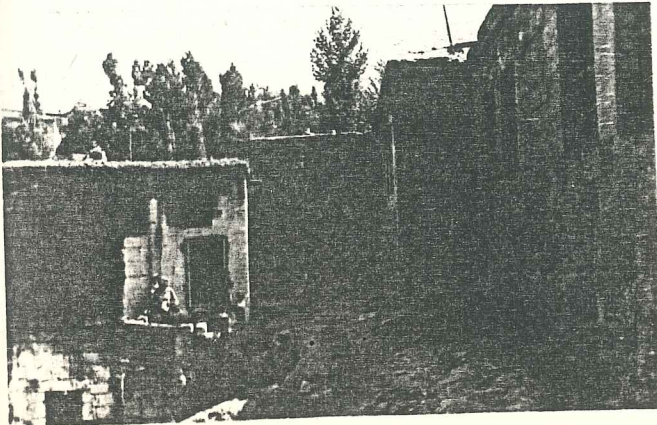
F.8

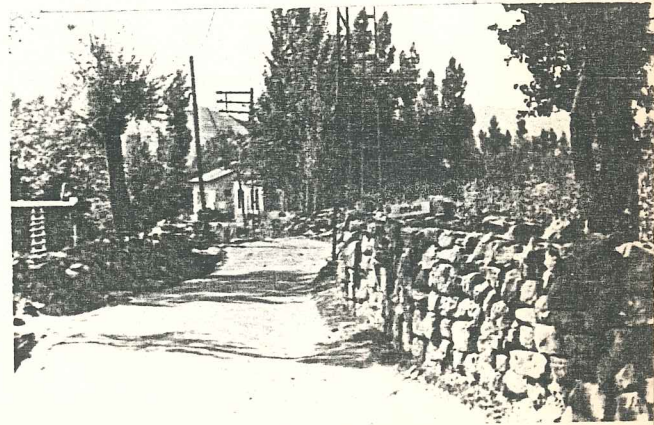
F.9

F.10

F.11

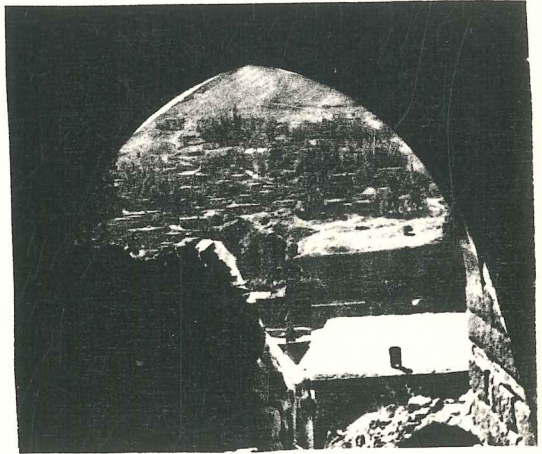
F.12

F.13

F.15

F.14

F.16

2.5. TARİHİ ESERLERİN İNCELENMESİ

2.5.1. ASKERİ YAPILAR

2.5.1.1. BİTLİS KALESİ: Bitlis Kalesi, kentin ortasında, Kömüş ve Bitlis derelerinin açtıkları derin vadiler arasındaki yalçın bir kayanın üzerindedir. Doğudan batıya uzanan dörtgen şeklindeki eserin çevresi yaklaşık olarak 3 km'ye yakındır (Bkz. s.45, F.17, 18).

M.Ö. III. yüzyıllarda, İskender'in doğu seferi sırasında komutanlarından Badlis'e bu kaleyi yaptırdığı söylenmektedir⁴². Tarih bölümünde açıkladığım gibi bu sadece bir efsane niteliğindedir, ama daha ilk çağlarda, böyle önemli bir mevkide kale inşaa edilmiş olması muhtemeldir. M.Ö. IV. yüzyıllarda Yunanlı Xenophen'in onbinlerinin takip ettiği yollar anlatılırken, bu yöredeki (Armenia) yerleşimden ve surdan bahsedilmiştir⁴³. Shiel, bir kitabedeki kayda göre, kalenin hicretten 300 yıl önce inşa edildiğini bildirir⁴⁴. Bitlis kalesinin çeşitli devirlerde birkaç defa tahrip edilip, yeniden inşa edilmiş olması muhtemeldir. Başka bir kaynakta da Nuh'un tufanında şehrin vekalenin yıkıldığını fakat kısa sürede yeniden inşa edildiği yazılmaktadır⁴⁵. Streek, kale bedeninde arapça kitabeler bulunduğunu yazar, Lynch'e göre ise bu kitabeler okunmadan harap olmuştur⁴⁶.

Evliya Çelebi, "tepesine 600 adımla çıkıldığını, çevresinin 2800 adım olduğunu, kalenin saray tarafının adımlanmadığını ama 1000 adım civarında olduğunu, duvar yüksekliğinin 80, du-

42. Danışman, loc.cit.

43. Örs, loc.cit.

44. İslam Ans. s.658.

45. Kinneir, Journal Through Asia Minor, s.170.

46. İslam Ans. s.658.

var kalınlığının 10 zira olduğunu" yazmaktadır⁴⁷. 600 adet kule dişi bulunan kalede Han Sarayı, Bidlis Camisi, Medrese, Buğday ambarları ve 300 ev bulunduğunu yazmıştır. Bu kalenin Yenvan tarihinde "Pezgar Megain Alexandre" (Büyük İskender Kalesi) olarak adının geçtiğini yazmıştır⁴⁸.

Kalenin doğu tarafında çok yüksek bir burcu varmış. Eskiden idamına karar verilenler buradan aşağıya atılırmış. Bu yüzden hâlâ bu burca "Kanlı Kule" denilmektedir. Bunun benzeri bir kule, batıda "Han Sarayı" köşesindedir. Bu kule o zamanlar cephanelik olarak kullanılırmış. Kale çevresi 670 mazgalla kuvvetlendirilmiştir. Bu açık mazgalların altında birer kapalı mazgal deliği bulunurdu. Kale bedenleri, birbirinin önüne ateş edebilecek şekilde dirsek teşkil eden çıkıntılarla, kulelerle daha da kuvvetlendirilmiştir. Bu kuleler birbirini daha yakından görür ve korurlardı. Her kulede bir gözetleme yeri mevcuttu. Kalenin güney tarafında aşağı şehre bakan üç kat demir kapısı vardı. Kale aşılması çok zor olan bir tepe üzerinde olduğundan etrafında savunma hendeği yoktur. Kale bedeni yüksekliği 20-30, duvar kalınlığı 4-6 metredir. Kale içrisinin hemen hemen yarısını saray kaplamıştı. Saray, İran ve Bizans mimari tarzında inşaa edilmiş, birçok hücreleri ihtiva eden muazzam bir bina idi. Sarayın cumbaları, kalenin beden ve burçları üzerinde yükselmışti. Kale içinde erzak, malzeme ve cephane ile dolu mağaralar vardı. Bunlar düzenlenerek anbarlar haline getirilmiştir. Mağaraların bulunduğu yerden Bitlis Çayına inen su yolları vardı. Kalenin bir camii ve medresesi vardı. Kalenin Beyi ve 200 muhafızı vardı ve kale anahtarı Beyin elindeydi⁴⁹.

Kaleden ayrı olarak Deytaban tepesi üzerinde aynı adı taşıyan bir kule vardı. Şimdi bir duvarının yıkıntısı kalmış bu kalenin Kaleye işaret verilen bir gözetleme yeri olduğu sanılmaktadır.

47. Danışman, loc.cit.

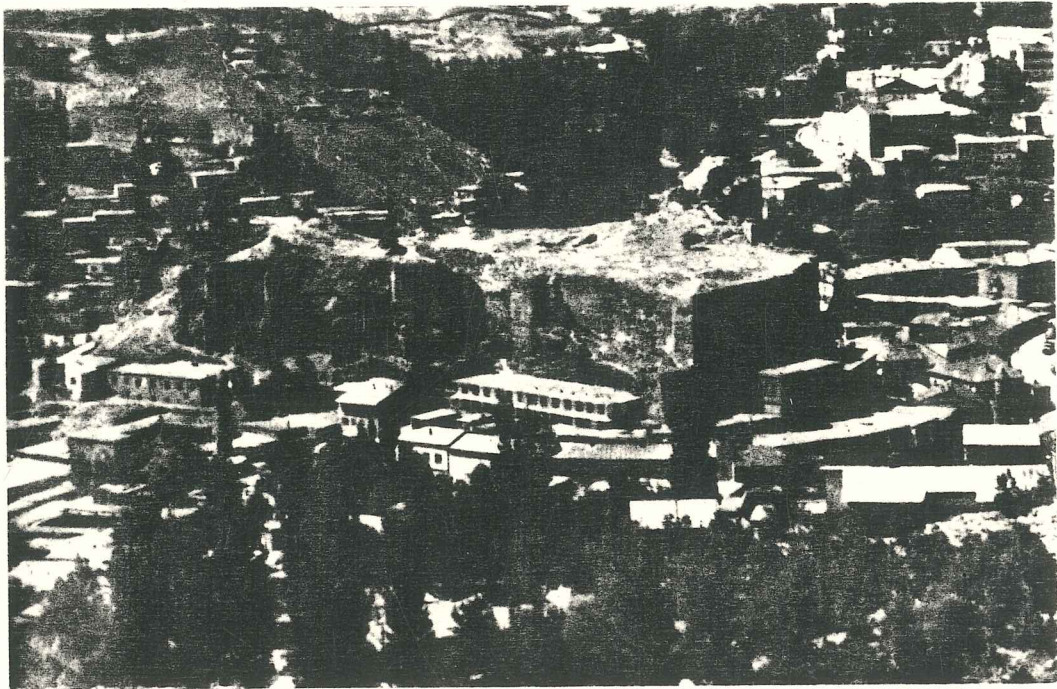
48. ibid.

49. Sevgen, Anadolu Kaleleri, s.79.

BİTLİS KALESİ

F.17

F.18

BÖLGEDEKİ DİNİYAPILARIN TESBİT LİSTESİ

CAMİLER

<u>Tesbit No</u>	<u>Adı</u>	<u>Pafta No</u>	<u>Sokağı</u>	<u>Ada</u>	<u>Parsel</u>
T.N. 141	TAŞ CAMİ	31L.IIIId.	Otlu Bulak	16	17
T.N. 185	KUREYŞİ	31L.IIIId.	Kureyşi Sokak	505	2
T.N. 224	KALE ALTI C.	31L.IIIId.	Kalealtı S.	112	
T.N. 232	AYN EL BARİT	31L.IIIc.	Mermer bulağı	84	95
T.N. 309	ULUCAMİ	31L.IIIc.	Tatvan yolu		
T.N. 310	KIZIL CAMİ	31L.IIIc.	Kızıl camî s.	159	1

TÜRBELER

T.N. 105	HACI YUSUF T.	31L.IIIId.	Otlu Bulak	4	7
T.N. 149	ŞEYH TAHİRİ G.	31L.IIIId.	Kat Sokak	492	18
T.N. 197	URYAN BABA T.	31L.IIIc.	Mermer bulağı	89	
T.N. 344	KÜFREVİ T.	31L.IIIc.	Küfrevi sok.	155	2

BÖLGEDEKİ SİVİL YAPILARIN TESBİT LİSTESİ

ÇEŞMELER

T.N. 150	MEDRESE ÇEŞ.	31L.IIIId.	Kat Sok.	492	
T.N. 171	Çeşme	31L.IIIc.	Gazibey s.	81	12
T.N. 231	MERMER BULAĞI	31L.IIIc.	Mermer bulağı	91	11
T.N. 235	BORYAN Ç.	31L.IIIc.	Boryan s.	89	
T.N. 314	SİNAN BULAĞI	31L.IIIc.	Sinan sok.	117	16
T.N. 370	SOĞUK ÇEŞME	31L.IIIc.	Soğuk çeşme	149	7
T.N. 375	ALİ BULAĞI	31L.IIIc.	Ali Bulağı	150	
T.N. 558	Çeşme	30L.IId.	Ersan sok.	268	
T.N. 611	Çeşme	30L.IIc.	Halli sok.	342	
T.N. 643	Çeşme	30L.IIc.	Hizan sok.	218	22
T.N. 668	Çeşme	30M.Id.	Hizan sok.	216	17
T.N. 684	Çeşme	30M.Id.	Uzun sok.	205	32

KÖPRÜLER

T.N. 191	Köprü	31L.IIIId.	Apselağa s.		
T.N. 192	Köprü	31L.IIIId.	Paşa Hamamı s.		
T.N. 223	Köprü	31L.IIIId.	Kale altı s.		
T.N. 631	Köprü	30L.IIc.	Karadere s.		
T.N. 663	Köprü	30M.Id.	Girik sok.		
T.N. 696	Köprü	30M.Id.	Başbahçe s.		

2.5.2. DİNİ YAPILAR

2.5.2.1. CAMİLER

ULU CAMİ: Kitabesine göre 545 (1150) tarihinde Ebul Muzaffer Muhammed tarafından yaptırılmıştır⁵⁰. Cami dikdörtgen planlıdır. 8 ayakla, kible duvarına paralel 3 nefe ayrılmıştır (Bkz. p.1). Her nefte haçvari payelere oturan sivri kemerlerle beşer bölüme ayrılmaktadır. Mihrap önünde, kubbeyi taşıyan iki ayak diğerlerinden farklı olarak daha büyük yapılmıştır. Caminin kuzey cephesinde üç tane giriş kapısı vardır. Mihrap orta girişin karşısındadır. Fakat tam orta aksta değildir. Mihrap dışı doğru peşli bir çıkıntı yapmaktadır. Yarım silindirik bir niş şeklinde olan mihrapta hiçbir süsleme yoktur. Mihrap önünde kubbe bulunmaktadır. Bu kubbe dıştan 2 m. silindirik bir kasnakla yükseldikten sonra sivri ve konik bir çatı ile örtülmüştür. Kasnağa küçük dikdörtgen pencereler açılmıştır. Camiden 10 metre uzaklıkta bulunan minarenin kitabesinde, Muzaffer bin Rüstem tarafından yeniden inşaa edildiği yazılmaktadır⁵¹, (Bkz. s.52).

KIZIL MESCİT: Çok meyilli bir arazi üzerindedir. (Bkz. F.24). Mevcut kitabelerde 913 H (1507) de ve 1280 H (1863) te tamir edildiği yazılıdır. Planı muntazam olmayan dörtgendir. İçten 6 sütunla desteklenmiştir. Çok kubbeli ulucami tipindedir (Bkz. p.2). Üzeri kalın bir tabaka halinde toprakla örtüldür. Sütunlar silindirik mermerdendir. Sütunlarla 12 bölüme ayrılmıştır. Her bölümün üzerini taştan basık kubbeler örtmektedir. Mihrap tam orta aksta değildir. Giriş doğu cephesindedir.

50. Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, s.123.

51. Başgelen, op.cit., s.36.

KUREYŞİ CAMİİ: Caminin girişi kuzey cephesindedir (Bkz. F.29). İbadet mekanının ortasında düzensiz kalın bir paye ile dört bölüme ayrılmıştır (Bkz. p.6). Her bölümün üzeri sivri beşik tonozla örtülmüştür. Kible duvarı yanından geçen yol bu duvarın kısmen peşli yapılmasına sebep olmuştur. Bu yüzden mihrap kuzeydoğu köşeye doğru dönüktür. Camide hiçbir tezyinat yoktur.

AŞAĞI KALE CAMİİ: Tahminen XVII. yüzyıl yapısıdır. Arazinin durumundan dolayı hafif peşli olan dikdörtgen planlıdır (Bkz. p.5). Cami mekanı kalın bir sütunla dört parçaya ayrılmıştır. Örtü sivri kemerler üzerinde basık tonozludur. Bu tonozlar kubbe şeklindedir. Giriş doğu cephesinin sağındadır. Mihrap dışarıdan belirtilmiştir. İkili gruplar halinde dikdörtgen, kemerli pencereleri mevcuttur (Bkz. p.5). İç kısımda hiçbir tezyinat yoktur.

TAŞ CAMİİ: Binanın yapılışına dair bir kayıt yoktur. Eserin mimari tarzı XVIII. yüzyıl eseri olduğunu göstermektedir⁵². Cami hafif peşli, kare planlıdır (Bkz. p.4). Mekanın ortasındaki bir sütunla cami dört bölüme ayrılmaktadır. Mekanı kubbe biçiminde basık tonozlar örtmektedir. Camiye giriş kuzey cephesinin solundadır. Mihrap dışı doğru çıkma yapan duvarla belirginleştirilmiştir (Bkz. F.22).

AYN EL BARİT CAMİİ: 1664 yılında Gazi oğlu Abdurrahman'ın yaptırdığı sanılmaktadır⁵³. Kare planlıdır (Bkz. p.3). Ortadaki bir ayakla cami dört bölüme ayrılmıştır. Mekanı kubbe biçiminde basık tonozlar örtmektedir. Giriş kuzey cephesinin sol tarafındadır (Bkz. F.25). Mihrap dışı doğru çıkıntı yapmaktadır. Yarım silindirik olan mihrap nişinin iki köşesini silindirik iki küçük sütunce süslemektedir.

52. Arık, Bitlis Eserlerinde Selçuklu Rönesansı, s.

53. İl Yıllığı, s.10.

CAMİLERDE KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLER

PLANLAR: Araştırma yaptığım bölgedeki camileri, planları bakımından, iki tipe ayırmak mümkündür.

Çok kolonlu Ulu Cami tipindeki camiler (Ulu Cami, Kızıl Mescit) (Bkz. s.54).

Tek sütun veya ayakla dört bölüme ayrılan küçük camiler (Ayn el Barit, Kureysi, Taş Cami, Aşağı Kale Camii) (Bkz. s.55).

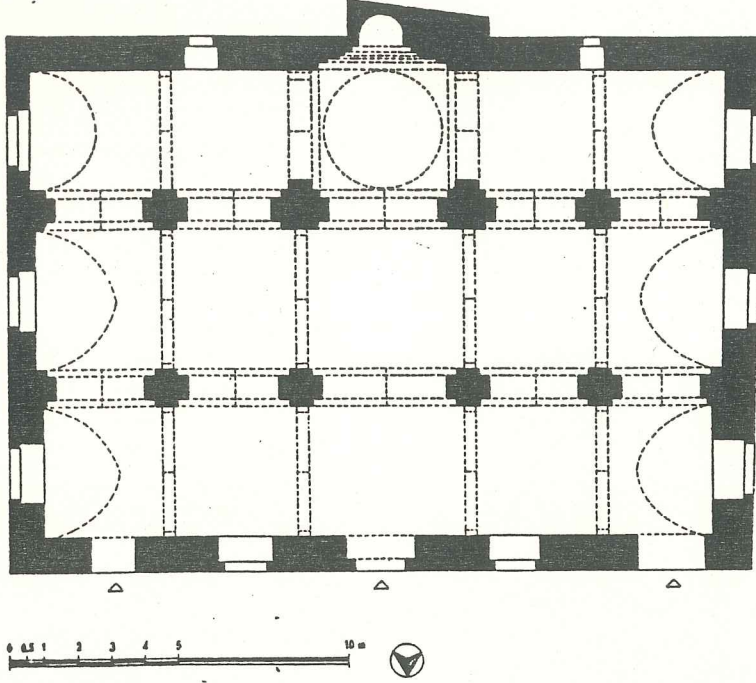
Planlarda, düzgün dik köşeler olması şart değildir. Genellikle arazinin ve yolun durumundan dolayı intizamsız bir plan oluşmuştur (Taş Camii, Kızıl Mescit, Kureysi Camii) (Bkz. P.2, P.4, P.6).

GİRİŞ: Camilerde girişler genellikle kuzey cephesinden (Ulu Cami, Kureysi, Ayn el Barit Camii) veya mihrap yan cephesinden (Taş, Aşağı Kale Camii, Kızıl Mescit). Giriş çoğunlukla aksta olmayıp, cephenin yanındandır. Sadece Ulu Caminin kuzey cephesinin aksında ve iki yanında olmak üzere üç kapısı vardır. Genelde camilerde gösterişli girişler kullanılmamıştır (Bkz. s.54, 55).

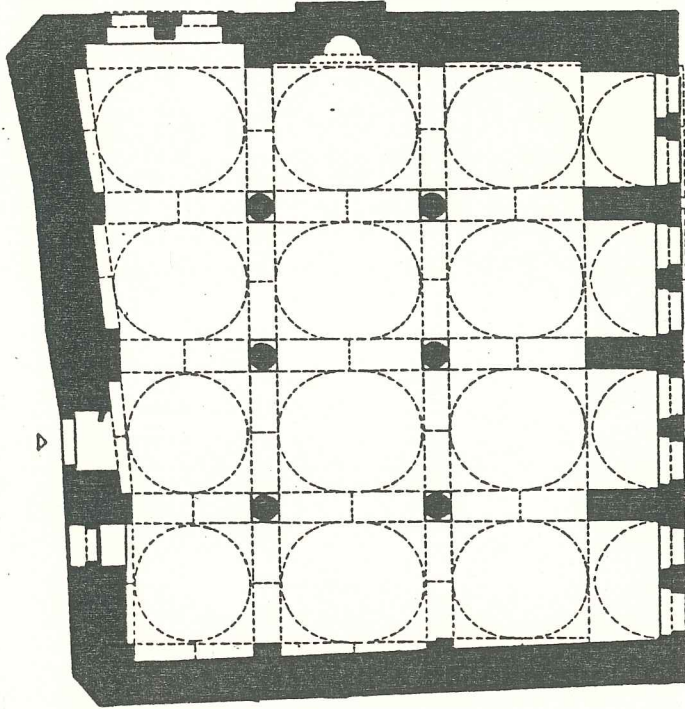
MİHRAP: Bitlis camilerinin en önemli özelliklerinden biri mihraplarının dışarıya doğru çıkmalarıdır. Bu çıkmalar hem cepheye hareketlilik getirmekte, hem de caminin en önemli yeri olan mihrabı belirginleştirmektedir (Bkz. s.53, 54). Mihrap içlerinde genellikle hiç süsleme kullanılmamıştır.

MALZEME VE ÖRTÜ SİSTEMİ: Camilerde de bütün Bitlis yapılarında kullanılan ahlat taşı kullanılmıştır. Camiler genellikle içerden basık tonoz ve basık kubbelerle örtülüdür. Dışarıdan düz toprak dam olarak örtülmüştür. Bazı camilerde yeni onarımlarda örtü şekli değiştirilmiştir. Galvanizli sac örtülü, eğimli çatı yapılmıştır.

ULU CAMİ TİPİNDEKİ CAMİLER

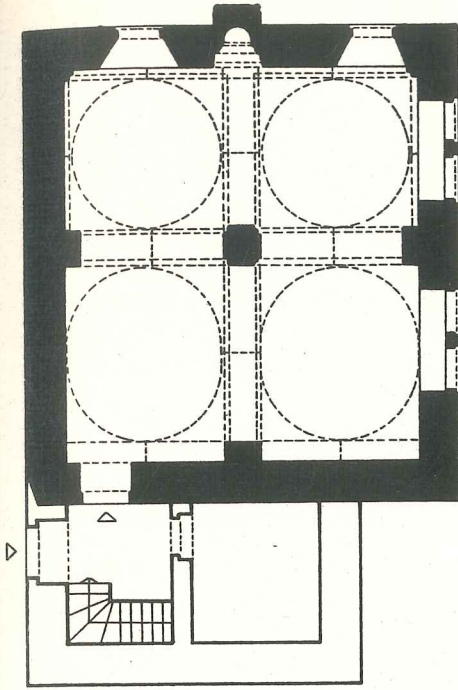

P.1- Bitlis Ulu Camii Plânı

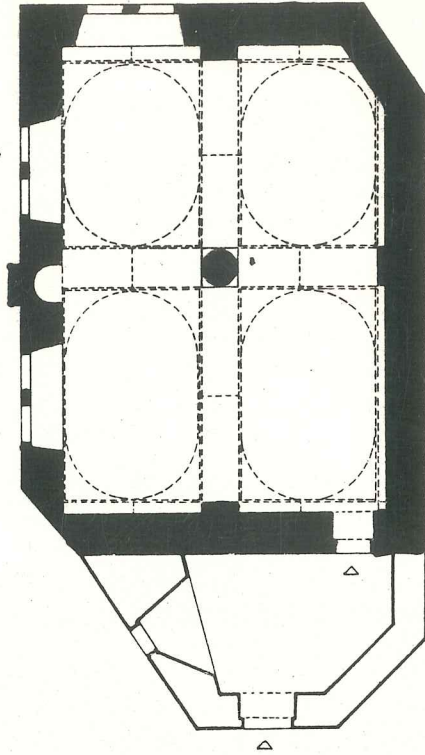

P.2- Kızıl Mescit Plânı

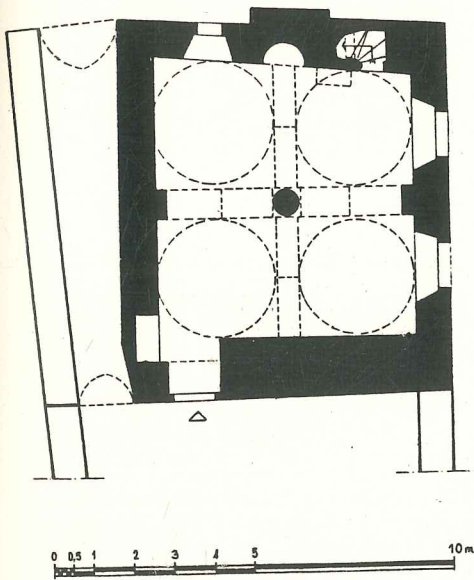
TEK SÜTUNLU CAMİLER

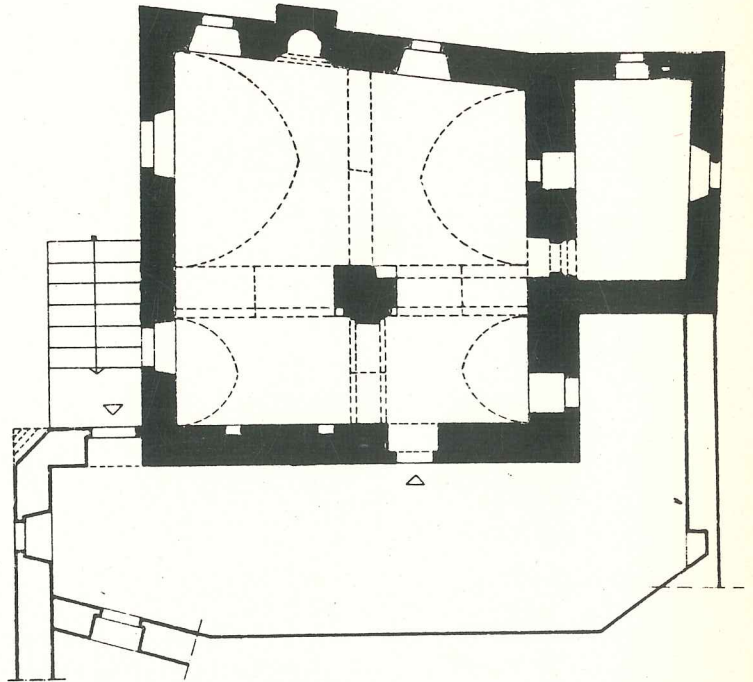
P.3- Ayn el Barit

P.5- Aşağı Kale Camii

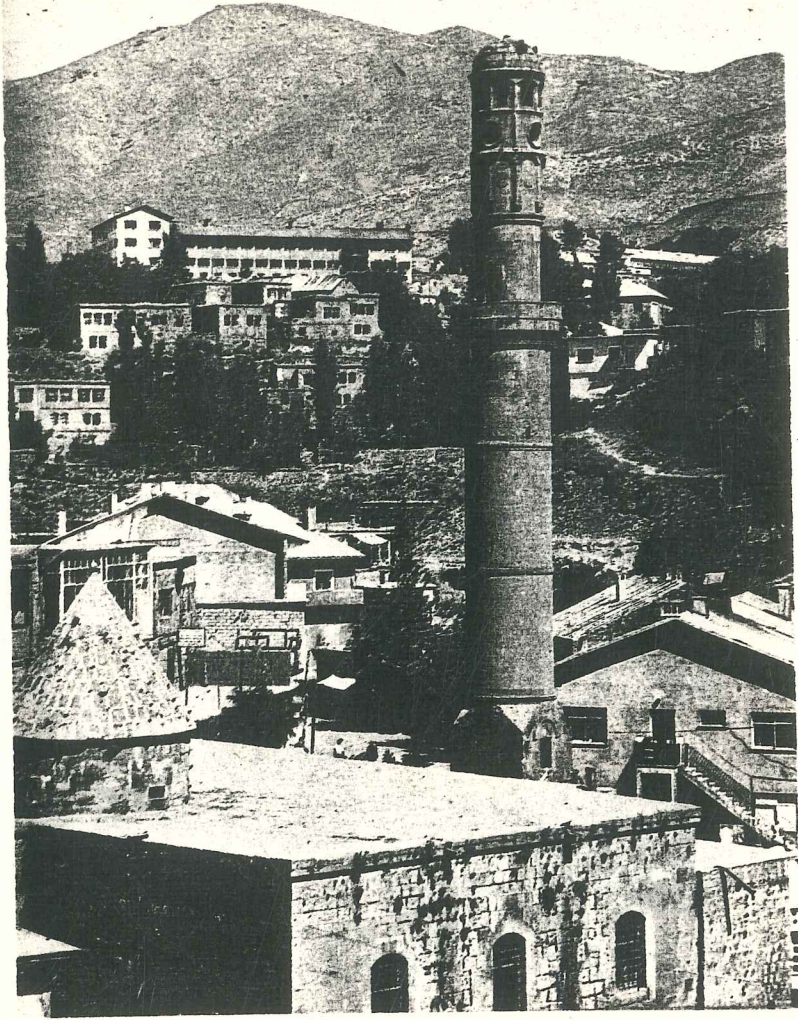
P.4- Taş Cami

P.6- Kureyşi

Planlar O.Arık'ın "Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı" kitabından alınmıştır.

ULU CAMİ

F.19. Ulu Cami Minaresi yıkılmadan önce.

F.20- Ulu Cami minaresi onarımdan sonra

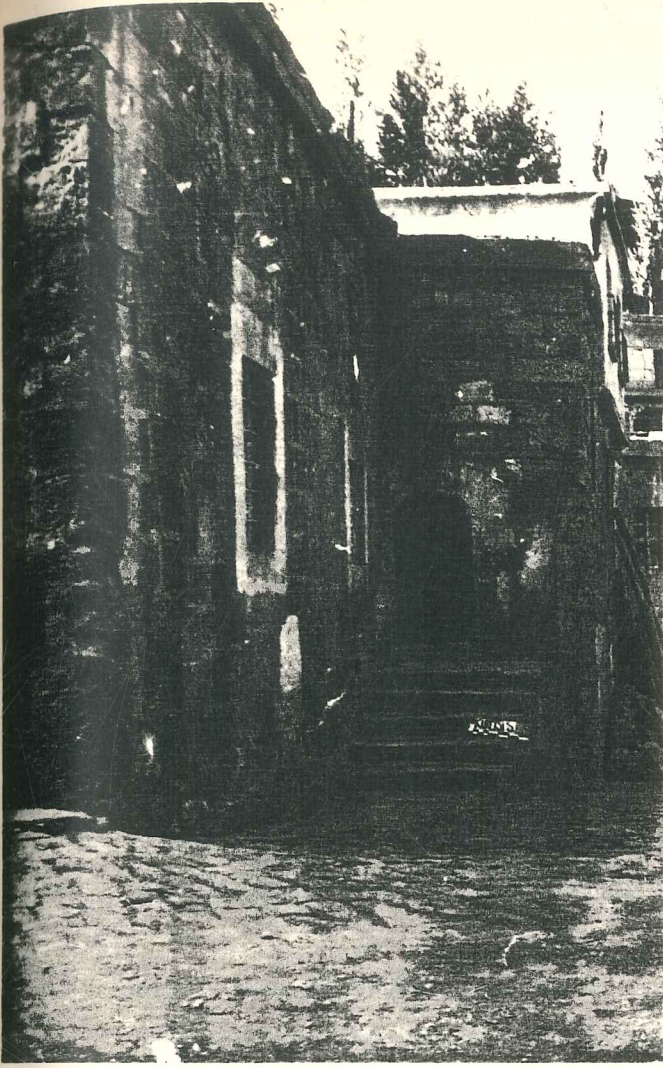
CAMİLER

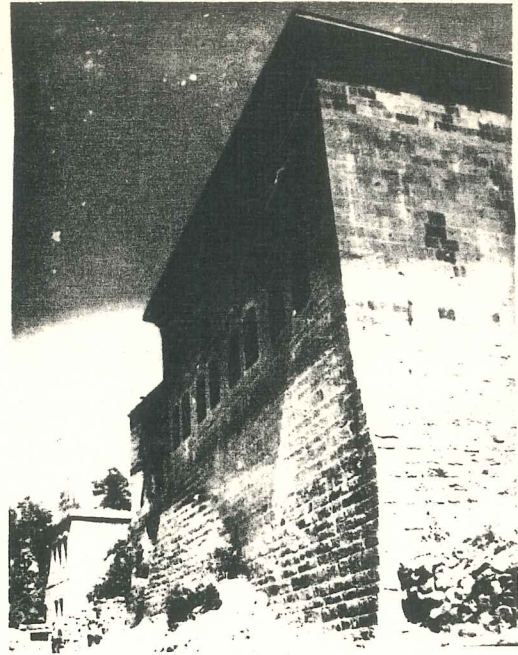
F.21- Aşağı Kale Camii

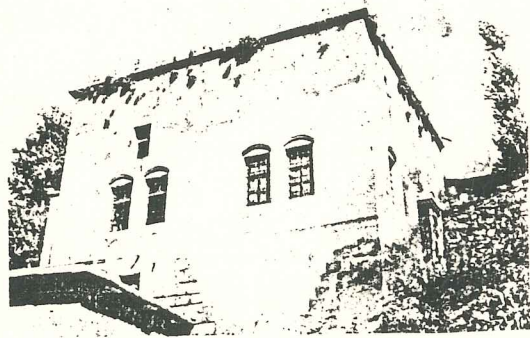
F.22- Taş Cami

F.23- Kureysi Camii

F.24- Kızıl
Cami

F.25- Ayn el Barit Camii

F.26- Yeni yapılardan Hersan Camii

2.5.2.2. TÜRBELER

ŞEYH TAHİRİ GÜRGİ TÜRBESİ: Zeydan mahallesindedir. Kitabesine göre 1664 yılında Abdal Han tarafından Şeyh Tahiri Gürdi için yapılmıştır⁵⁴. Planı içeriden silindirik, dışta ise oniki kenarlıdır (Bkz. P.8). Doğu cephesine kapı, güney cephesine pencere açılmıştır. Türbenin üzeri içeriden kubbe ile, dışarıdan ise pramidal taş külahla örtülmüştür (Bkz. F.28).

ŞEYH HACI İBRAHİM TÜRBESİ: İnönü mahallesinde, Cirit mezarlığındadır. Mezar taşında 1781 tarihi okunmaktadır⁵⁵. Türbe kare planlıdır (Bkz. P.7). İçeriden bu plan, her kenarda büyük kemerlerle genişletilerek haçvari bir plana dönüştürülmüştür. Türbeyi içeriden kesme taştan yapılmış kubbe örtmektedir. Dışarıdan ise pramidal külah yapılmıştır.

NUH BABA TÜRBESİ: Hersan mahallesindedir. Kitabesine göre 1700 tarihinde yapılmıştır. Türbe kareye yakın dikdörtgen planlıdır (Bkz. P.9). İçeride kuzey ve güney cephelerinde büyük nişler yapılmıştır. Küçük pandandiflerle kubbeye geçilmiştir. Dışarıda kasnak yüksek tutulmuş ve üzeri sekizgen pramidal külahla örtülmüştür. Kapı, güney cephesindedir (Bkz. F.31).

ÜRYAN BABA TÜRBESİ: Gazibey mahallesindedir. Mezar taşında 1834 tarihi yazılıdır. Türbe kare planlı ve iki katlıdır. Güney cephesinde yanyana sivri beşik tonozla örtülü eyvan şeklinde üç hücre bulunmaktadır. Türbe içinde bir ocak ve sekinin bulunması, burasının bir tekke olarak kullanıldığını göstermektedir.

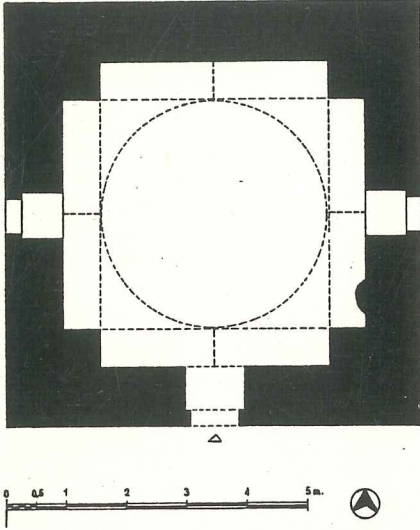
KÜFREVİ TÜRBESİ: İnönü mahallesindedir. XVIII. yüzyılda yapılan türbe, barok tipindedir. Türbe iki kısımdan meydana gelmiştir. Birinci kısım büyük girişkapısının açıldığı dört bö-

54. Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, s.189.

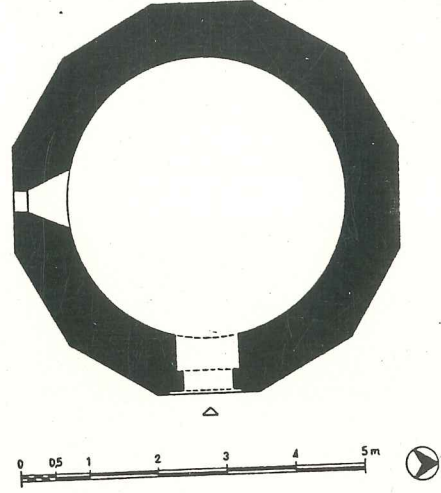
55. ibid.

lümlü revaktır (Bkz. P.10). Revakların üzeri kubbeleyle örtülüdür. Türbeye kare planlı bir bölümden girilir. Türbenin çok girintili çıkıntılı sekizgen bir planı vardır. Girişin ve türbenin üzeri kubbe ile örtülmüştür (F.27, 29, 30).

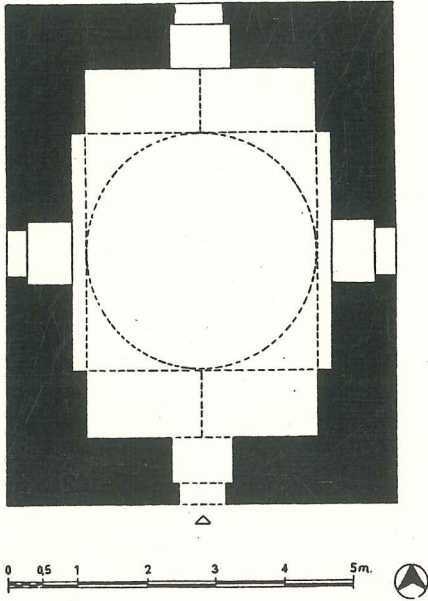
TÜRBE PLANLARI

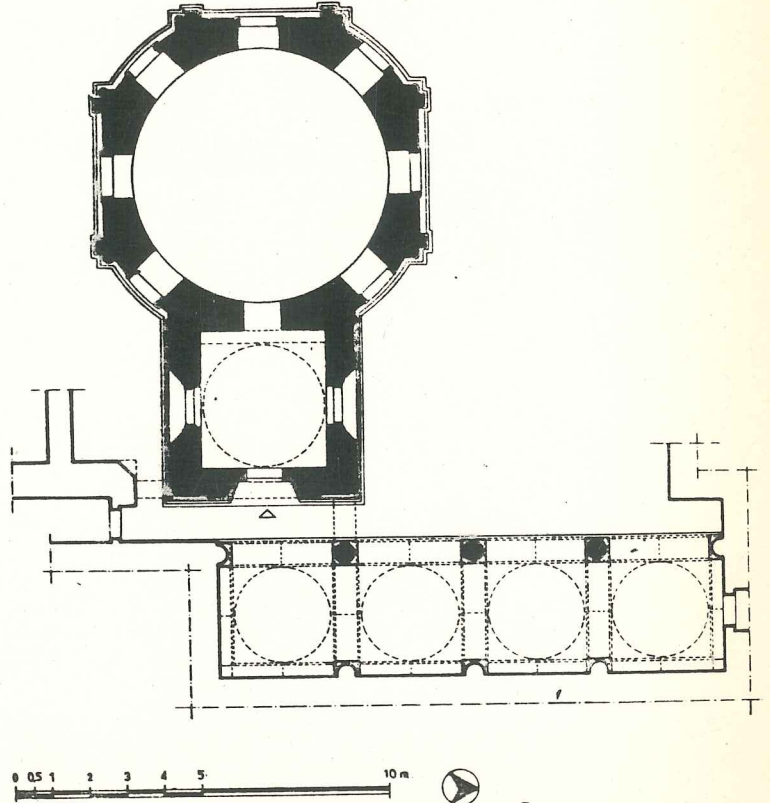
P.7- Şeyh Hacı İbrahim Türbesi Plânı

P.8- Şeyh Tahiri Gürği Türbesi Plânı

P.9- Nuhiye Türbesi Plânı

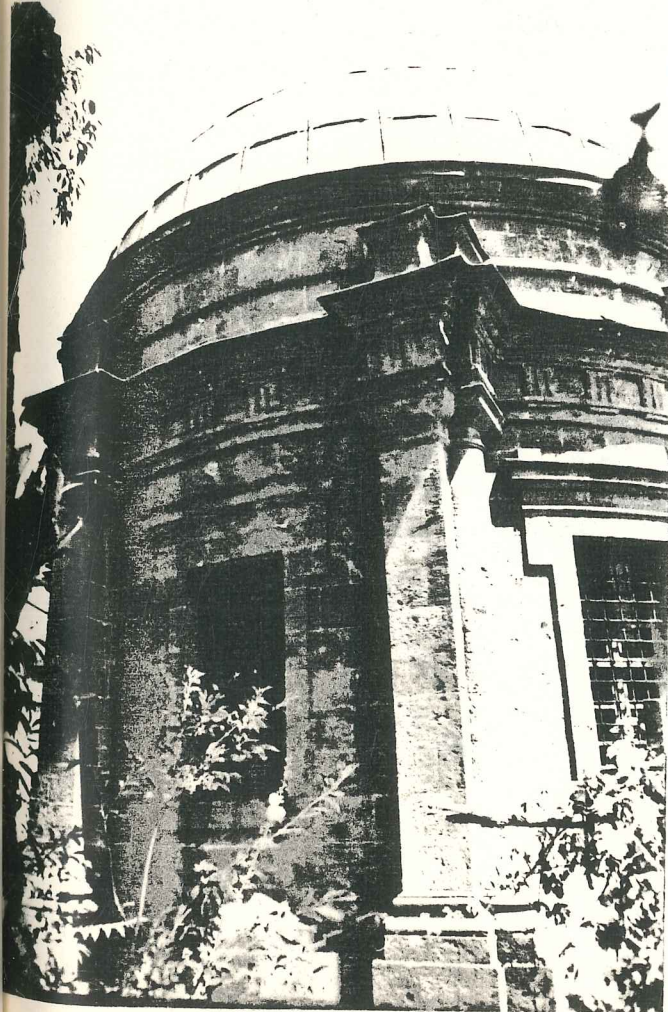
P.10- Küfrevi Türbe ve Dergâhı Plânı

F.27- Küfrevi Türbesi

F.28- Şeyh Tahiri Gürği Türbesi

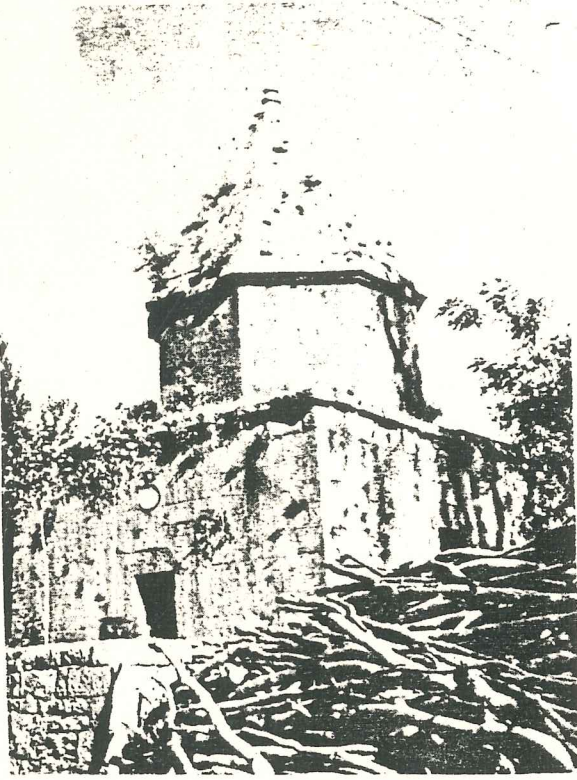

F.29- Küfrevi

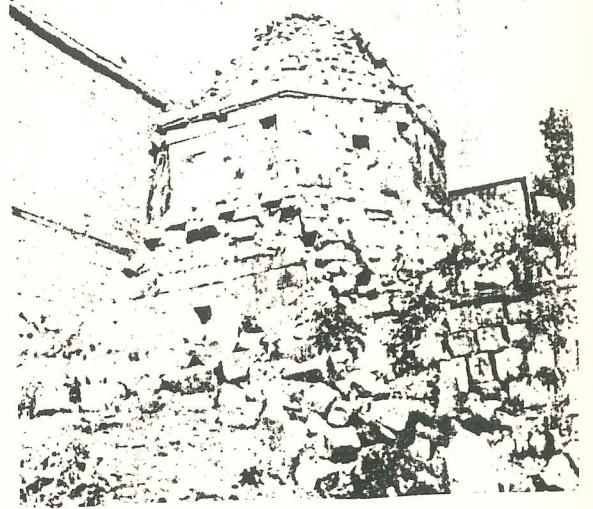

F.30- Küfrevi

TÜRBELER

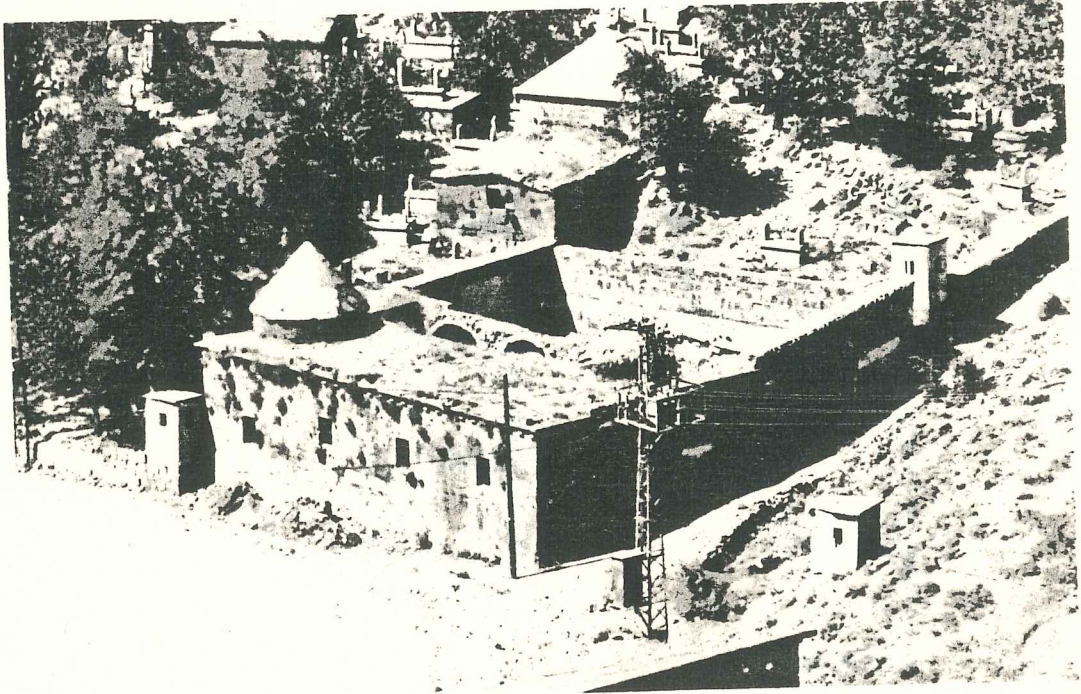

F.31
Nuh Baba Türbesi

F.32
Hacı İbrahim Türbesi

MEDRESELER

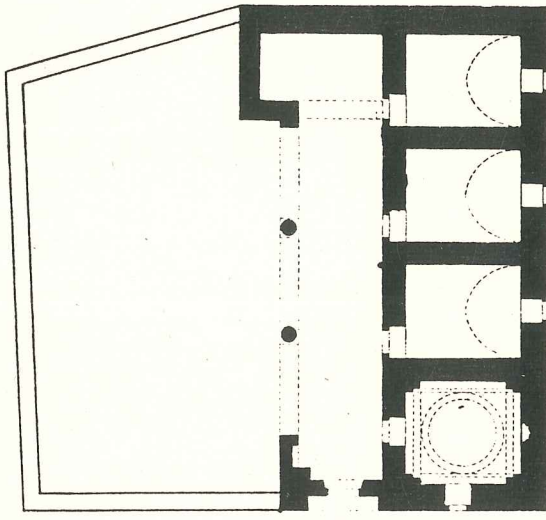
F.33- Yusufiye Medresesi

2.5.3. SİVİL YAPILAR

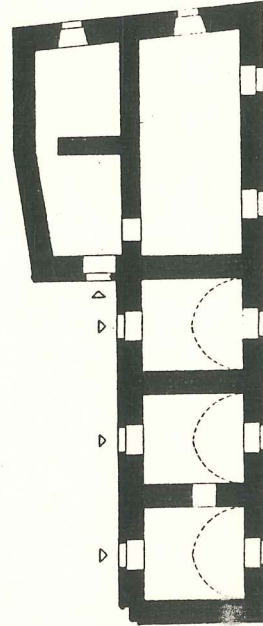
2.5.3.1. MEDRESELER

NUHİYE MEDRESESİ: Hersan mahallesindedir. 1700 tarihinde yapılan medrese, türbe ve camisi ile birlikte külliye teşkil etmektedir. Duvarlar tamamen kesme taştan yapılmış ve hücrelerin üzerleri beşik tonozlarla örtülmüştür. Medrese odaları birer kapı ile avluya açılmaktadır (Bkz. P.12). Günümüzde karakol olarak kullanılmaktadır.

YUSUFİYE MEDRESESİ: İnönü mahallesindedir. Yapılış tarihi kesin olarak bilinmemekte, XVIII-XIX. YY.da yapıldığı sanılmaktadır. Planı L şeklindedir. Güney cephesinde dört hücre bulunmaktadır. Bunların batı ucundaki hücre kare planlı ve kubbe ile örtülüdür. Burasının derslane hücresi olduğu sanılmaktadır. Dışarıda bu hücrenin üzeri, silindirik bir kasnak oluşturulup konik bir taş külahla örtülmüştür. Diğer hücreler dikdörtgen planlı ve beşik tonozla örtülüdür. Doğuda L planının ucunu teşkil eden eyvan şeklinde bir hücre yer almaktadır (Bkz. P.11, F.33).

P.11- Yusufiye Medresesi Plânı

P.12- Nuhîye Medresesi

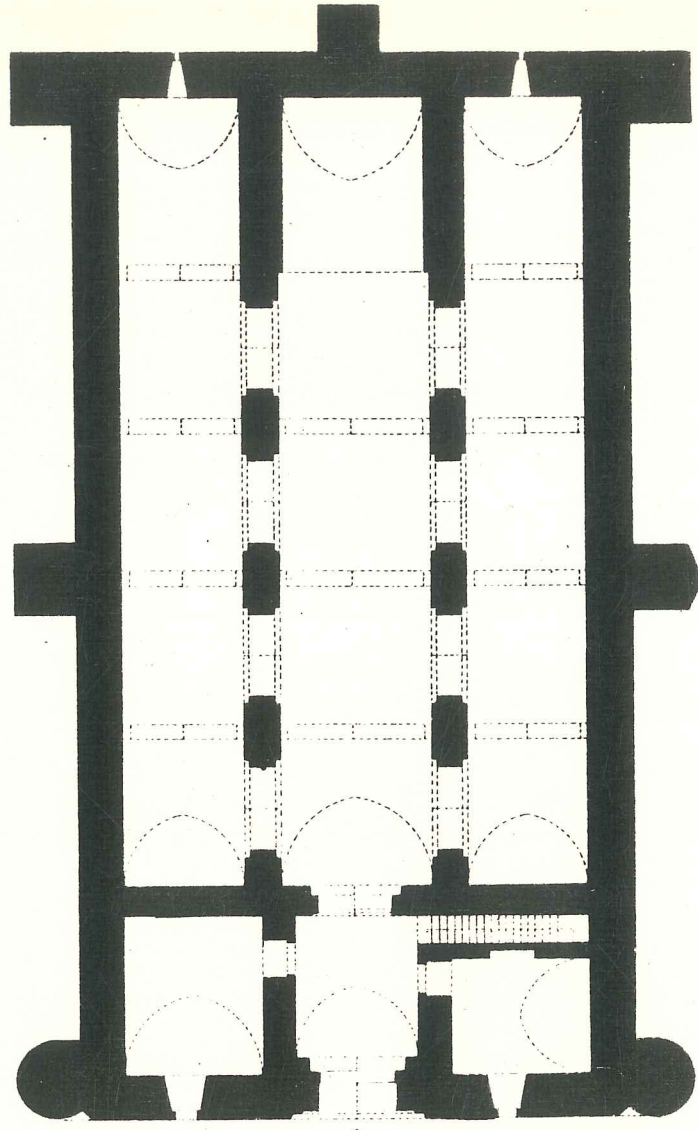
2.5.3.2. HANLAR

HAZO HANI: Şehrin güneyinde Bitlis deresi kıyısındadır. Kitabesine göre 1626 tarihinde Önder usta tarafından yapılmıştır⁵⁶. Doğu-batı yönünde dikdörtgen planlıdır. Giriş güney cephesinin ortasındadır. Dikdörtgen plan, içte sekiz haçvari paye ve bunları birleştiren sivri kemerlerle 15 bölüme ayrılmıştır. Bu bölümlerin üzeri sivri çapraz tonozlarla örtülüdür. Yapının batı ve doğu cephesinde üçer hücre bulunmaktadır (Bkz. P.14).

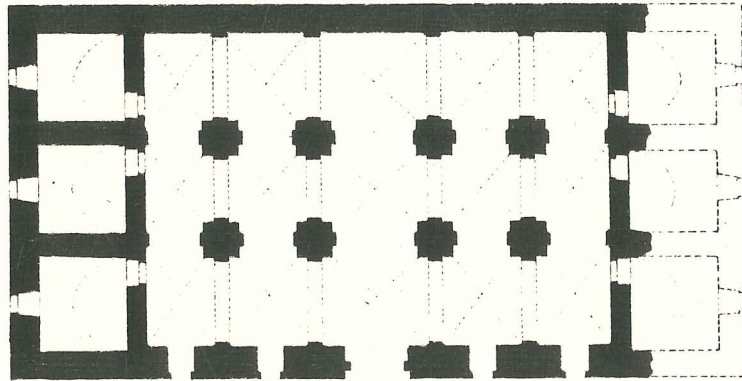
HÜSREV PAŞA (PAPŞİN) HANI: Bitlis'e 4-5 km uzaklıkta Tatvan yolu üzerindedir. Hüsrev Paşa'nın XVI. YY.'da yaptırdığı sanılmaktadır. Yapı güney-kuzey yönünde düzgün dikdörtgen planlıdır. Güney cephesinin iki yanındaki payandalar yarım silindiriktir. Diğer payandalar ise kare planlıdır. Giriş güney cephesindendir. Sivri kemerli kapıdan binanın ilk bölümüne girilir. Hanın esas kısmı ise üç uzun nefe ayrılmış üzeri beşik tonozla örtülü bölümdür (Bkz. P.13).

56. ibid., s.224.

HANLAR

P.13- Papşin Hüsrev Paşa Hanı Plânı

P.14- Bitlis Şehri İçindeki Hazo Hanı Plânı

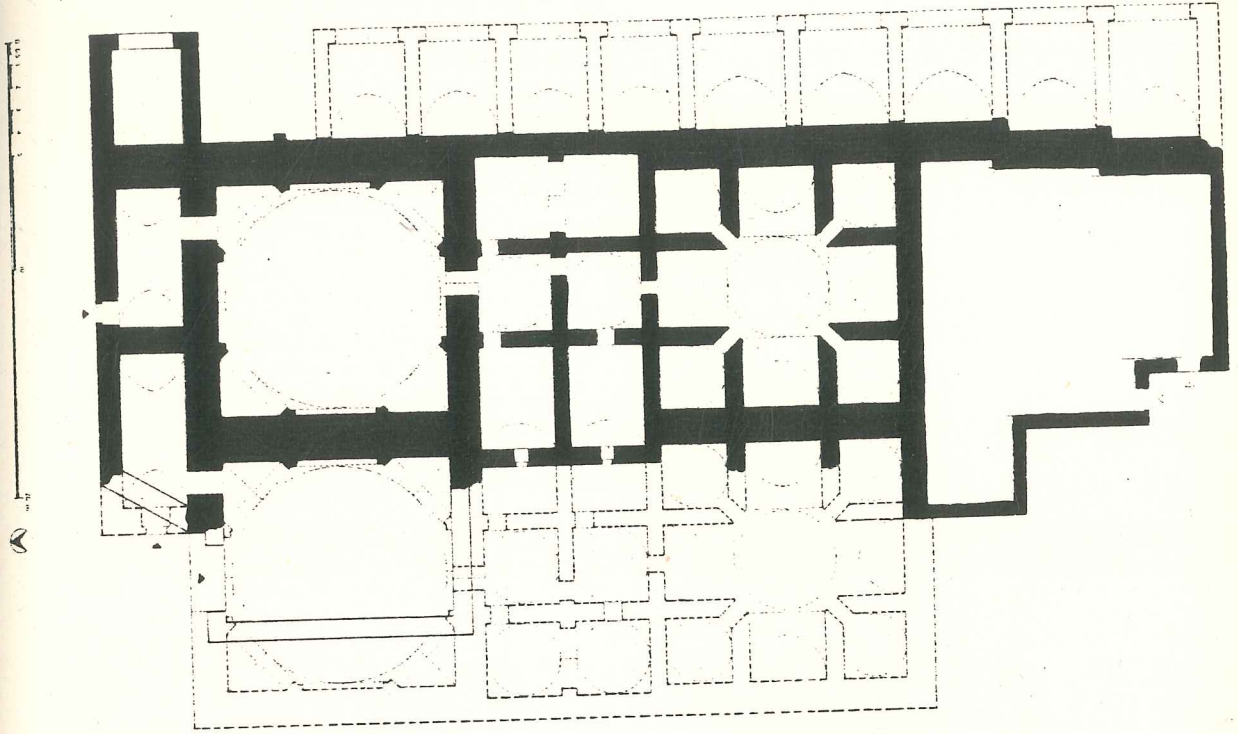
2.5.3.2. HAMAMLAR

PAŞA HAMAMI: Paşa Hamamı, çarşı içinde Bitlis deresi kenarındadır. XVI. YY. sonunda 1571 tarihinde Beylerbeyi Hüsrev Paşa tarafından yaptırılmıştır⁵⁷. Yapının dış görünüşü çok sadedir. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan hamam, çifte hamam olarak planlanmıştır. Günümüzde sadece erkekler kısmı sağlam ve kullanılmaktadır. Kadınlar kısmı yıkılmıştır. Erkekler kısmının soyunmalığına beşik tonozla örtülü bir bölümden girilir. Soyunmalığın üzeri büyük bir kubbe ile örtülüdür. Soyunmalığın güney duvarının ortasından ılıkliğa geçilir. Hamamın kuzeyinde ise sıcaklık yer almaktadır. Sıcaklıkta merkezi kubbenin dört yanında beşik tonozlu dört eyvan bulunmaktadır. Kadınlar kısmı da aynı plandadır. Sadece eni daha dar tutulmuştur (Bkz. P.15, F.34).

ŞEREFİYE HAN HAMAMI: Bu hamam Şerefiye Külliyesinin binalarından biridir. Cadde kıyısında bulunan soyunmalık kısmı dışarıdan görülmekte, diğer kısımlar tamamen kapanmış durumdadır. Tek hamam olarak yapılmıştır. Planı muntazam değildir. Soyunmalık kare planlıdır fakat köşeleri doldurularak sekizgen oluşturulmuştur. Soyunmalığın kuzeyinde bulunan ılıklik beşik tonozla örtülüdür. Ilıklik kısmında bir mescit oluşturulmuştur. Ilıkliğin kuzey bölümü günümüzde dükkan olarak kullanılmaktadır. Mescitin doğusunda sıcaklık merkezi kubbeli, dört eyvanlıdır. Sıcaklık kısmı güneye doğru genişletilmiştir (Bkz. P.16).

57. ibid., s.226.

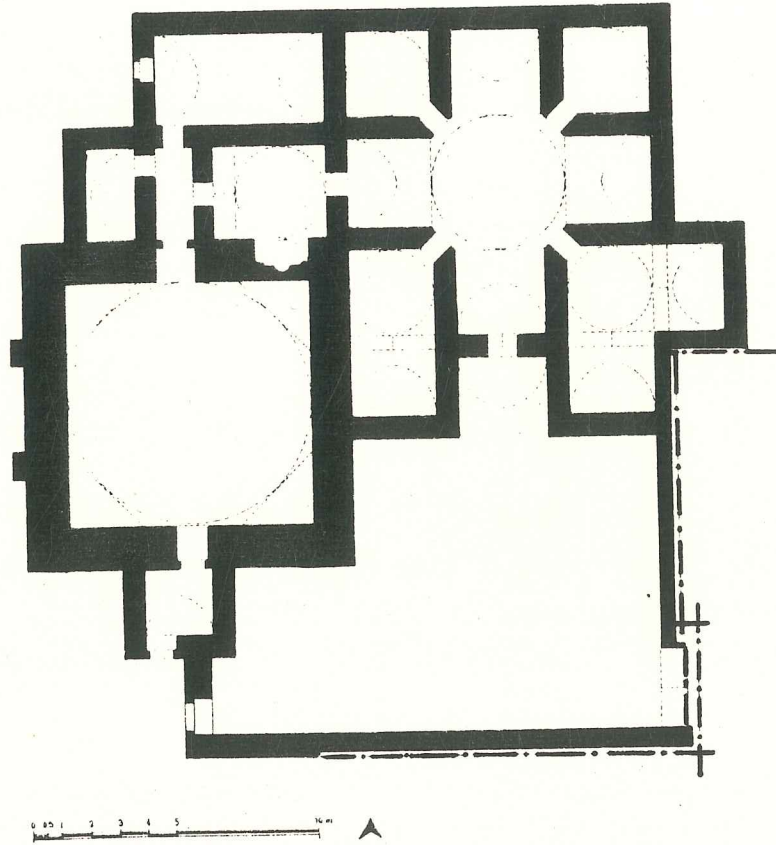
HÜSREV PAŞA HAMAMI

P.15- Hüsrev Paşa Hamamı Planı

F.34- Hüsrev Paşa Hamamı Görünüşü

P.16- Şerefiye Han Hamamı Plânı

2.5.3.4. KÖPRÜLER: Merkez ilçe içinden Kömüs ve Bitlis deresi geçtiği için birçok köprü yer almaktadır. Bitlis'te 33 köprü vardır⁵⁸. Köprülerin hepsi kesme taştan yapılmıştır. Çoğunda sivri kemer kullanılmıştır (Bkz. s.70).

2.5.3.5. ÇEŞMELER: Bitlis'te çeşmeye "bulak" denilmektedir. Genellikle her sokakta çeşme bulunmaktadır. Ve sokaklar isimlerini bu çeşmelerden almaktadır (Kuş Bulağı Sokağı, Mermer bulağı sokağı, Soğuk çeşme sokağı, v.b.). Bu çeşmelerden başka çoğu evlerin avlularında veya bina altında çeşmeleri bulunmaktadır. Tesbit ettiğimiz sokak çeşmelerinin çoğu bakımsız, toprakla örtülmüş ve kullanılamamaktadır. Çeşmeler kesme taştan, kemerli olarak yapılmışlardır (Bkz. s.67).

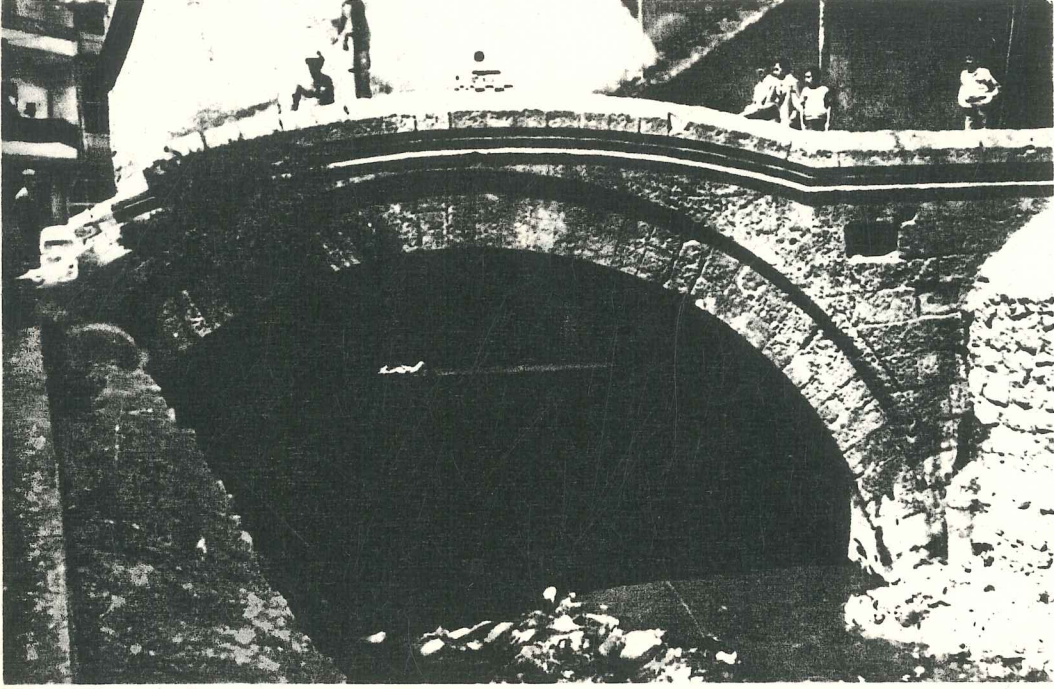
2.5.3.6. RESMÎ YAPILAR: Bitlis'in yöresel malzeme ve işçiliği ile yapılmış birçok okul ve resmi yapısı vardır. Günümüzde bunların bir kısmı kullanılmaktadır (Eski Vali Konağı, İmar Müdürlüğü binası olarak, Ticaret Lisesi, v.b.). Fakat çarşı içindeki Eski Belediye (Bkz. F.44) binası boş, kendi haline bırakılıp yeni yapısına taşınmıştır. Çok üzücüdür ki yörede yeni yapılan resmi bina ve okullar Bitlis'in mimarisine ve dokusuna hiç uymamaktadır (Bkz. F.47). Yörenin iklimi hiç dikkate alınmadan, bütün Türkiye için uygulanan tek tip, betonarme binalar burada da uygulanmaktadır. Yeni yapılan resmi yapıların yöreye uyumlu, yöresel malzemeye yapılması ve eski yapıların değerlendirilip kullanılması gerekmektedir (Bkz. s. 68).

2.5.3.7. DİĞER YAPILAR: Bitlis'te halkın kullandığı ortak fırın yoktur. Ortak çamaşır yıkanan özel mahaller de yapılmıştır. Çamaşırlar bazı ailelerce dere kenarlarında yıkanmaktadır.

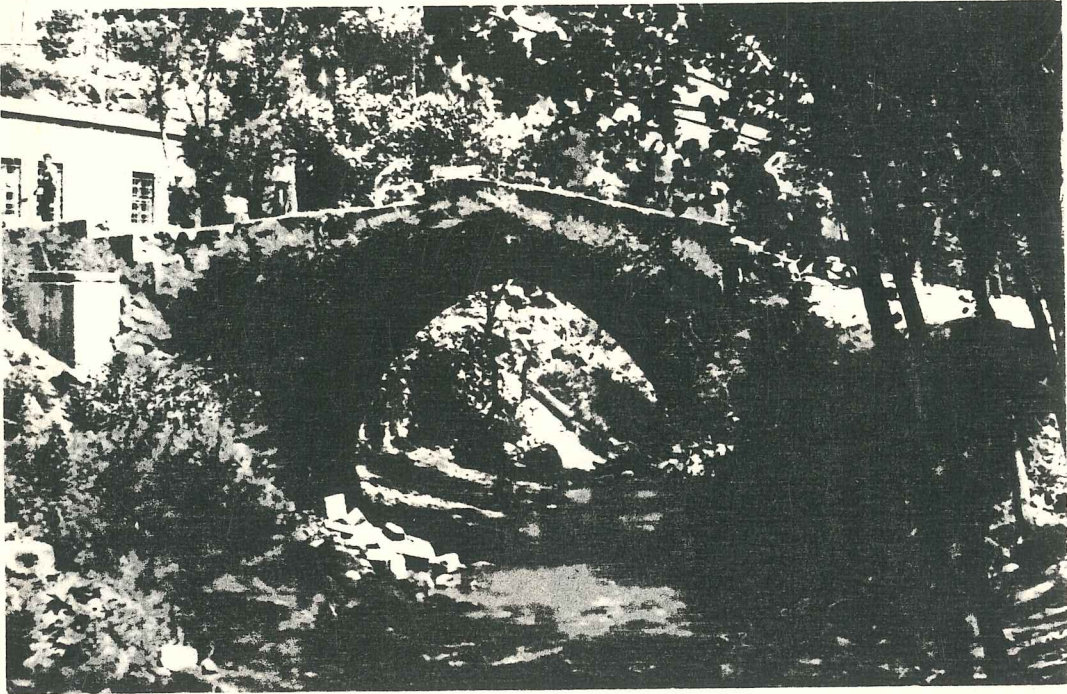
Balı meşhur olan Bitlis'te arıcılık ilkel yöntemlerle yapılmaktadır. Peteklikler taştan bölmecikler halinde, bahçelerde yer almaktadır.

58. Kayaoğlu, Bitlis'i Tanıyalım,

KÖPRÜLER

F.35- Paşa Hamamı Köprüsü

F.36

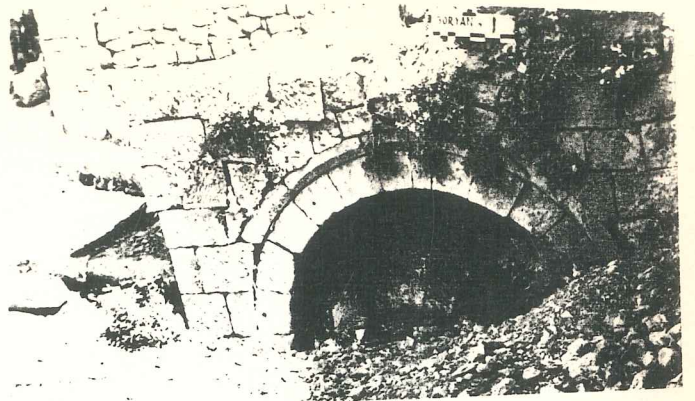
F.37

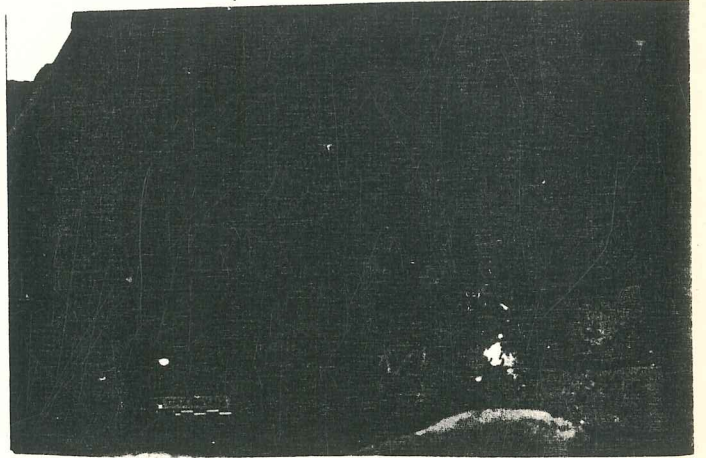
F.38

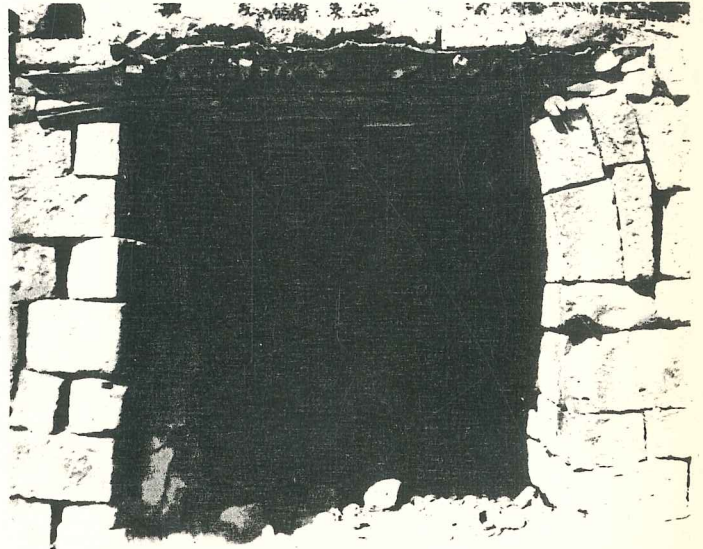
F.39

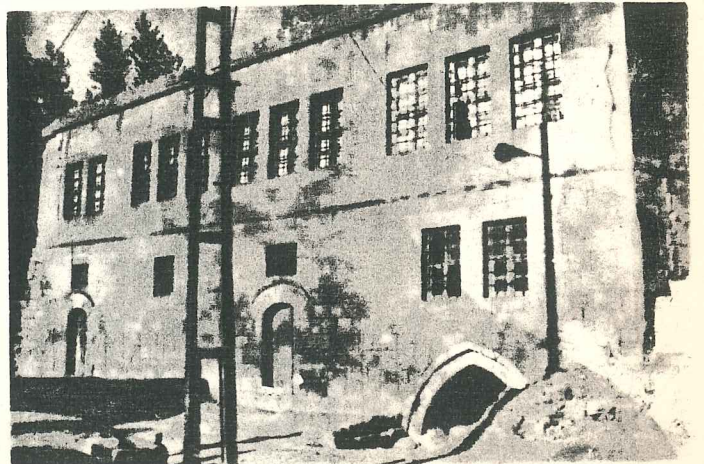
F.40

F.41

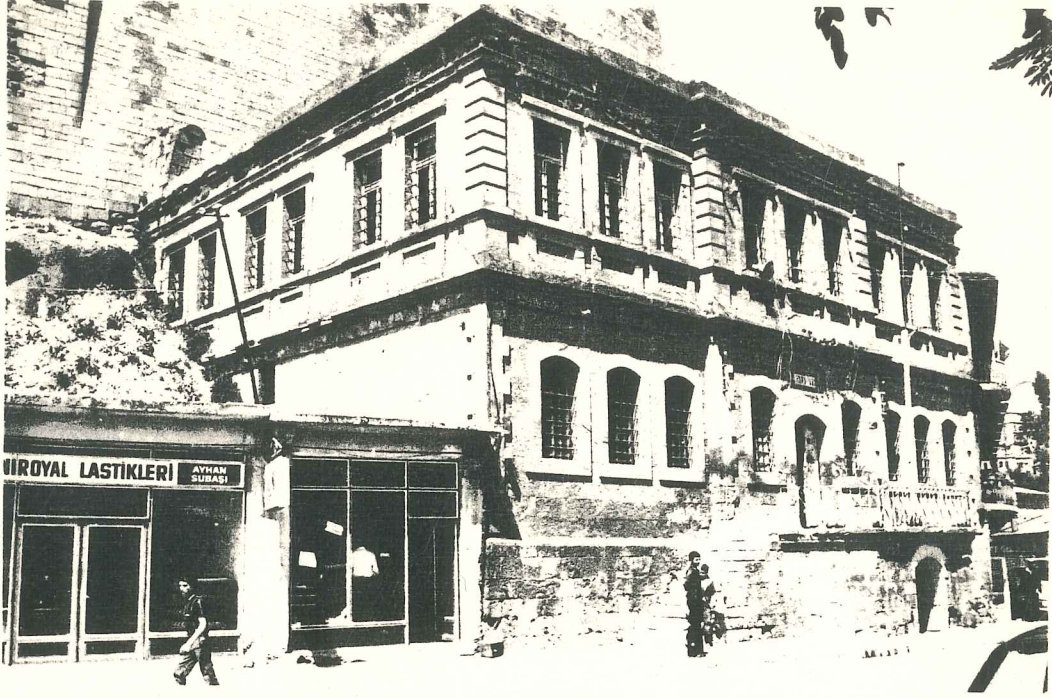

F.42

F.43

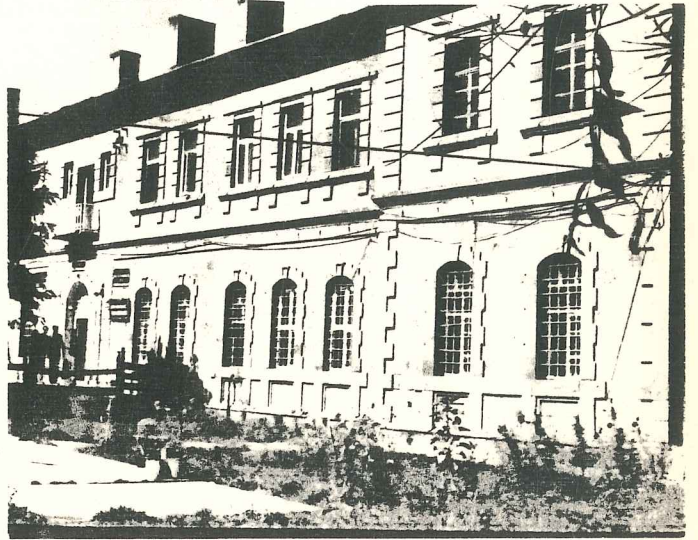
RESMÎ YAPILAR

F.44- Eski Belediye Binası

F.45- Ticaret Lisesi

F.46- Eski Hükümet Konağı

F.47. Yörede Yeni Yapılan Binalar.

BÖLÜM 3

BİTLİS EVLERİNİN İNCELENMESİ

EVLERİN TESBİT LİSTESİ

TESBİT NO	PAFTA NO	SOKAĞI	KAPI NO.	ADA	PARSEL
90	31L.IIIId.	Oto Sokak	1	20	32
91	31L.IIIId.	Otlı Bulak Sokak.	16	20	35
92	31L.IIIId.	Otlı Bulak Sokak	5	20	24
103	31L.IIIId.	Otlı Bulak Sokak	11	16	15
104	31L.IIIId.	Otlı Bulak Sokak	16	16	14
106					
127	31L.IIIId.	Kat Sokak	110	491	5
140	31L.IIIId.	Kat Sokak	88-96	496	
142	31L.IIIId.	Kültür Sokak.		11	5
148	31L.IIIId.	Alaaddin Sokak.	14	504	4-5
151	31L.IIIId.	Kat Sokak	60-62	504	1-2-3
152	31L.IIIId.	Kat Sokak	10	505	6-7-8
153	31L.IIIId.	Kat Sokak	52-54	498	3-4-5-6
154	31L.IIIId.	Kat Sokak	55	499	7
155	31L.IIIId.	Kat Sokak	13	501	1
157	31L.IIIId.	Otlı Bulak Sokak.	33		
158	31L.IIIId.	Otlı Bulak Sokak.			
159	31L.IIIId.	Kültür Sokak.	14	12	6-7
160	31L.IIIId.	Kültür Sokak.		12	2-4
161	31L.IIIId.	Kültür Sokak.	23	11	12
162	31L.IIIId.	Kültür Sokak			
163	31L.IIIId.	Kültür Sokak.	11	11	
164	31L.IIIId.	Kültür Sokak.			
166	31L.IIIId.	Gazi Bey Sokak.	18	82	22-23
167	31L.IIIId.	Gazi Bey Sokak.	32	82	4
168	31L.IIIId.	Gazi Bey Sokak.	26	82	15-16
169	31L.IIIId.	Gazi Bey Sokak	34-36	82	2-3
170	31L.IIIId.	Gazi Bey Sokak	2	82	14
172	31L.IIIId.	Gazi Bey Sokak	11	81	7-8

TESPİT NO	PAFTA NO	SOKAĞI	KAPI NO.	ADA	PARSEL
183	31L.IIIId.	Alaaddin Sokak.	2-4-6	470	8-9-10
184	31L.IIIId.	Mutki Sokak.	37	470	11
186	31L.IIIId.	Mutki Sokak.	15	513	
187	31L.IIIId.	Mutki Sokak.	25	513	
188	31L.IIIId.	Kureysi Sokak.		513	3
189	31L.IIIId.	Kureysi Sokak.	14	509	1-2-3
194	31L.IIIId.	Nato Caddesi	9	55	9
195	31L.IIIId.	Nato Caddesi	5	55	13
196	31L.IIIId.	Nato Caddesi		55	14
197	31L.IIIId.	Mermer Bulağı Sokak.			
198	31L.IIIId.	Mermer Bulağı Sokak	28-48	84	1-2
220	31L.IIIId.	Mutki Sokak.	23	470	5-6
221	31L.IIIId.	Mutki Sokak.	15-25	470	3-4
222	31L.IIIId.	Mutki Sokak	1	469	8
225	31L.IIIId.	Kale Altı Sokak	4	112	91-92
227	31L.IIIId.	Güçlü Sokak.	5	95	21
228	31L.IIIId.	Güçlü Sokak.	17-19	95	9-10
229	31L.IIIId.	Mermer Çeşme Sokak.	29	91	14
230	31L.IIIId.	Mermer Çeşme Sokak	10	91	12
233	31L.IIIId.	Boryan Sokak.	5	85	5
234	31L.IIIId.	Mermer Çeşme Sokak.	12-14	89	4
236	31L.IIIId.	Mermer Bulağı Sokak.	9	89	38
237	31L.IIIId.	Boryan Sokak.	15	89	35-36
238	31L.IIIId.	Boryan Sokak.	25	89	42
239	31L.IIIId.	Sapkur Sokak.	27	79	29-30
260	31L.IIIId.	Kale Altı Sokak.		112	80
262	31L.IIIId.			112	38
263					
264	31L.IIIId.	Güçlü Sokak.	22-34	92	1-2
265	31L.IIIId.				
266	31L.IIIId.	Bapir Sokak.	38	89	20

TESPİT NO	PAFTA NO	SOKAĞI	KAPI NO.	ADA	PARSEL
267	31L.IIIc.	Güçlü Sokak.	13	89	
268	31L.IIIc.	Bapir Sokak.	30-32	89	11-12-48
269	31L.IIIc.	Uygan Sokak.	41-43	89	45-49
270	31L.IIIc.	İber Sokak.	10-12-14	80	1
289	31L.IIIc.	Kızıl Cami Sokak.	2-6-36	160	4-6
290	31L.IIIc.	Kızıl Cami Sokak.	16-42	92	4
291	31L.IIIc.	Kızıl Cami Sokak.	1	117	1-3
292	31L.IIIc.	Güçlü Sokak.	1	90	3
293	31L.IIIc.	Bapir Sokak.	1-12	118	1-2
294	31L.IIIc.	Bapir Sokak.	33	89	29
295	31L.IIIc.	Bapir Sokak	35	89	30
296	31L.IIIc.	Bapir Sokak.	14	119	1-2
297	31L.IIIc.	Bapir Sokak.	47-51	89	33-34-35-39
298	31L.IIIc.	Bapir Sokak	53	89	49
299	31L.IIIc.	Bapir Sokak.	57	89	38
300	31L.IIIc.	Bapir Sokak.	21	89	36-37
301	31L.IIIc.	Bapir Sokak.	2	120	5
302	31L.IIIc.	Bapir Sokak.	69-70-71	89	50
303	31L.IIIc.	Bapir Sokak.	65	89	51
304	31L.IIIc.	Uygan Sokak.	65-67	89	52-53-55-56
305	31L.IIIc.	Uygan Sokak	9	121	1-2
306	31L.IIIc.	Uygan Sokak.	11	87	8
307	31L.IIIc.	Uygan Sokak.	11	121	6
308	31L.IIIc.	Uygan Sokak.	13	121	
311	31L.IIIc.	Uygan Sokak.	14	160	7-8
312	31L.IIIc.	Uygan Sokak.	4	117	17-18-19
313	31L.IIIc.	Sinan Sokak.	5	117	6
314	31L.IIIc.	Sinan Sokak.	6	117	14-15
315	31L.IIIc.	Subaşı Sokak.	24-30-32	117	4-7-8-9-10-11
316	31L.IIIc.	Subaşı Sokak	7-34	154	1-4

TESPİT NO	PAFTA NO	SOKAĞI	KAPI NO.	ADA	PARSEL
317	31L.IIIc.	Subaşı Sokak.	9-11-15	154	2
318	31L.IIIc.	Subaşı Sokak.	17-19	118	11
319	31L.IIIc.	Subaşı Sokak.	18	119	3
320	31L.IIIc.	Bapir Sokak.	20	120	2
321	31L.IIIc.	Dibek Başı Sokak.	5	125	9
322	31L.IIIc.	Dibek Başı Sokak.	1	122	3
323	31L.IIIc.	Leterli Sokak.	6-8	122	5
341	31L.IIIc.	Ali Bulak Sokak.			
342	31L.IIIc.	Sinan Sokak.	14-18	157	2
343	31L.IIIc.	Subaşı Sokak.	38-40	157	4
345	31L.IIIc.	Sinan Sokak.	42	155	1
346	31L.IIIc.	Bahçeli Sokak.	4	153	1-2-3
347	31L.IIIc.	Subaşı Sokak.	1	141	19
348	31L.IIIc.	Subaşı Sokak.	5	141	18
349	31L.IIIc.	Subaşı Sokak.	9	141	17
350	31L.IIIc.	Gül Sokak.	10	123	3-4
351	31L.IIIc.	Gül Sokak.		123	2
352	31L.IIIc.	Gül Sokak.	6	123	1
353	31L.IIIc.	Gül Sokak.	7	122	8
355.	30L.IId.	Saray Sokak	30	417	14-18
371	30L.IId.	Saray Sokak	1	149	1-6
372	30L.IId.	Ali Bulak Sokak.	11-13	149	4-5
373	30L.IId.	Ali Bulak Sokak.	20	149	3
374	30L.IId.	Ali Bulak Sokak.	28	150	1
376	30L.IId.	Bahçeli Sokak.	9	152	1-2
377	30L.IId.	Bahçeli Sokak.	36	152	6
378	30L.IId.	Demir Bulak Sokak.	22-34	143	1-2
379	30L.IId.	Demir Bulak Sokak.	10	152	3
380	30L.IId.	Dibek Başı Sokak.	27-29-31	141	8
381	30L.IId.	Dibek Başı Sokak.	3-5	126	5
383	30L.IId.	Tahinci Sokak.	37-35	414	8
384	30L.IId.	Abdaltan Sokak.	15-19	414	16-17-18-19-20-21

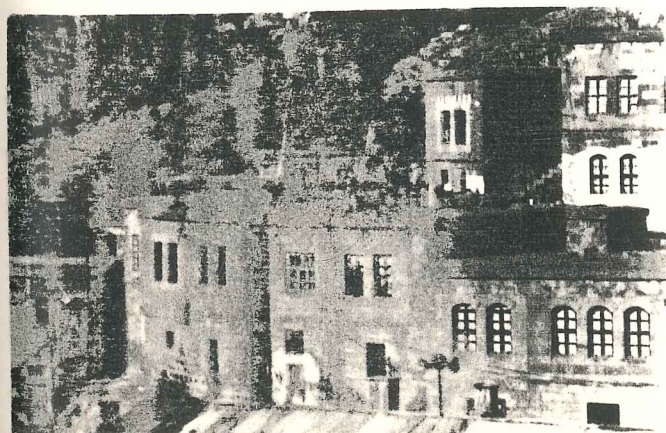
TESPİT NO	PAFTA NO	SOKAĞI	KAPI NO.	ADA	PARSEL
413	30L.IId	Bahçe Sokak	1-3	147	2-3
414	30L.IId	Bahçe Sokak	12	139	4
415	30L.IId	Bahçe Sokak	16	139	14
416	30L.IId	Bahçe Sokak	7-19	150	5-6
417	30L.IId	Han Bulağı Sokak	14	143	5
418	31L.IIIc	Han Bulağı Sokak	12		
419	31L.IIIc	Han Bulağı Sokak	3-5	140	5-7
420	31L.IIIc	Dibek Sokak	32	140	1
422	31L.IIIc	Tahinci Sokak	20	414	22-23
423	31L.IIIc	Saray Sokak	18	417	12-14
424	31L.IIIc	Saray Sokak	10	417	11
425	31L.IIIc	Saray Sokak	16	417	15
426	31L.IIIc	Saray Sokak	4	417	9-10
445	31L.IIIc	Han Bulağı Sokak	24	145	2
446	31L.IIIc	Han Bulağı Sokak	7-9	162	1-2
447	31L.IIIc	Han Bulağı Sokak		162	8
448	31L.IIIc	Han Bulağı Sokak	11-13-15	162	4-6-7
449	31L.IIIc	Kürüm Sokak	19	140	3
451	31L.IIIc	Tahinci Sokak	14	406	1
452	31L.IIIc	Tahinci Sokak	12	408	1
453	31L.IIIc	Tahinci Sokak	15	408	27
454	31L.IIIc	Dizdar Sokak	11	408	8
455	31L.IIIc	Tahinci Sokak	2	408	4
456	30M.Id	Dizdar Sokak	29	409	13
457	30M.Id	Takşut Sokak	27	409	
458	30M.Id	Takşut Sokak	29		
459	30M.Id	Takşut Sokak	31	409	28
461	30M.Id	Takşut Sokak	21	408	17
462	30M.Id	Takşut Sokak	9	409	4-5
463	30M.Id	Takşut Sokak		416	9
464	30M.Id	Takşut Sokak		409	1
465	30M.Id	Takşut Sokak	19-23-25-27-29-31	411	1-2-3

TESPİT NO	PAFTA NO	SOKAĞI	KAPI NO.	ADA	PARSEL
466	30M.Id	Takşut Sokak	17	411	4
484	31L.IIIc	Küsüm Sokak	1-5	130	10-13-14
486	30M.Id	Dizdar Sokak	17	408	6
487	30M.Id	Dizdar Sokak	21-23	408	7
488	30M.Id	Takşut Sokak	46	412	7-9
489	30M.Id	Takşut Sokak	40	412	10
490	30M.Id	Takşut Sokak	36	412	6
491	30M.Id	Takşut Sokak	34	412	12
492	30M.Id	Takşut Sokak	Yıkık ev	412	5
493	30M.Id	Takşut Sokak	15-17	408	18-19
494	30M.Id	Takşut Sokak	18	412	3
495	30M.Id	Takşut Sokak	10	412	3
496	30M.Id	Takşut Sokak	3	409	8
497	30M.Id	Takşut Sokak	8	412	2
498	30M.Id	Topçular Sokak	15	1	21
499	30M.Id	Topçular Sokak	11	1	24
500	30M.Id	Topçular Sokak	2	265	9
526	30M.Id	Ersan Sokak	10-15	268	2
527	30M.Id	Ersan Sokak	1	265	5
528	30L.IIc	Kurtuluş Sokak	34	267	2
529	30L.IIc	Kurtuluş Sokak	34-36	267	1
530	30L.IIc	Kurtuluş Sokak	35	266	1
531	30L.IIc	Kurtuluş Sokak	25-27-29-33	266	2
542	30L.IIIa	Arapköprü Sokağı	9	401	2-3
544	30L.IIIa	Arapköprü Sokağı	19	404	4
545	30L.IIIa	Arapköprü Sokağı	15	404	5
546	30M.Id	Ersan Sokak	71-73	272	3
547	30M.Id	Ersan Sokak	81		
548	30M.Id	Ersan Sokak	75		
549	30M.Id	Ersan Sokak	77	270	25
550	30M.Id	Ersan Sokak	69	270	3
551	30M.Id	Ersan Sokak	63	270	2

TESPİT NO	PAFTA NO	SOKAĞI	KAPI NO.	ADA	PARSEL
552	30M.Id	Ersan Sokak	57	270	1
553	30M.Id	Ersan Sokak	23	268	9
554	30M.Id	Ersan Sokak	33	270	6
555	30M.Id	Ersan Sokak	18	268	7
556	30M.Id	Ersan Sokak			
557	30M.Id	Ersan Sokak	14	268	5
559	30M.Id	Ersan Sokak		268	4
559	30M.Id		7	267	5
560	30M.Id	Ersan Sokak	5	267	4
561	30M.Id	Dinge Sokak	20-22-23	270	13-14-15-23
562	30M.Id	Dinge Sokak	17	273	1
563	30M.Id	Dinge Sokak	15	267	6
564	30M.Id	Feyzullah Sokak	15	266	14
565	30M.Id	Feyzullah Sokak	13	267	12
566	30M.Id	Feyzullah Sokak	3	266	17
567	30M.Id	Feyzullah Sokak	1	266	16
568	30M.Id	Kükürtlü Sokak	12	266	10
569	30M.Id	Kükürtlü Sokak	11	279	23
570	30M.Id	Kükürtlü Sokak	15	279	9
571	30M.Id	Kükürtlü Sokak	1(15)	279	26
572	30M.Id	Kükürtlü Sokak	10	279	5
573	30M.Id	Hizan Sokak	26	342	2
574	30M.Id	Hizan Sokak	34	342	4
575	30M.Id	Hizan Sokak	32	342	41
586	30L.IId	Ersan Sokak	45-47	270	5
587	30L.IId	Dinge Sokak	16	273	6
588	30L.IId	Halli Sokak	26	274	1
589	30L.IId	Halli Sokak	2(55)	280	1
590	30L.IId	Halli Sokak	12		
591	30L.IId	Kayalı Sokak	Yıkık	342	29
592	30L.IId	Kayalı Sokak	17	342	34-35-36
593	30L.IId	Kayalı Sokak	5-7	342	39

TESPİT NO	PAFTA NO	SOKAĞI	KAPI NO.	ADA	PARSEL
602	30L.IId	Kirkit Yolu	52-54	273	16-21-22
603	30L.IId	Kirkit Yolu	50	275	4
604	30L.IId	Kirkit Yolu	46	275	3
605	30L.IId	Kirkit Yolu	30	275	2
607	30L.IIc	Halli Sokak	4	280	5
608	30L.IIc	Halli Sokak	10	280	7
609	30L.IIc	Halli Sokak	16	280	15
610	30L.IIc	Halli Sokak	12	280	12
612	30L.IIc	Halli Sokak	28-26-32-30	280	22-23
613	30L.IIc	Halli Sokak	15-23	344	2-3
614	30L.IIc	Hizan Sokak	17	342	3
615	30L.IIc	Hizan Sokak	40	342	8
616	30L.IIc	Ercan Sokak	62-68-70	234	13-16
617	30L.IIc	Korcan Sokak	22	234	5
628	30L.IIc	Kirkit Yolu	64-66	273	24
629	30L.IIc	Kirkit Yolu	18-20	273	26-27
630	30L.IIc	Karadere Sokak	1	361	1
633	30L.IIc	Hizan Sokak	25	346	12-13-14
634	30L.IIc	Hizan Sokak	29	346	15-16
635	30L.IIc	Hizan Sokak	52	346	1-2
636	30L.IIc	Hizan Sokak	32	346	5
637	30L.IIc	Hizan Sokak	62	346	4
638	30L.IIc	Hizan Sokak	45	218	15
639	30L.IIc	Hizan Sokak	51-53	218	12
640	30L.IIc	Korcan Sokak	27-29	218	23
641	30L.IIc	Korcan Sokak	25	218	6
642	30L.IIc	Korcan Sokak	16	218	10
645	30L.IIc	Korcan Sokak	20	216	35
646	30L.IIc	Korcan Sokak	19-21	223	11-12-13
655	30L.IIc	Hizan Sokak	66		
656	30L.IIc	Hizan Sokak	59	216	32
657	30L.IIc	Hizan Sokak	63	216	31

TESPİT NO	PAFTA NO	SOKAĞI	KAPI NO.	ADA	PARSEL
658	30M.Id	Korcan Sokak	20	216	37
659	30M.Id	Korcan Sokak			
660	30M.Id	Korcan Sokak	14(11)		
661	30M.Id	Korcan Sokak	10		
662	30M.Id	Girik Sokak	80	350	5
664	30M.Id	Hizan Sokak	68-70-72		
665	30M.Id	Hizan Sokak	83	225	1
666	30M.Id	Hizan Sokak	87	216	26
667	30M.Id	Hizan Sokak	89	216	25
669	30M.Id	Hizan Sokak	22-24-26	216	9-14
671	30M.Id	Cılvır Sokak	48	213	2
672	30M.Id	Cılvır Sokak	52	213	2
673	30M.Id	Cılvır Sokak		213	3
674	30M.Id	Cılvır Sokak			
675	30M.Id	Girik Sokak	8	350	6
676	30M.Id	Girik Sokak	9	249	1
677	30M.Id	Girik Sokak	5	249	1
678	30M.Id	Girik Sokak	1	243	1
679	30M.Id	Girik Sokak	3	243	2
680	30M.Id	Başbahçe Sokak	74	213	10
681	30M.Id	Başbahçe Sokak	80	213	7
682	30M.Id	Başbahçe Sokak	82	213	1
683	30M.Id	Başbahçe Sokak		206	1
686	30M.Id	Başbahçe Sokak		239	4
687	30M.Id	Başbahçe Sokak	35	206	2
688	30M.Id	Hizan Sokak	13	245	4
689	30M.Id	Başbahçe Sokak	6-8	210	6
690	30M.Id	Başbahçe Sokak	37	206	12
691	30M.Id	Başbahçe Sokak	43	206	11
692	30M.Id	Başbahçe Sokak	41	206	4
693	30M.Id	Başbahçe Sokak	45	206	11
694	30M.Id	Başbahçe Sokak	47	206	10
695	30M.Id	Başbahçe Sokak	35	206	13

3.1. BİTLİS EVLERİ

Bitlis deresinin dik yamaçlarına yerleşmiş, yöreye özgü mimari geleneklerle yapılmış Bitlis evleri karakteristik bir doku oluşturmaktadır. Yüzyıllar boyu oluşan birikimin ve sert kara ikliminin etkisiyle evler birbirine çok benzemektedir. Her ev, yamaçlara yerleşmiş ufak bir kale görünümündedir⁵⁹. Bu da, eskiden karışıklıklar içinde bulunan bu yöre için gerekli bir çözümdür. Ayrıca yazın sıcağına, kışın karına karşılık evlerde fazla şeffaf, açık kısımlara yer verilmemiştir.

Yapılar kesme taşla yapılmış, düz toprak dam ile örtülmüştür. Bir veya iki katlı olarak yamaçlara yerleşen taş yapılar genellikle birbirlerinin önlerini kapatmamakta ve toprakla tam bir uyum sağlamaktadır.

3.1.1. EVLERİN PLANLAMA ÖZELLİKLERİ*

Bitlis evleri genel şemalardan çok mevcut ihtiyaç ve imkanlara bağlı olarak biçim kazanmışlardır. Yörenin deprem bölgesinde olmasından dolayı çok katlı bina yapımına gidilmemiştir. Genellikle evler iki katlıdır. Alt katlar eskiden ahır olarak kullanılmış, günümüzde ise bu katlar, mutfak ve kiler olarak kullanılmaktadır. Alt kattaki merdivenle (genellikle ahşap tek kollu merdivenlerdir) üst kata çıkılmaktadır. Üst katta sokak cephesinde sırayla odalar yer almaktadır. Oda sayısı evin büyüklüğüne bağlı olarak artmaktadır. Çoğu evlerde pencere önünde içeriden büyük bir kemer yapılarak buraya sedirler yerleştirilmiştir (Bkz. F.89). Bu manzaraya yönelik nişler balkon ihtiyacını karşılamaktadır. Evlerde balkon hiç yapılmamıştır.

59. Kinneir, op.cit., s.161.

* Yöredeki çalışmalarımız sırasında rölöve çalışmaları yapmadığım için ev plan tiplerini çıkartamadım.

Odalarda kalem işleriyle bezeli gömme dolaplar, lamba ve bazı eşyaların konulabilmesi için ufak nişler yapılmıştır. Yörede bu ufak nişlere Tahtımek, Kapalı dolaplara Müsendre denilmektedir.

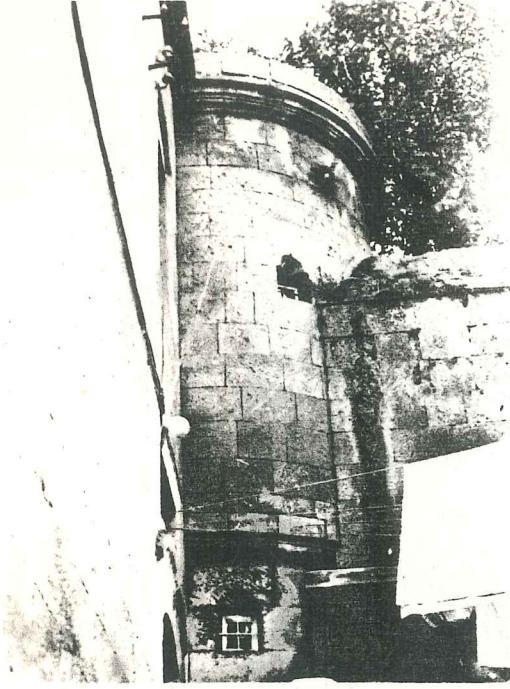
Evlerin çoğunda tuvaletler dışarıya doğru yarım daire şeklinde taşırılarak yapılmıştır. Bunlar birer kuleyi hatırlatmaktadır. Bunlar bazen bina hizasında bitirilmiş, bazen de daha alçak olarak yapılmıştır (Bkz. s. 90). Bu dairesel planlı tuvaletlere ufak pencerecikler (Bkz. F.87) açılarak havalandırılması ve ışık girmesi sağlanmıştır. Bazı evlerde mutfaklarda bu şekilde yapılmıştır.

3.1.2. AVLULAR

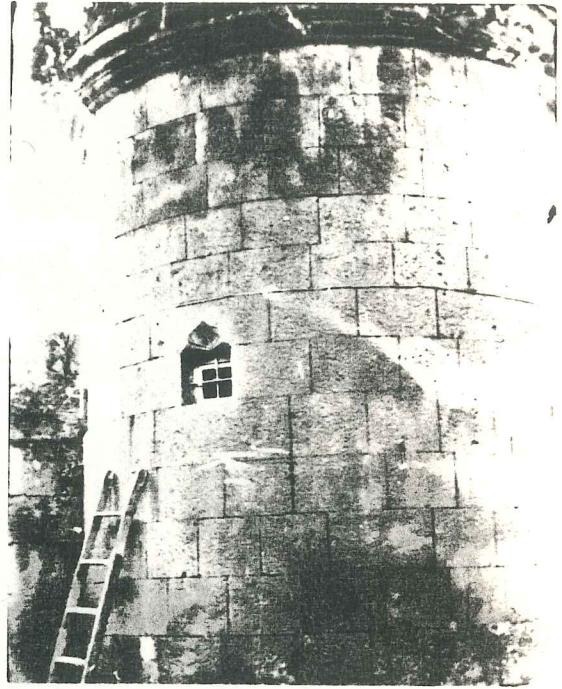
Aile hayatının gizlenebilmesi için Bitlis'te, avlular, sokaktan yüksek duvarlarla ayrılmıştır. Avluların çoğunda ocak, çeşme bulunmaktadır. Kadınlar ev işlerinin çoğunu burada görmektedirler. Bazı avlulardaki eyvanlar serin oturma mekanları oluşturmaktadır (Bkz. F.58). Avluların yüksek duvarlarının üzeri harpuştalıdır. Harpuştaların kesiti sivri bir üçgen şeklindedir. Bu, kışın çok kar yağdığında duvarın üzerinde kar birikmesini önlemek için yapılmış geleneksel bir çözümdür (Bkz. s. 92). Böylece duvarın dayanıklılığı artmaktadır.

Avlu giriş kapılarının bazıları çok sade olarak yapılmıştır (Bkz. F.62,63). Bir kısmı ise taç kapı şeklinde düzenlenmiştir. Bunlar sivri kemerli, büyük bir kapı nişi içinde, esas açılan küçük, kemerli bir kapıdan oluşmaktadır (Bkz. F.60-61). Kapı üzerinde kitabe bulunmaktadır. Bazı ev kapılarında da bu sistem kullanılmaktadır (Bkz. F.64-65). Bazı kapıların kemeri- nin üzengi taşında ise profiller oluşturulmuştur.

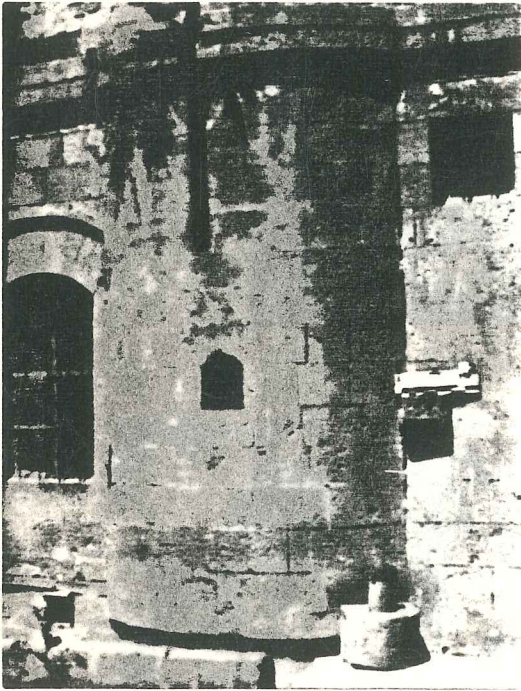
Evlerde Yuvarlak Planlı Çıkmalar

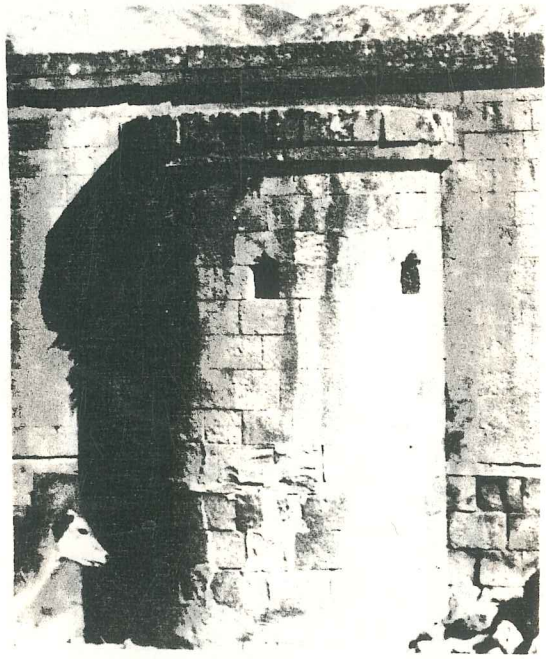
F.48

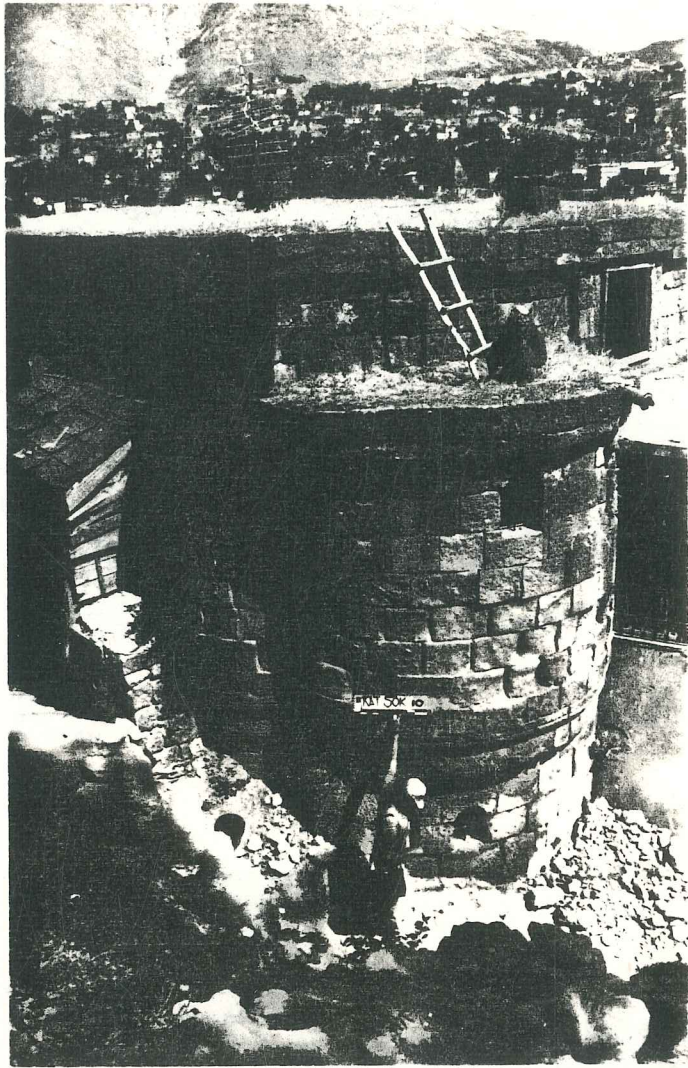
F.49

F.50

F.51

F. 52

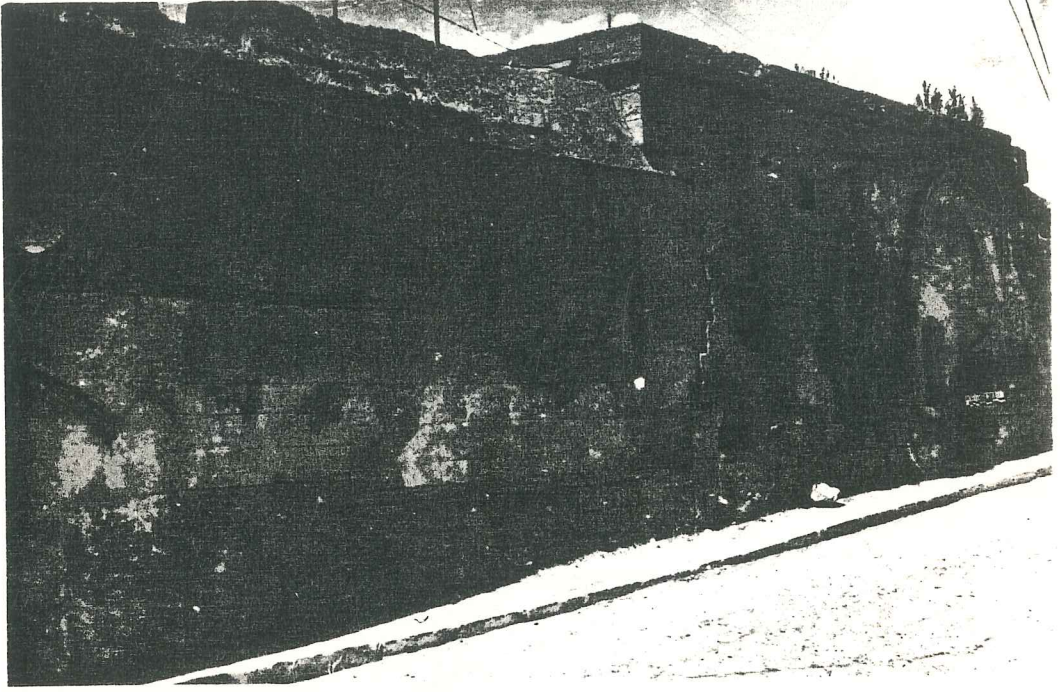

F. 53

F. 54

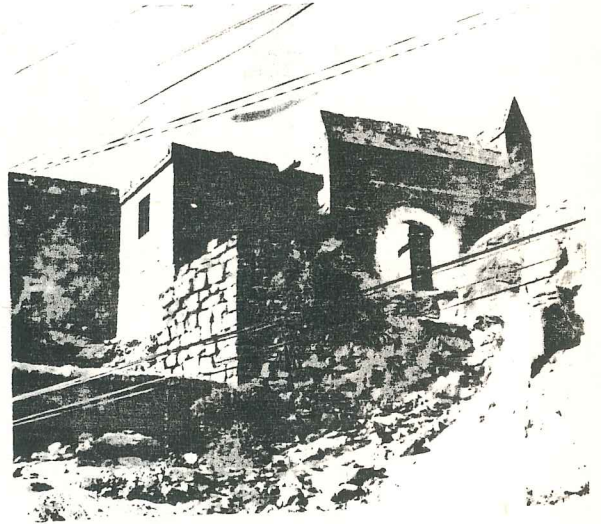
Avlu Duvarlarındaki Harpuştalar

F.55

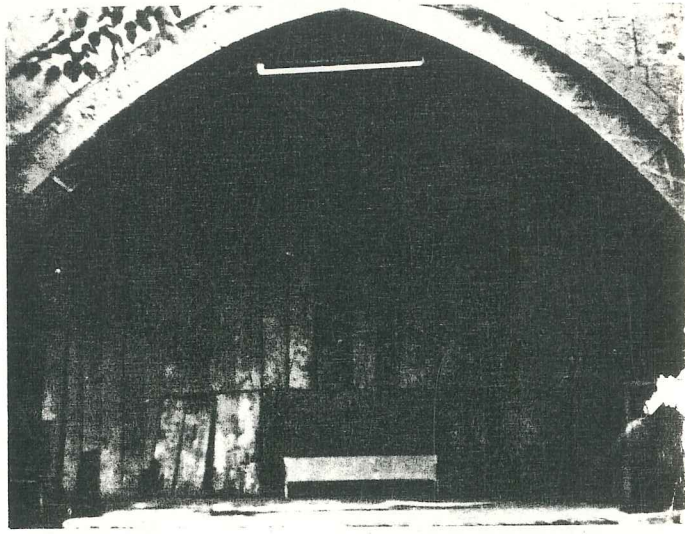

F.56

F.57

Avlu İindeki Oturma Mekanları

F. 58

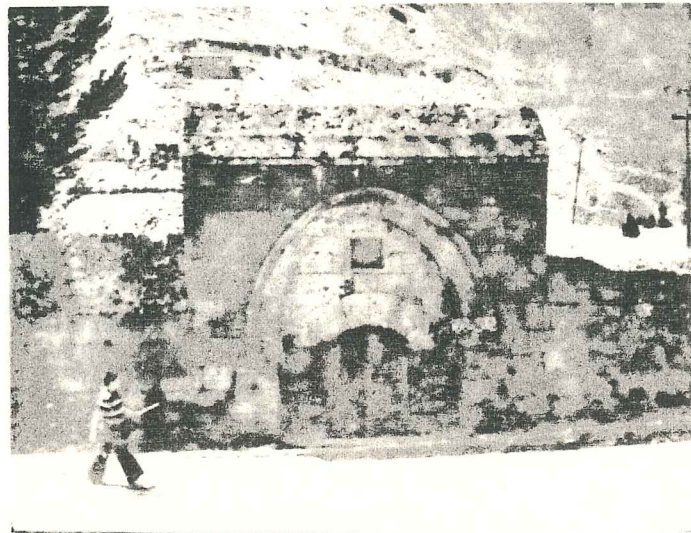

F. 59

TAÇ KAPILAR

F.60

F.61

3.1.3. CEPHE ELEMANLARI

Bitlis evlerinin cephelerinde tek malzemenin verdiği sadelik göze çarpmaktadır. Cepheye hareketlilik getiren pencereler, kapılar, çıkmalar, çalık köşeler ve bezemelerdir.

3.1.3.1. KAPILAR: Giriş kapıları dar ve alçaktır (1.80-1.90). Kapılar basık kemerli veya dikdörtgendir. Bazı evlerin kapılarında kemer hissi veren taştan bordür bulunmaktadır. Bazı büyük evlerde ise taç kapı gibi büyük kemerin içinde esas kapı yer almaktadır (Bkz. F.64-65). Kapı üzerinde küçük kare veya dikdörtgen bir pencere bulunmaktadır (Bkz. F.68-70).

Bitlis'te dikkatimizi çeken bir özellikte kapı ve pencere kenarlarının beyaz boya ile boyanmasıdır (Bkz. s.101). Yöre halkının bazıları bunu batıl inançlara (şeytan girmesin diye), bazıları da alışkanlığa bağlıyorlar. Herhalde bu, kapı ve pencerelerin karanlıkta seçilebilmesi için yapılmış, sonradan alışkanlık haline gelmiştir.

KAPILAR

AVLU KAPILARI

F.62

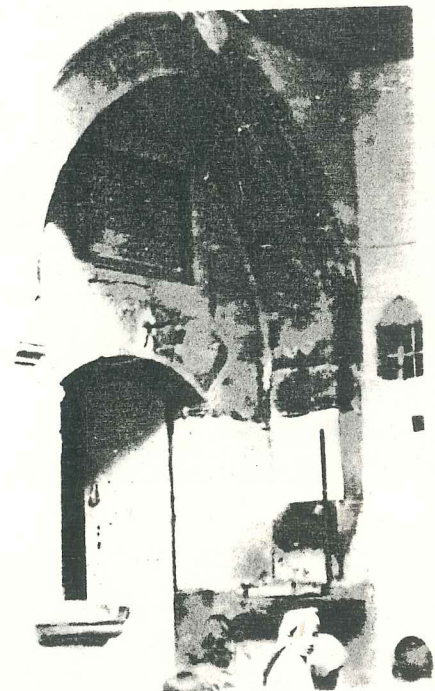

F.63

EV KAPILARI

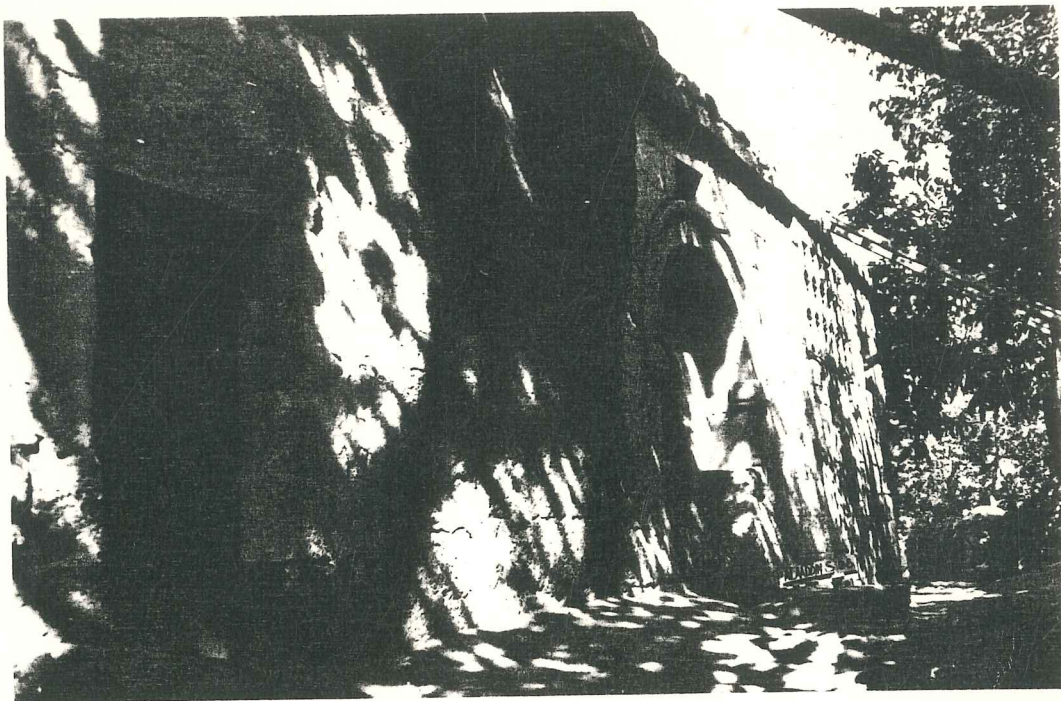

F.64

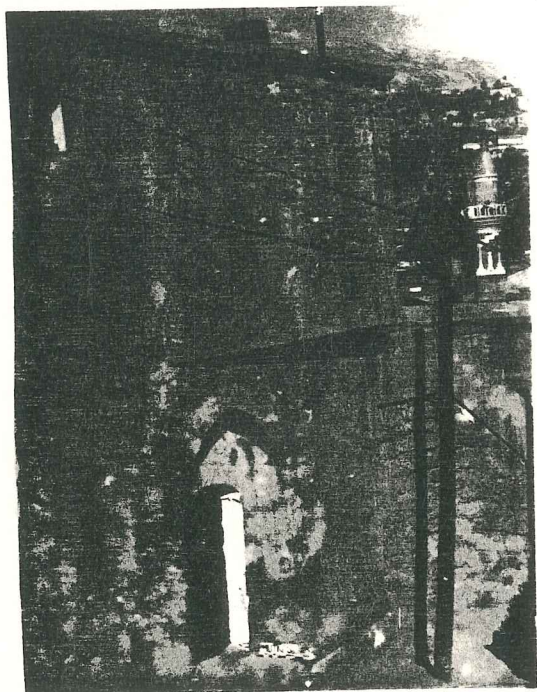

F.65

KAPILAR

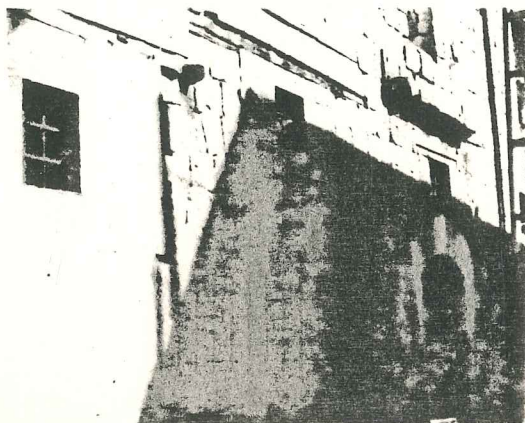
F.66

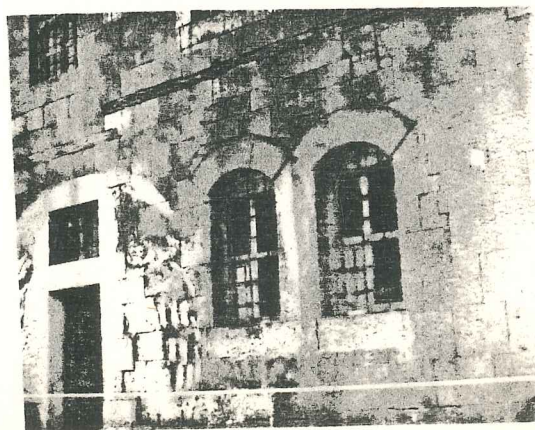
F.67

F.68

F.69

F.70

3.1.3.2. PENCERELER: Bitlis'teki yapılarda pencere açıklıklarına az yer verilmektedir. Hava koşullarının etkisinden dolayı yapıların hemen hepsi içine kapalıdır.

Bitlis pencereleri çoğunlukla basık kemerlidir. Bazı evlerde de kemersiz, düz dikdörtgen pencere kullanılmıştır. Bu pencereler ikili üçlü gruplar halinde düzenlenerek cepheyi süsleyici elemanlar olarak kullanılmıştır. İki katlı evlerde alt kat genellikle depo olarak kullanıldığı için pencerelerine, üst kat pencereleri kadar önem verilmemiştir. Alt katta kare veya dikdörtgen pencereler kullanılmıştır.

Her evin giriş kapısı üzerinde ufak bir pencere bulunmaktadır. Bu pencerelerde ve diğer pencerelerin hepsinde demir parmaklıklar vardır.

Kemerli pencerelerin çoğunda kemer, duvar yüzeyinden hafif taşma yapmaktadır (Bkz. F.71,72,74). Bazı pencerelerde sadece kemer şeklinde bir bordür (Bkz. F.77) yapılmıştır. Dikdörtgen pencerelerin bir kısmında da kemerli pencere hissini veren bordürler kullanılmıştır (Bkz. F.73). Bazı evlerde ikili gruplanmış pencerelerin etrafı bordürle çerçeve içine alınmıştır.

Bazı evlerde de (Bkz. F.75,76) pencerenin etrafında geniş kemer şeklinde bordür görülmektedir. Bu evlerin içinde bu kemerin arkasında da kemer bulunmaktadır. Kemerden oluşturulan bu niş içinde oturma sedirleri (Sekü) yer almaktadır (Bkz. F.88, 89).

Ayrıca ufak pencere diye nitelendirebileceğimiz ışıklıklar çok kullanılmaktadır. Üzeri pendentifli bu pencerecikler daha çok yuvarlak planlı tuvalet ve mutfaklarda kullanılmıştır (Bkz. F.86,87).

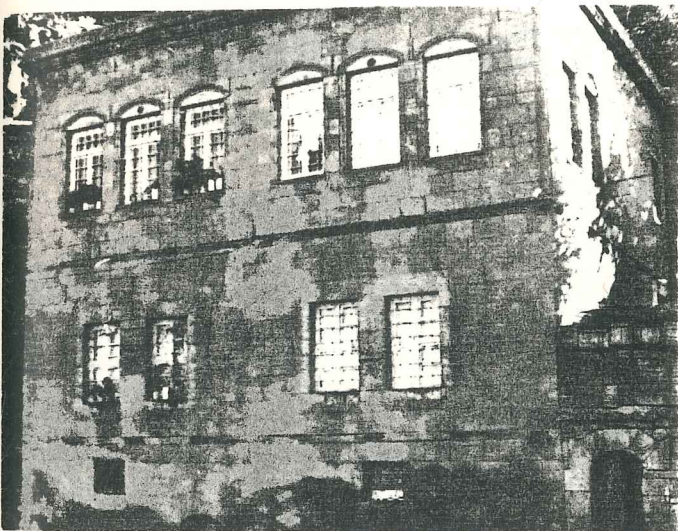
PENCERELELER

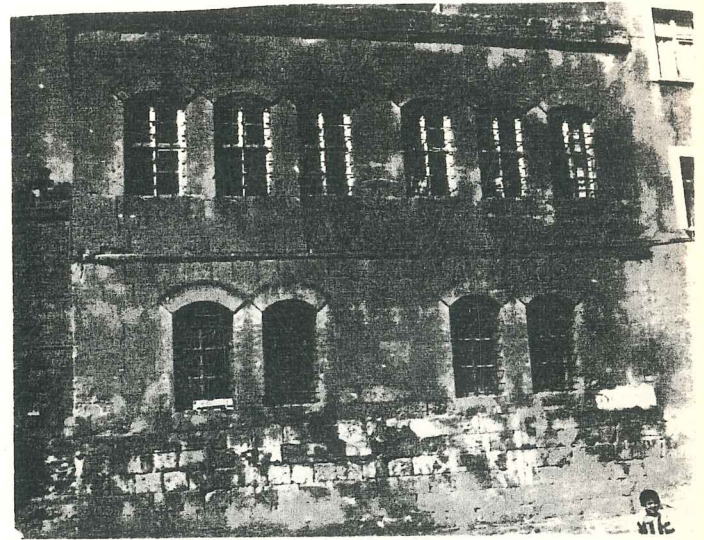
F.71

F.72

F.73

F.74

F.75

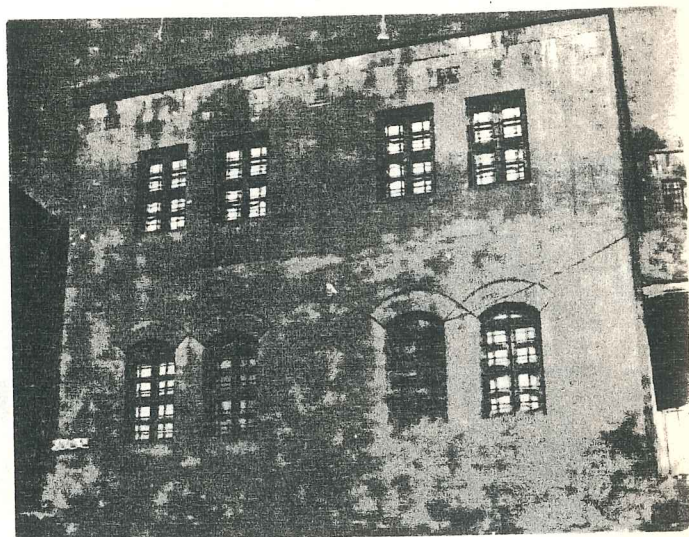
F.76

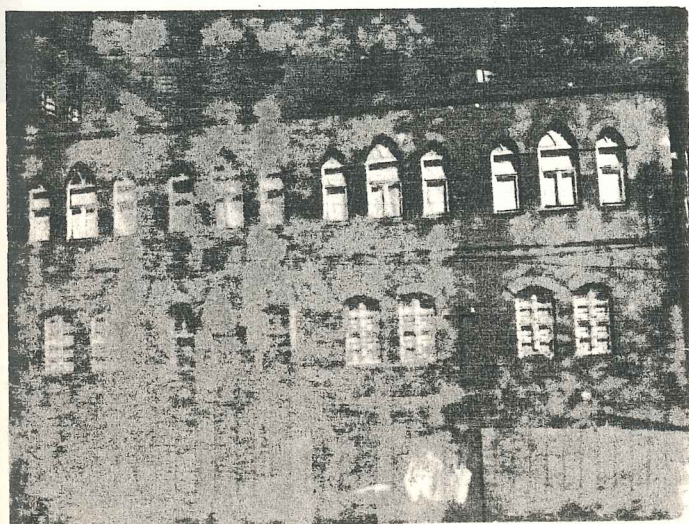
F.77

F.78

F.79

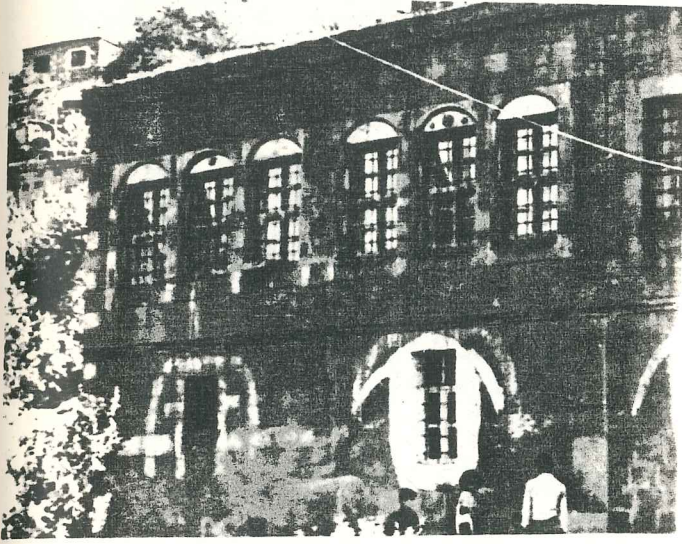

F.80

F.81

PENCERELERİN ETRAFININ BOYANMASI

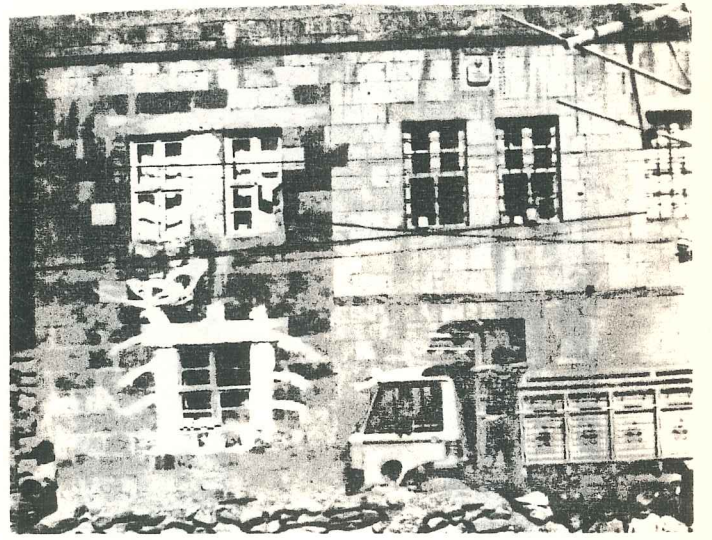
F.82

F.83

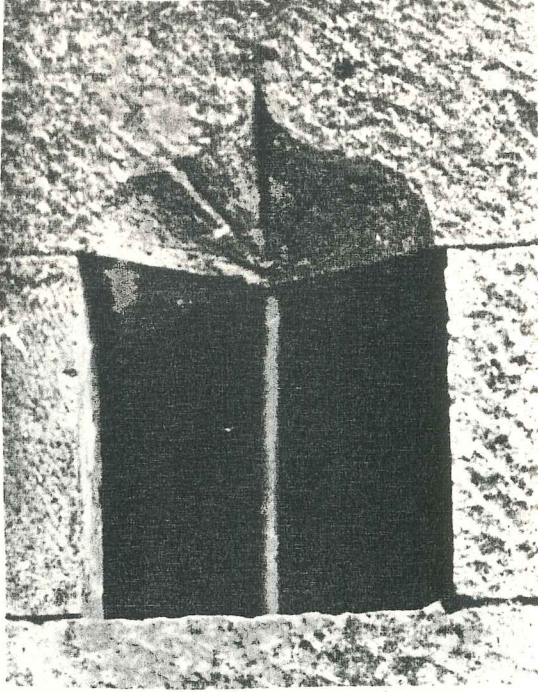

F.84

F.85

KÜÇÜK PENCERELER

F.86

F.87

PENCERE ÖNÜ SEKÜLERİ

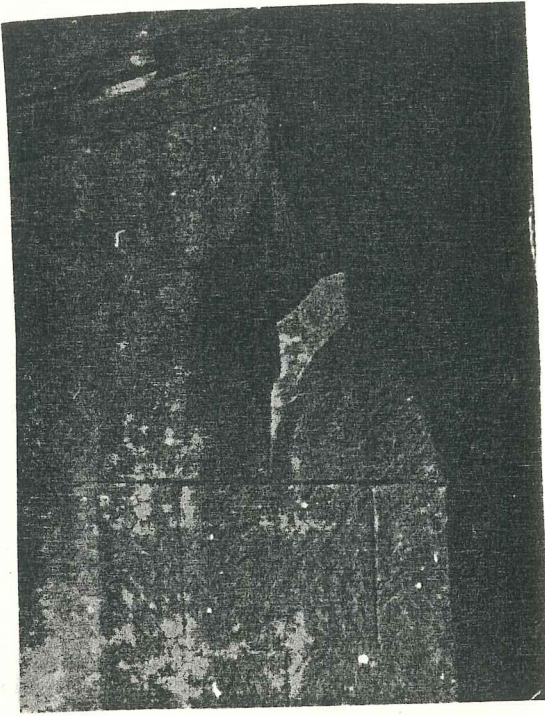

F.88

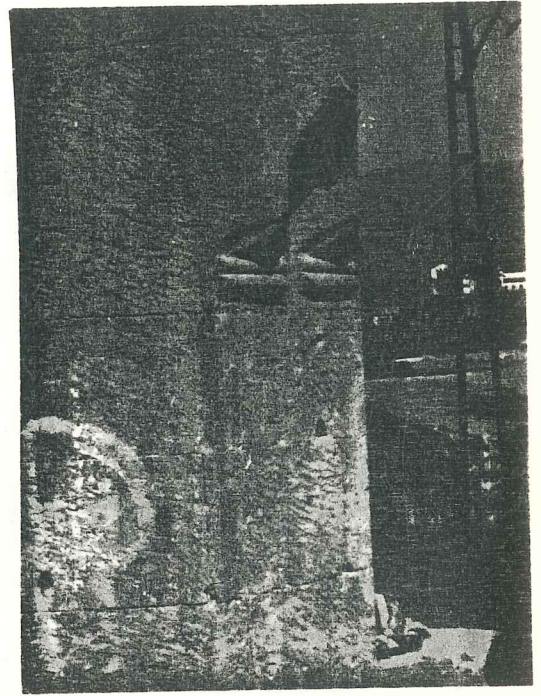

F.89

3.1.3.3. ÇALIK KÖŞELER: Bitlis'te ara sokaklar bazı yerlerde çok dar olduğu için evlerin keskin köşeleri kırılarak (Bkz. F.90,91) yumuşatılmıştır. Alt katta oluşturulan bu çalık köşeler üst katta çeşitli profillerle dik köşeye dönüştürülmüştür. Bazen bu çalık köşeler yukarıya doğru kademeler halinde daralarak üst katta da çalık köşe devam etmiştir.

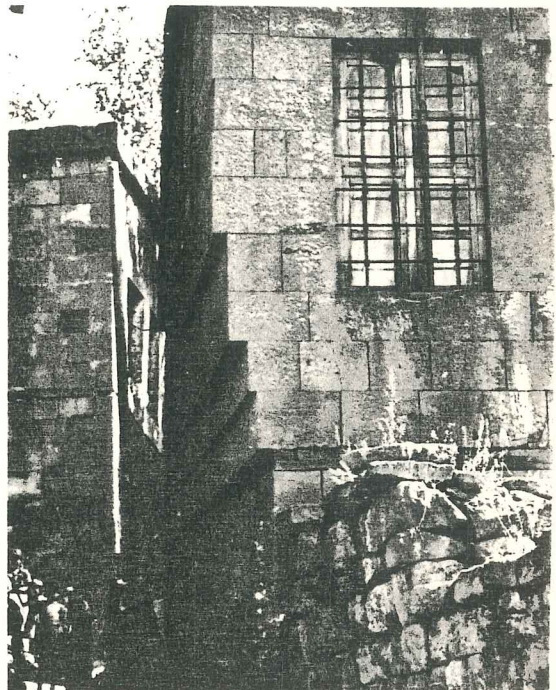
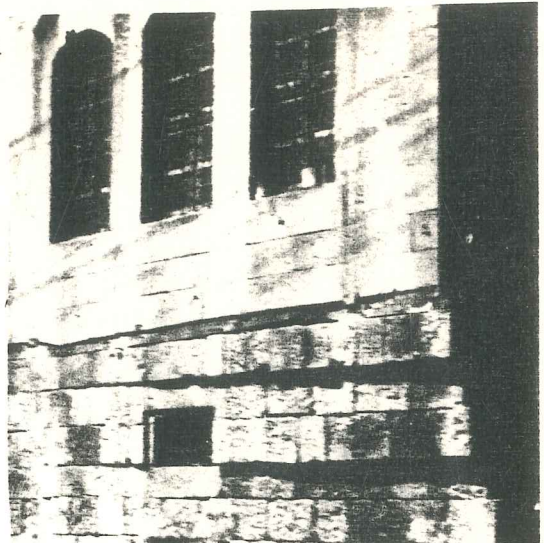
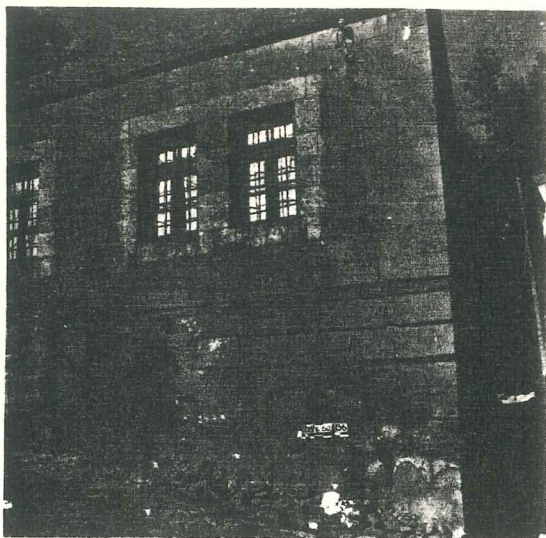

F.90

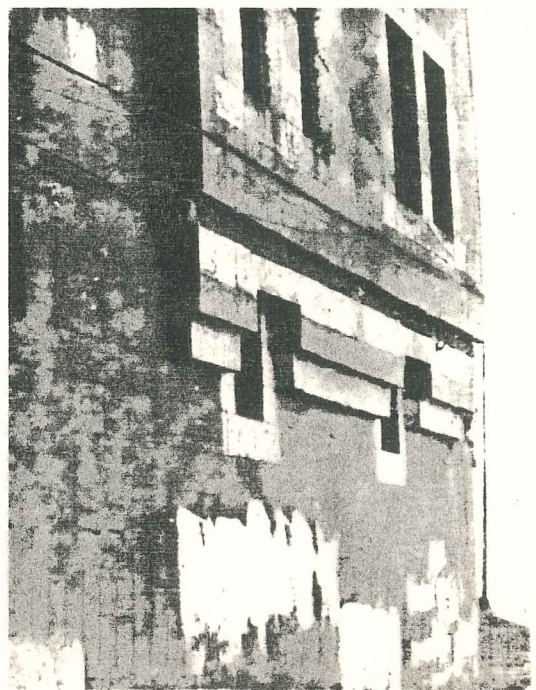

F.91

3.1.3.4. ÇIKMALAR: Alt kattan üst kata geçişlerde yer yer kullanılan çıkmalar çeşitli şekillerde yapılmışlardır. Taşlar azar azar üst üste bindirilerek çıkmalar (Bkz. s.104) oluşturulmuştur. Bitlis'te görülen çıkmaların çoğu gönyelidir. Bunlar genellikle parseli göre eğri devam eden yollarda ve açılı dönen sokaklardaki evlerde (Bkz. F.93,95) kullanılmaktadır. Alt katın eğri planının, üst katta düzeltilmesi için yapılır. Bunlarda sıfırdan başlayıp gittikçe genişleyen çıkmalar kullanılmaktadır. 291 tesbit no.lu evde ise yuvarlak profilli taşlar üst üste bindirilerek farklı bir çıkma (Bkz. F.96) oluşturulmuştur.

F.96

F.97

3.1.4. SÜSLEMELER

3.1.4.1. DIŞ SÜSLEMELER: Genellikle evlerde yapım tarihini gösteren kitabeler süsleme ögeleri olarak kullanılmıştır. Bunlar sokak cephelerinde evin üst kat pencerelerinin üzerinde yer almaktadır. Bazı uzun cephele evlerde cephenin 2-3 yerinde bulunmaktadır.

Ayrıca birkaç evde çini tabaklar cephede süsleyici olarak kullanılmıştır. Daha sonraki devirlerde yapılan mütevazî evlerde de bunun etkisi olarak çay tabakları (Renkli, kırmızı mavili) cepheye yerleştirilmiştir.

Bazı evlerde taşı işleyerek kapı tokmağı motifi oluşturulmuştur (Bkz. F.99). Bu motif bir aşiretin veya evi yapan ustanın bir arması olabilir.

Bunlardan başka cephelerde süsleyici olarak çark motifi, yılan, timsah, at ve ejder motiflerine de rastlanmaktadır.

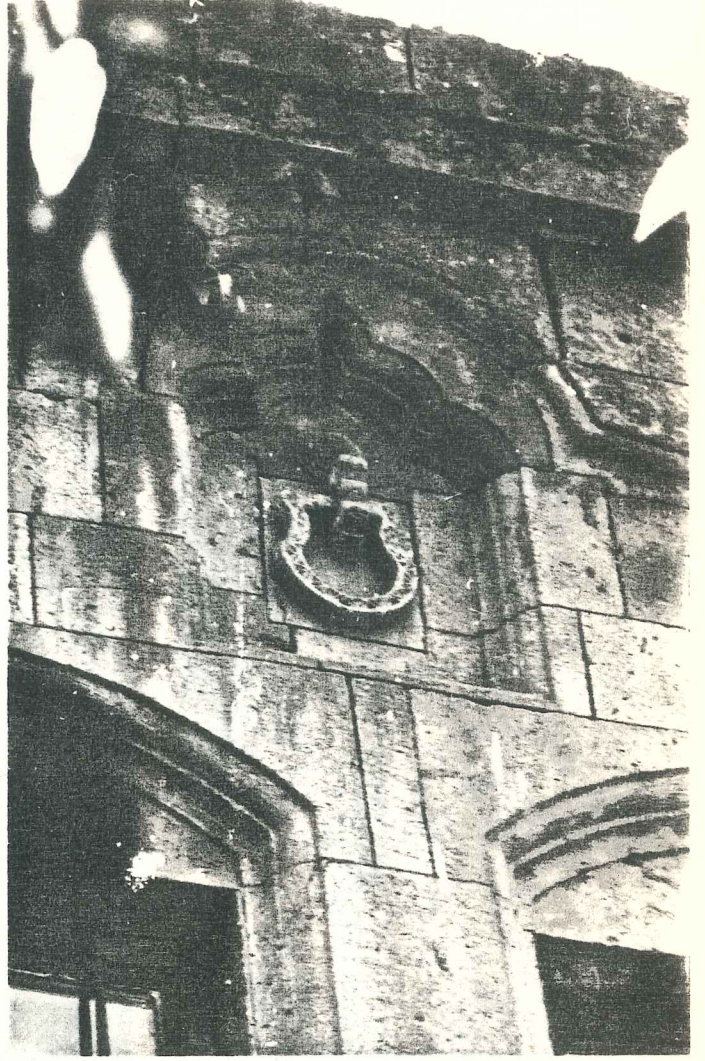
3.1.4.2. İÇ SÜSLEMELER: Bitlis'te büyük evlerin içlerinde çok güzel kalem işleri yapılmıştır. Ahşapha kaplanan tavanlar çitalarla karelere ayrılarak kalem işleriyle süslenmiştir (Bkz. s.108).

Kalem işi süslemelerini dolap kapaklarında da görmekteyiz (Bkz. s.107). Bazı evlerde odaların giriş kapısı duvarında, bütün duvar boyunca dolap yapılmış ve bu dolap çeşitli çiçek motifleriyle süslenmiştir.

DIŞ SÜSLEMELER

F.98

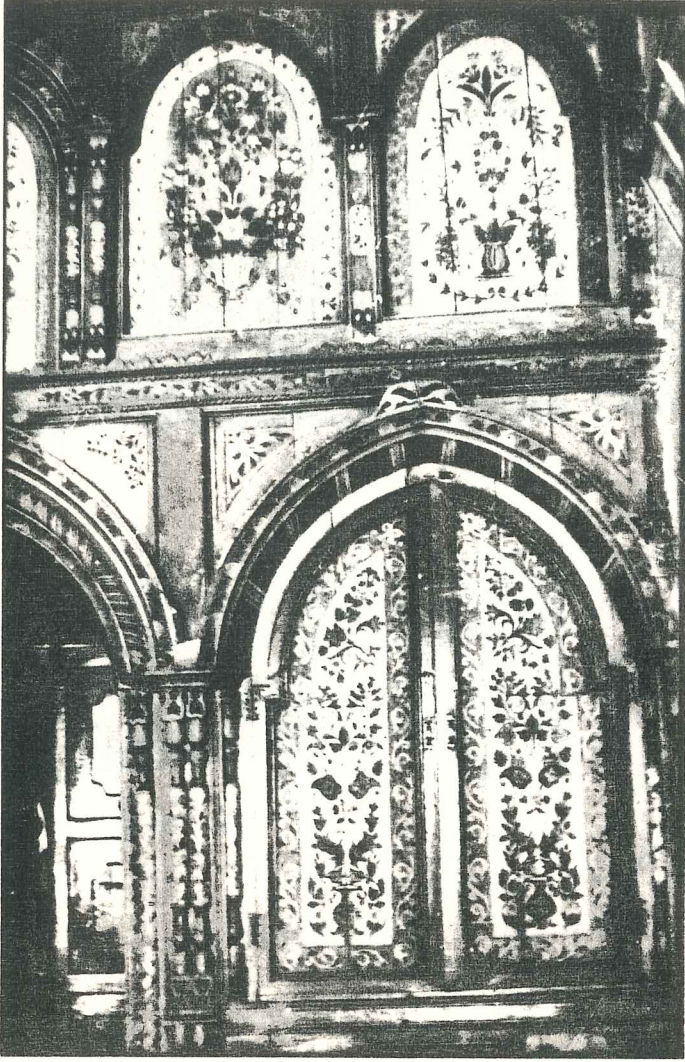

F.99

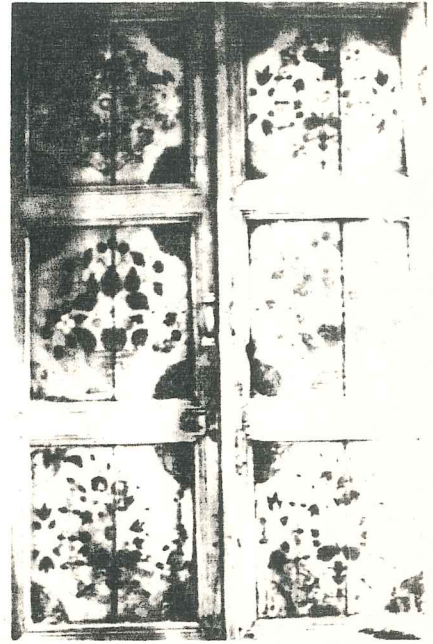

F.100. İsa Kalkan evinin kapı kitabesi

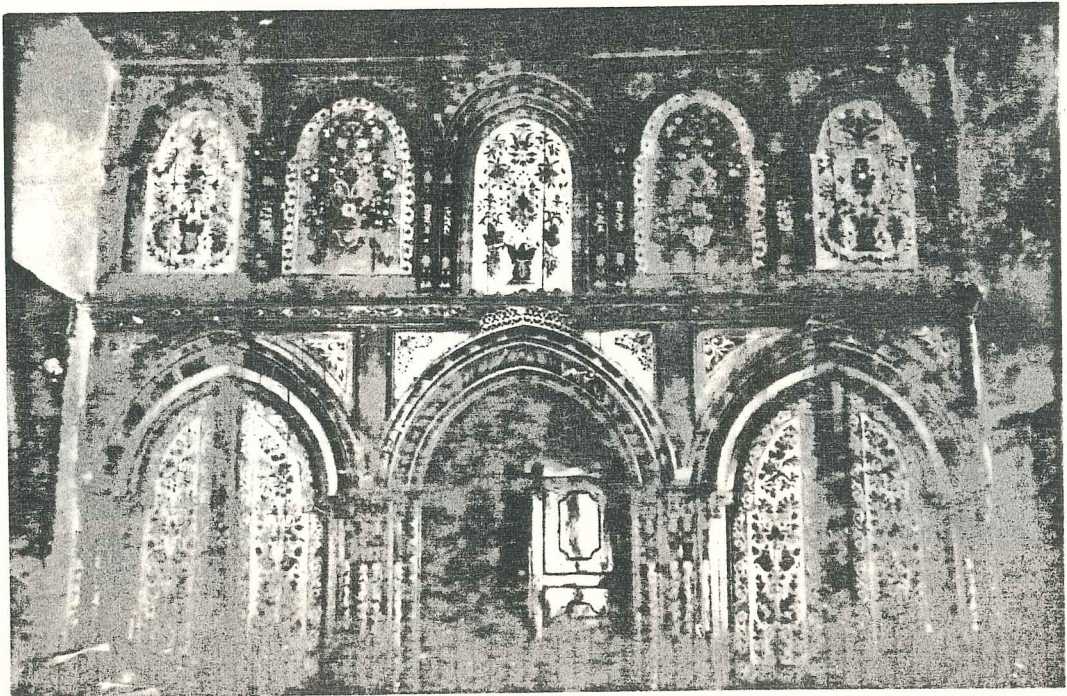
İÇ SÜSLEMELER,
İŞLERİ

F.101

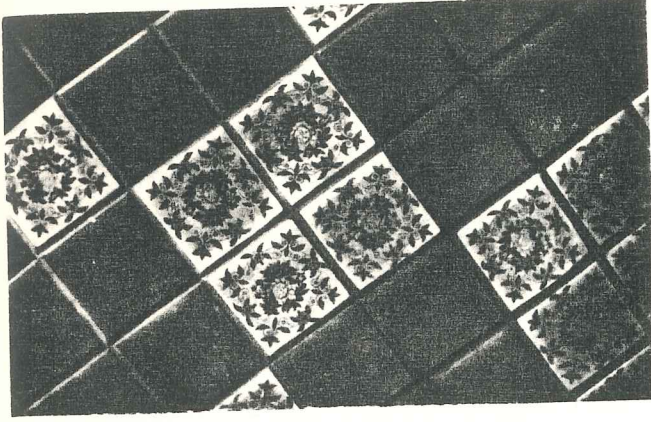

F.102

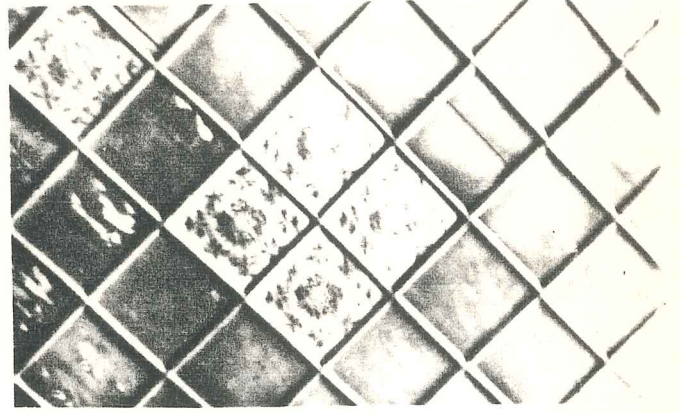

F.103

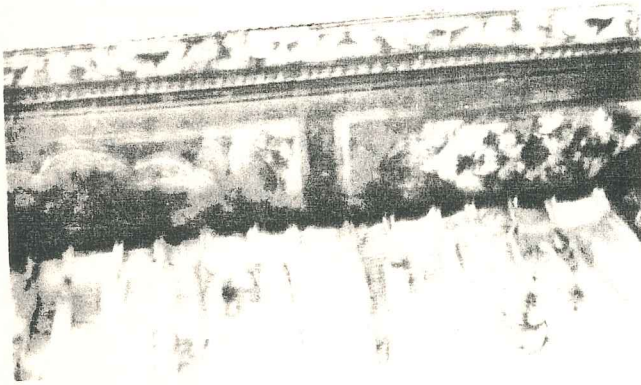
TAVAN SÜSLEMELERİ
(İSA KALKAN EVİ)

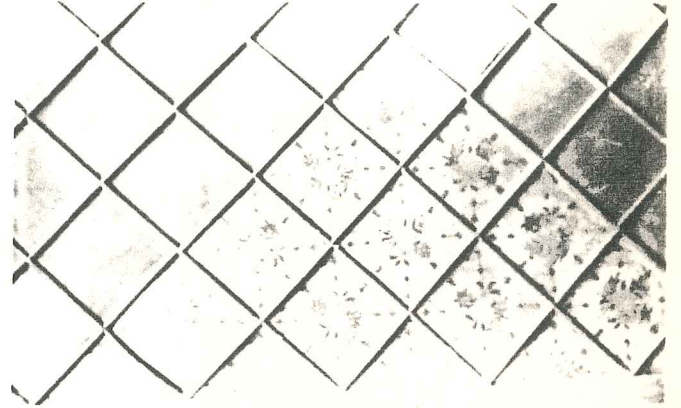
F.104

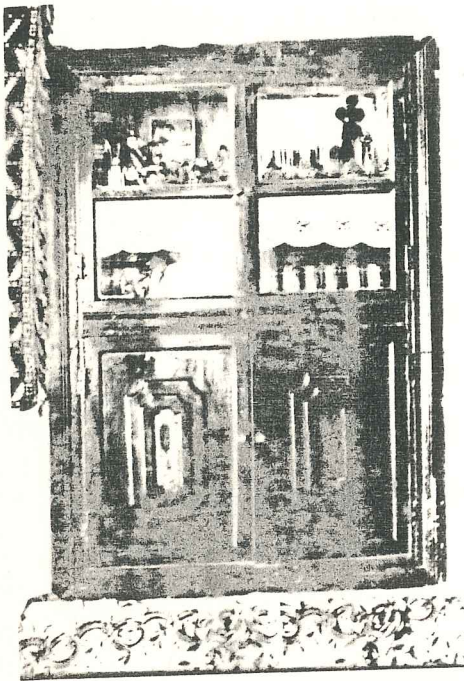
F.105

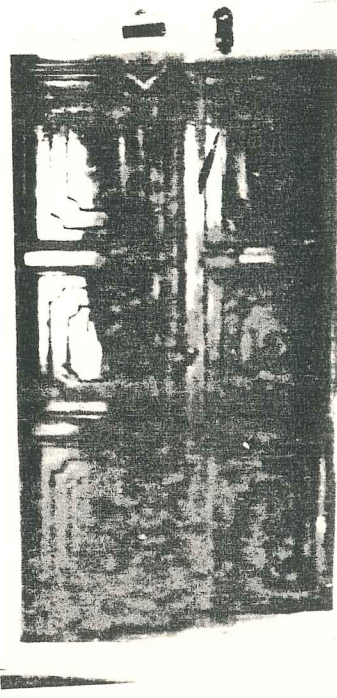
F.106

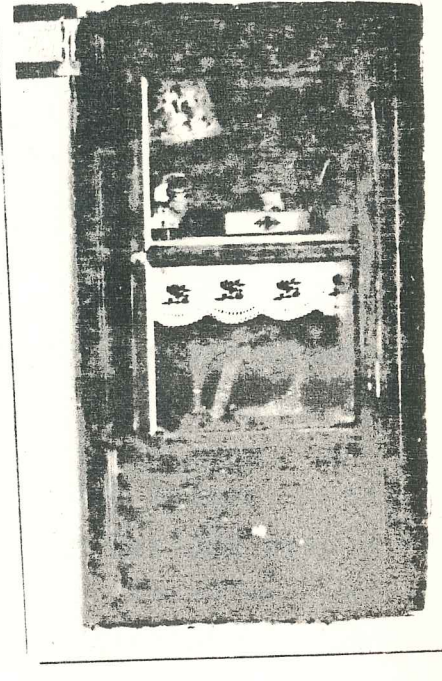
F.107

F.108

F.109

F.110

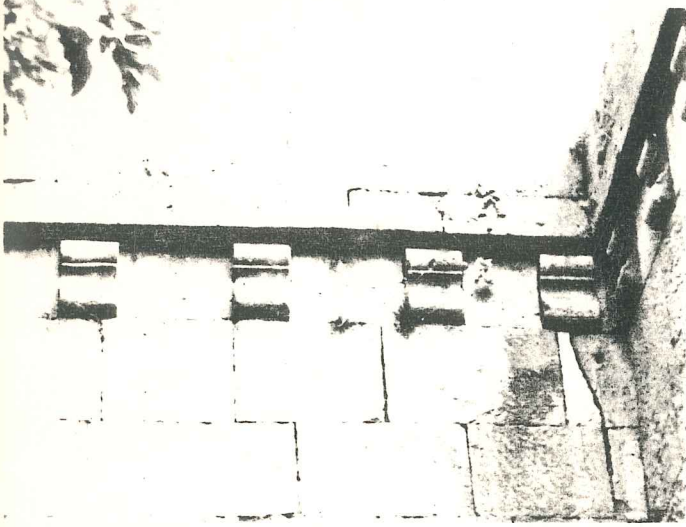
3.1.5. ÖRTÜ SİSTEMİ (DAMLAR)

Bitlis'te evlerin ve dini yapıların üzeri düz dam olarak yapılmıştır. Tarihi yapıların üzerleri içeriden kubbe veya tonozla örtülmektedir. Sonra binaların cephe duvarları içerideki örtünün yüksekliği kadar yükseltilerek üzeri toprak örtülmüştür. Böylece binanın asıl örtü biçimi ne olursa olsun bütün binalar düz toprak damlı bir görünüş kazanmaktadır. Bu sistem sert hava şartlarına karşı koruyucu bir tabaka oluşturmaktadır. Bu hem kolay hem de en iyi sonuç veren bir inşaat tarzıdır.

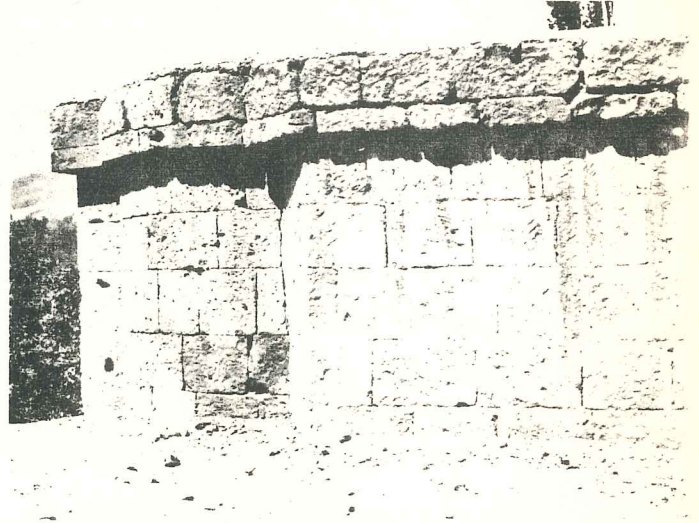
Bu toprak dam evlerde şu şekilde kullanılmaktadır. Önce ak kavak ağacından kirişler atılmaktadır. Yörede böyle yuvarlak kesitli kirişlere KİRAN adı verilmektedir. Kirişlere dik olarak mertekler (PERDİ) yerleştirilmektedir. Bunların üzerine hasır serilmektedir. Hasırın üzerine yılan girmesini ve toprağın düşmesini önlemek üzere çalılar yayılmaktadır. Üzerine killi yumuşak toprak serilir. Yörede bu toprak BİŞİRİK diye adlandırılmaktadır. Yumuşak toprak üzerine yörede SIĞ diye adlandırılan sert toprak serilir. Bu sert toprak LOĞ adı verilen aletle vurularak sıkıştırılır (Loğlanır).

Bunlardan farklı olarak bazı cami ve türbelerin konik külahlarında taş kaplamalar görmekteyiz. Yeni yapılan resmi binalar ve bazı konutlarda galvanizli sac örtülü eğimli çatı kullanılmaktadır. Bu çatı sistemi hem yöresel karakteri bozmakta hem de kışın soğuğuna ve karına karşı kullanışlı olmamaktadır.

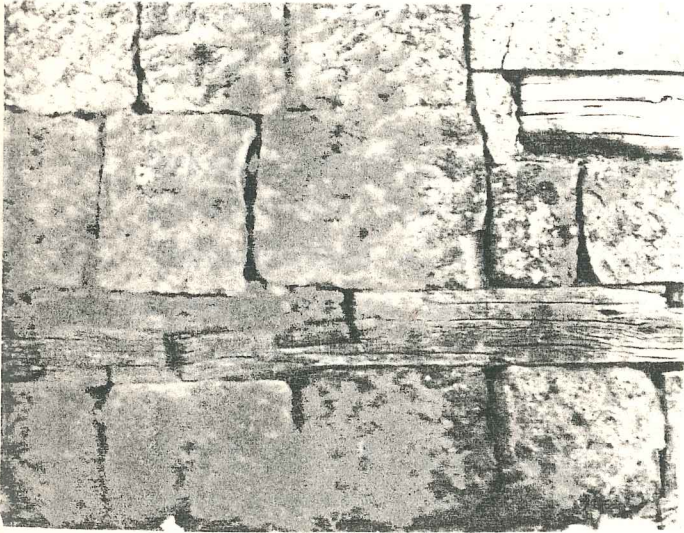
Evlerin çoğunda dama geçişlerde geniş bir dam silmesi (SERBANT) yapılmıştır (Bkz. F.112). Evlerin bazılarında suyu dışarıya akıtmak için taştan oyularak yapılmış çörtenler, bazılarında da ahşap çörtenler kullanılmıştır. Bacalar ise kare piramit şeklinde taştan oyularak yapılmıştır.

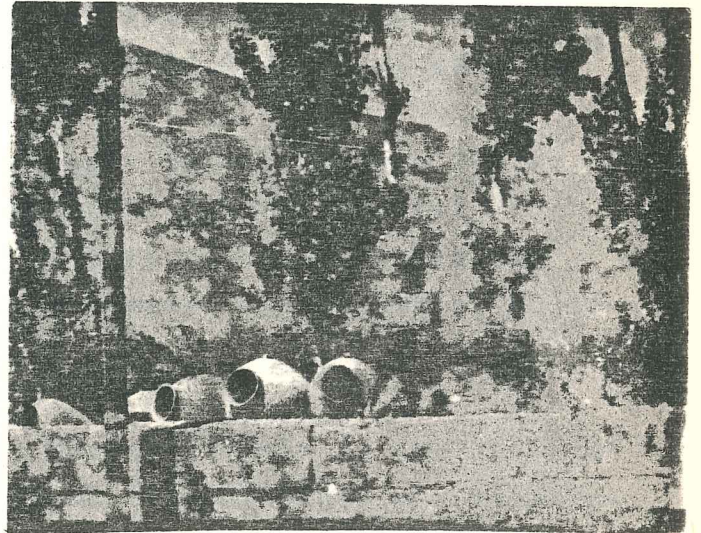
F.111. Taş Konsollar

F.112. Serbant

F.113. Hatıl Birleşmesi

F.114 Baca

3.1.6. BİTLİS'TE KULLANILAN YAPI MALZEMELERİ

TAŞ: Bitlis yöresi binalarında çoğunlukla taş kullanılmıştır. Bu taşları çıkartıldıkları bölgelere göre birkaç grupta toplayabiliriz.

Ahlat Taşı: Ahlat civarından çıkan demir oksit ihtiva eden kalker esaslı bir taştır. Kahverengiden kızıla doğru giden renkleri mevcuttur. Ortalama yapılarda kullanım boyutu: 0.30x0.30x0.50 m.dir. İşlenmesi son derece kolay olan bu taşın izolasyon niteliği ve dayanıklılığı yüksektir. Ahlat taşı ocaktan çıktıktan sonra çok yumuşaktır. İşlendikten, yerine konduktan sonra hava şartları ile sertleşen bu taş çok dayanıklıdır.

Başhan Taş Ocakları Yonu ve Moloz Taşı: Merkez ilçenin 10,5 km kuzeyinde Başhan bölgesindeki ocaktan çıkartılmaktadır. Ocagın kapasitesi (2.500x100x5) m³ civarındadır. Gri renkteki bu tufün aşınma kaybı ve basınç dayanımı şartnameye uygundur. Yalnız özgül ağırlığı düşük ve su emmesi fazladır. Ayrıca don suyu basınç dayanımı normal basınca göre biraz düşük, Na₂SO₄ don kaybı yüksek olduğundan kullanılmaması, kullanılma zorunluluğu karşısında bu özelliklerin dikkate alınması gerekir⁶⁰.

Pohumut Mevki Yapı Taşı (Yonu Taşı): Merkez ilçenin 2,5 km. güneyindeki ocaktan çıkartılmaktadır. Tahmini rezervi (800x300x30) m³ civarındadır. Kurşuni renkte volkanik tuf olan bu taşın hiçbir özelliği şartnameye uymamaktadır, kullanılmamalıdır.

Rahva Düzlüğü (Yol çatı) Taşı: Merkez ilçenin 13 km. kuzeyindeki ocaktan çıkarılmaktadır. Ocak (1500x1000x1) m³. civarındadır. Kahverengindeki bazalt tufünün özellikleri şartnameye

60. Bay. Bak. Bitlis İli Yapı Mal. ve Mahalli Şartları, s.40.

uymamaktadır. Kullanılmaması gerekir.

TUĞLA: Yakın tarihlerde yapılan binaların iç arabölmelerinde tuğla malzeme kullanılmaktadır.

Harabe Han Mevki Tuğla Ocakları: Merkez İlçenin 7 km. kuzeyindedir. Ocak geçici olarak kullanılmaktadır. Çalışma süresi 3 aydır. 150.000 tuğla üretilmektedir. Bu tuğlanın basınç direnci şartnameye uygundur. Emme değeri fazladır⁶¹.

Papşen (Yumurtatepe) Mevki Tuğla Ocakları: Merkez ilçenin 6 km. kuzeyindedir. 150.000 tuğla kapasitelidir. Bu tuğlanın su emmesi yüksek, basınç direnci düşüktür. Bu yüzden kullanılmamalıdır.

KİREÇ TAŞI: Bağlayıcı olarak kullanılan yapı kireci Merkez Bucağına bağlı, merkezin 15 km. güneyindeki Perkant (Yeni Adı: Kireçtaşı) köyünden gelmektedir. Ayrıca merkeze 25 km. uzaklıktaki Niat Köyü ve 29 km. uzaklıktaki Tatvan ilçesinden gelen kireçtaşı da kullanılmaktadır.

Bunların dışında Merkez'e bağlı 92 köyde 48 Taşocağı, 16 Çakıl Ocağı, 22 Kireç Ocağı ve 13 Kum Ocağı bulunmaktadır⁶² (Bkz. s.113).

61. Köy İşleri Bak. Köy Envanter Etüdlerine Göre Bitlis, s.80.

62. ibid., s.50.

İnşaat Materyali ve Sanatkâr Tablosu

İlçesi (District)	Köy Sayısı (Number of villages)	İnşaat materyali bulunan köy adedi (The number of villages where the construction material can be found)							Köyde bulunan inşaat sanatkârı (Ader) (number of tradesmen in the village)					Diğer Sanatkâr- lar (Other tra- desmen)	
		Ağaç kereste (wood and timber)	Kum ocağı (Sand - pit)	Tuğla ocağı (Klin)	Kil (Clay)	Taş ocağı (Quarry)	Çakıl ocağı (Gravel - pit)	Kireç ocağı (Lime - pit)	Duvarcı (Bricklayer)	Demirci (Blacksmith)	Taşı (Stone - mason)	Marangoz (Carpenter)	Kuyucu (Well - driller)	Kunduracı (Shoe maker)	Sobacı (Stove - maker)
Merkez	92	3	13	—	—	48	16	22	44	16	30	19	—	—	—
Adilcevaz	23	1	11	—	—	11	9	2	6	—	—	2	—	—	—
Ahlat	25	—	7	—	—	14	4	1	35	3	50	15	—	2	5
Hizan	31	—	8	1	—	27	8	13	5	3	—	5	—	—	—
Mutki	40	4	15	—	—	32	14	15	3	—	3	—	—	—	—
Tatvan	42	—	15	—	—	27	16	9	27	4	5	15	—	—	—
Toplam (Total)	253	8	69	1	—	159	67	62	120	26	88	56	—	2	5

Yapı Tarzı Tablosu

İlçesi (District)	Köy Sayısı (Number of villages)	Yapı Tarzı % (Type and material of construction)								Dam Şekli % (Roof type)			Dam örtüsü malzemesi (1) (Roof material)					
		Taş (Stone)	Ahşap (Wooden)	Yığma (Massive)	Kerpiç (Open air dried straw mixed mud)	Toprak (Earthen)	Huğ (Thatched covered with mud)	Karkas (Frame construction)	Mağara (Cave)	Beşik (Gable)	Kubbé (Dome - shape)	Düz (Flat)	Yerli Kiremit (Domestic curved - tile)	Saz (Covered with reeds)	Marsilya Kiremiti (Modern french type tile)	Padavra (Boards)	Toprak (Earthen)	Çinko (Galvanized metals)
Merkez	92	100,0	—	—	—	—	—	—	—	21,6	78,2	—	—	—	—	—	92	—
Adilcevaz	23	84,0	—	—	16,0	—	—	—	—	12,0	88,0	—	—	—	—	—	23	—
Ahlat	25	100,0	—	—	—	—	—	—	—	21,2	78,8	—	—	—	—	—	25	—
Hizan	31	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—	100,0	—	—	—	—	—	31	—
Mutki	40	100,0	—	—	—	—	—	—	—	39,4	60,6	—	—	—	—	—	40	—
Tatvan	42	97,7	—	—	2,3	—	—	—	—	31,6	68,4	—	—	—	—	—	42	—
Toplam ve ortalama (Total and average)	253	97,0	—	—	3,0	—	—	—	—	21,0	79,0	—	—	—	—	—	253	—

3.1.7. ALT YAPI

Bitlis Merkez ilçede evlerin hemen hepsinde elektrik ve su bulunmaktadır. İlçenin en önemli sorunlarından biri kanalizasyon sorunudur. Arazinin çok eğimli olmasından dolayı bu sorun çözülememiştir. Ticaretin geliştiği kale çevresi yerleşiminde dükkanların pis suları doğrudan Bitlis deresine akıtılmaktadır. Bu da Bitlis'in serinlik kaynağı olan bu derenin çöplük haline dönüşmesine yol açmaktadır.

Yamaçlardaki evlerin pis suları ise sokaklardan açıkta akmaktadır. Bu suların mahalleler arasında içme suyu olarak kullanılan kaynaklara karışması çok doğaldır. Bu da halkın sağlığını tehdit etmektedir.

Bitlis eğimli bir arazide kurulduğu için yollar büyük bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Mahalleler arasındaki yolların hepsi topraktır. Bu yolların suni veya doğal taşla kaplanması gerekmektedir. Gece ile gündüz arasındaki sıcaklık farkından dolayı asfalt malzeme kullanılmamalıdır. Asfalt yazın sıcaklarına ve kışın karına karşı geçerli bir malzeme değildir. Bitlis'in imar planlarında şehir yerleşimi dikkate alınmadan geniş yollar açılmıştır. Bu eğimli arazide çok geniş yollar açılması uygulama açısından çok zordur.

3.2. YÖRESEL KARAKTERİN DEĞİŞİMİ

3.2.1. TARİHİ DOKUNUN DEĞİŞİM NEDENLERİ

Bitlis'in Ticaret Merkezinin bulunduğu kale dibinde sağlıklı yapılanma dikkatini çekmektedir. Burada ticaretin gelişmesiyle şehrin görünümünü bozan, dokuya uygun olmayan dükkanlar yapılmıştır. Bazı dükkanlar yer azlığından Bitlis deresi üzerine yapılmakta ve derenin güzelliğini bozmaktadır.

Bölgede yeni yapılan resmi binalar, hem büyüklükleri hem de yapı sistemleri açısından yörenin yapılarına ters düşmektedirler. Bu binalar yörenin özellikleri dikkate alınmadan tip projelere göre yapılmaktadır. Özellikle İhlasiye Medresesinin bulunduğu büyük tarihi yapılardan oluşan alana, bu dokuya hiç uymayan hükümet konağının devlet tarafından düşünülmeden yapılması çok üzücüdür.

Yeni yapılan çok katlı betonarme binalar tarihi dokuyu bozan en önemli etkenlerdendir. Bu binaların yapı sistemleri eski dokunun karakterine hiç uymamaktadır. Bu binalar betonarme olarak yapılmakta ve çok canlı renklerle boyanmaktadır. Yöre de hakim olan taş renginin yanında çok çirkin durmaktadır.

Tarihi dokunun bozulmasının sebeplerinden biride kullanıcı müdahalesi ile eski yapıların karakterinin değiştirilmesidir. Eski binalarda oturan halk yeni yapılan geniş pencereci betonarme binaları örnek alarak, kendi evinde de değişiklikler yapmaktadır. Halk bilinçlendirilerek bu değişiklikler önlenmelidir.

Şehrin en önemli sorunu da kale ve birçok tarihi anıtın ilgisizlik ve bakımsızlık nedeniyle birer harabe halinde olmasıdır. Tarihi dokunun belirleyicileri olan bu yapılar restore edilerek yeni kullanımlarla yaşatılmalıdır.

3.2.2. ESKİ YAPILARDA GÖZLENEN DEĞİŞİKLİKLER

Eski evlerin dar pencereleri genişletilmektedir. Bu da binanın özgün halini bozmaktadır.

Modern diye nitelendirilen yeni binalardaki balkonların benzerleri, eski binaya betonarme balkon olarak ilave edilmektedir (Bkz. s.119).

Eski yapının, genişleyen aileye yetmemesinden dolayı yeni odalar ilave edilmektedir.

Eskiden tek ailenin kullandığı iki katlı konutların daha çok aile tarafından kullanılabilmesi için yeni kapılar, girişler ilave edilmektedir.

Daha çok tarihi yapılardaki onarımlarda düz toprak dam yerine galvanizli sac la kaplanan eğimli çatı yapılmaktadır. Bu da yörenin karakterini zedelemektedir.

3.2.3. EVLERİN DEĞİŞİM NEDENLERİ

PSİKOLOJİK VEKÜLTÜREL ETKEN: Eski binalarda yaşayan halk modern diye adlandırılan yeni binaları kendilerine örnek almaktadır. Bu binalarda yayılan geniş pencere ve balkonların benzerlerini kendi binalarına uygulamaktadır. Eski dar pencereler genişletilmekte, betonarme balkon ilave edilmektedir.

ZORUNLULUK: Ailelerin genişlemesiyle birlikte eski ana binaya yeni ekler yapılmaktadır. Yer darlığından zorunlu olarak yapılan bu ekler yapının karakterini bozmaktadır. Geniş evlerde ise kira getirmesi düşünülerek birkaç ailenin kalabilmesi için yeni girişler yapılmaktadır.

BAKIMSIZLIK: Bölgedeki evlerin çoğunda dar gelirli aileler

yaşadığından yapının sağlıklılaştırılması için gerekli olan onarımlar yapılamamaktadır.

BİLİNÇSİZ MÜDAHALE: Eski yapıların yıkılmaması ve sağlamlaştırılması için yeni malzeme ve yeni konstrüksiyon yöntemleri ile bina korunmaya çalışılmaktadır. Bilinçsiz olarak yapılan bu destekler yapının eski yapısına uymamaktadır.

ESKİ BİNALARIN TERKEDİLMESİ: Bitlis'te maddi durumu iyi olan aileler şehri terkederek büyük şehire yerleşmektedir. Evlerini ya kiraya vermekte veya boş bırakmaktadırlar. Ayrıca şehir içinde oturan halk bakımsız evlerine onarım yapamayınca yeni evlere geçmektedirler. Böylece boş bırakılan evler harap olmaktadır.

GÖMÜ, DEFİNE ARANILMASI: Bitlis'ten başka yerde oturmaya mecbur edilen kişilerin şehri terketmesinden sonra halk arasında bu evlerde gömü olduğu söylentisi yayılmıştır. Buradan ayrılan kişilerin varlıklı olduğu, banka olmayan o yıllarda paralarını evlerinde dikkati çekmeyen gizli yerlerde sakladığı düşünülmektedir. Aramalara başlanmış ve dolayısıyla mimari yapılara zarar verilmiştir. Gömü arama işi, bazı kişilerce hastalık denilebilecek boyutlara ulaşmış durumdadır (El Aman Hanındaki çalışmalarımızın ertesi günü, gezdiğimiz yerlerin gece gömü aramak gayesiyle kazıldığı gözlenmiştir).

3.2.4. YENİ YAPILARIN ÇEVREYE UYUMSUZLUK NEDENLERİ

Yeni binalar betonarme sistemle yapılmaktadır. Bu yörenin taş malzemesinin yanında çok farklı ve çirkin görünümündedirler.

Yöresel teknikle yapılan yeni binalarda da kalitesiz malzeme kullanımından dolayı cepheler bakımsız görünmektedir. Fakat bunlar ne kadar çirkin olsa da günümüz beton yığınının çirkinliği ve kullanışsızlığı yanında daha iyidir.

Yeni yapıların çok katlı yapılması da çevreye uyumsuzluğun bir nedenidir.

Yeni yapılardaki pencere ve kapı boyutları geniş tutulmakta bu da yörenin geleneksel pencere boyutlarının yanında göze batmaktadır.

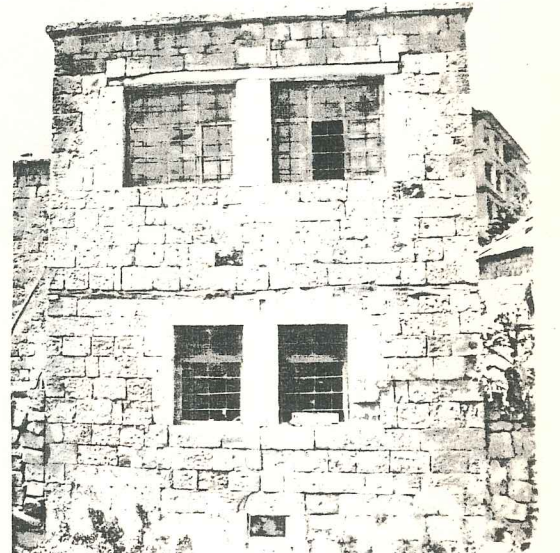
Yeni yapılan binaların cephelerine kırmızı, mavi v.b. renkli badanalar sürülmektedir. Toprak renginin hakim olduğu şehirde bu binalar dikkati çekmektedir.

Yeni binalarda kullanılan galvanizli sac örtülü eğimli çatı, düz damların oluşturduğu dokuyu bozmaktadır.

Eski binaların boyutları yanında, yeni binaların boyutları ve orantıları çok büyük tutulmaktadır. Özellikle resmi binalar büyük kütleler oluşturmaktadır. Birbirine saygılı, orantılı binaların yanında bunlar dokuyu bozmaktadır.

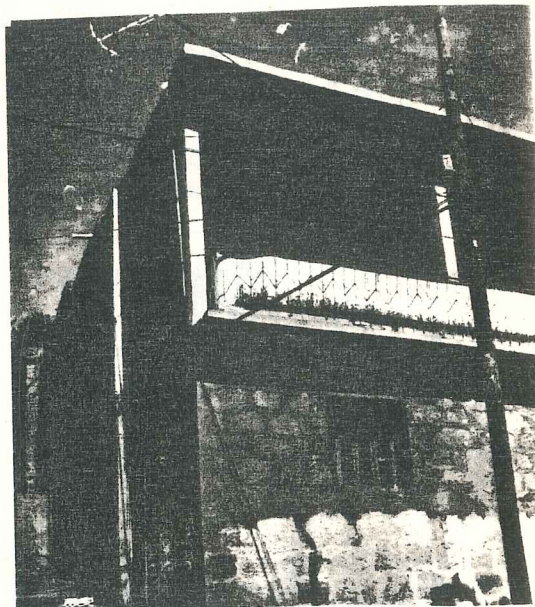
F.114

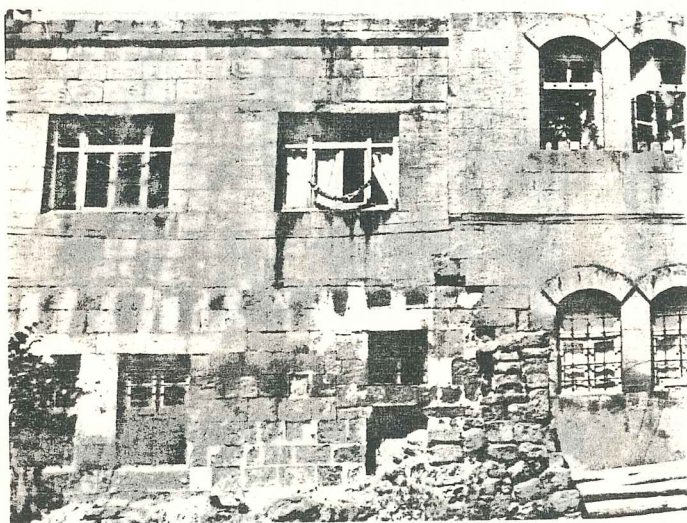
F.115

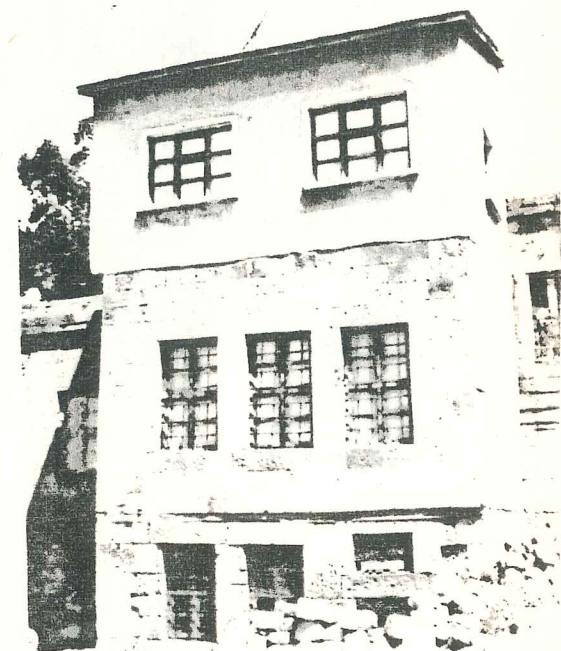
F.116.

F.117

F.118.

F.119

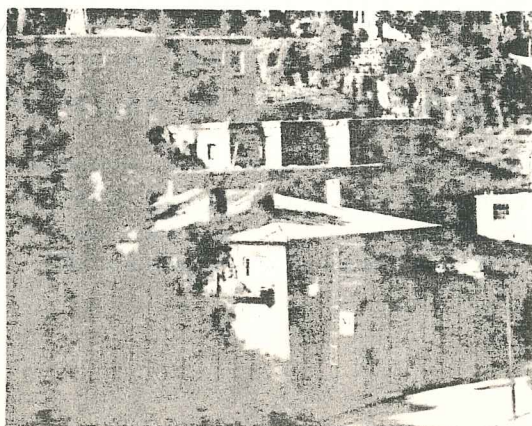
F.120

F.121

F.122

F.123

F.124

3.3. KORUMA ÖNERİLERİ

3.3.1. EVLERİN KORUNMA ÖNERİLERİ

Yeni yapılar tarihi çevreye uyum sağlamalıdır. Hacim, oran, malzeme seçiminde korunması gerekli çevrenin verilerinden hareket ederek çağdaş çözümlere gidilmelidir. Yeni yapılarda dikkat edilecek hususlar şunlardır:

Bina Yüksekliği ve Kat Adedi: Kat adedi ve bina yüksekliğinin saptanmasında yapı adasının ve sokağın mevcut binaların yükseklikleri emsal olarak alınmalıdır. Merkez yerleşiminde kat yüksekliği en fazla üç kattır. Genellikle binalar bir ve iki katlıdır.

Cephe Elemanları: Kapı ve pencerelerin binalardaki boşluk ve doluluk oranları mevcut karakteri bozmayacak, eskiye uyum sağlayacak şekilde düzenlenmelidir. Elemanların oranlarının saptanmasında eski örnekler dikkate alınmalıdır.

Örtü Sistemi: Yöresel düz toprak dam örtü sistemi kullanılmaya devam edilmelidir. Örtü sisteminde yörede çok bulunan pomza taşından yararlanılmalıdır. Pomza+Kil+Toprak kullanımında ısı yalıtımı daha iyi sağlanmış olacaktır. Yörenin mevcut malzemeleri araştırılarak düz dam için daha sağlıklı çözümler bulunabilir.

Malzeme: Betonarme bina yapımı engellenmeli ve yöredeki taş malzeme kullanılmalıdır. Taş kullanılarak yapılan binaların yapım maliyeti* daha ekonomiktir. Ayrıca bu taş binalarda ısı yalıtımı daha iyi sağlandığı için uzun vadede de betonarme binalara göre daha hesaplıdır. Betonarme binalarda yakıt mas-

* 1973 Bitlis İl Yıllığında Taş malzeme ile yapılan bir bina-
nın maliyetinin 40.000.- TL, Betonarme binanın ise 70.000.-
TL olduğu yazılmaktadır. Sayfa 313.

rafı çok fazladır, ayrıca geniş pencere kullanımı ısı kaybını arttırmaktadır.

Yöreye uygun olmayan mevcut yeni binalarında sağlıklaştırma yoluna gidilmelidir. Fazla katlar azaltılmalı, pencere oranları eskiye uygun hale getirilmeli, briket ve tuğla ile yapılmış evler sıvanarak eski dokuya uydurulmalı, kullanılan çok renkli badanaların yerine toprak rengine uyan renkler kullanılmalıdır.

Tesbite değer eski yapılarda da yapılan değişiklikler eskiye uygun hale getirilmelidir. Ayrıca bu yapılarda koruma ve sağlıklı yaşama amacıyla onarımlar yapılmalıdır.

3.3.2. TARİHİ ÇEVRENİN KORUMA ÖNERİLERİ

Bitlis Merkez İlçesinin Mayıs 1971 tarihli 1/1000 ve 1/5000 ölçekli İmar planları mevcuttur. Fakat bu imar planları yörenin tesbite değer evleri saptanmadan hazırlanmıştır. Bu planlarda, tatbikatta eğimli araziye uygulanamayacak ve yöre için gerekli olmayan çok geniş yollar planlanmıştır. Plancıların korunması gereken bölgeleri, arazi kullanımı, ulaşımı, yoğunluğu, yapıların ölçü ve biçimlerini, malzemesini ve hedef alınan nüfusun planlanmasını diğer bölgelerle eş değerde düşünmesi yanlıştır. Koruma amaçlı imar planı hazırlanırken tarihi çevreye ait veriler (Yoğunluk, hacim, oran, v.b.) hareket noktası olarak ele alınmalıdır. Yeni imar planları dün, bugün ve yarını birlikte yaşatacak içerikte düşünülmelidir. Bu planlarda fiziki çevreyle bütünleşmiş ve sosyal çevrenin yaşayabileceği öneriler getirilmelidir.

İmar planlarının getirdiği kararlar, kontrole ve yasaklara dayalı, bir anlamda "Pasif" koruma araçlarıdır. Yeni yapılanmaya ilişkin çözümler Sit ölçeğinde hazırlanan koruma-geliştirme amaçlı imar planları ve uygulamaya dönük koruma projelerinin hazırlanabilmesiyle gerçekleştirilebilir.

Bitlis'in tarihi çevresinin korunması için 1.Aşamada Koruma ve Geiştirme amaçlı imar planları hazırlanmalıdır.

1. AŞAMA: KORUMA VE GELİŞTİRME AMAÇLI İMAR PLANI

Bu planlar şu konuları içermelidir:

- Arazi Kullanışları
- Ulaşım Sistemi
- Çevreyle Bağlantı
- Alt Yapı ile İlgili Kararlar
- Yapılarda Kullanımlarla İlgili Kararlar
- Yeni Yapılanma Koşulları.

2. AŞAMA: Bu aşamada aktif mücadele olanaklarının sağlanması ve konuyla ilgili yasal ve mali olanaklarının sağlanmasıdır. Bu aşamada Uygulamaya yönelik koruma projeleri hazırlanmalıdır.

- Mevcut durumun tesbiti ve gerekli grafik dökümantasyonun sağlanması,
- Uygulamaya dönük koruma projeleri hazırlanmalı (1/500-1/200 ölçeklerinde yapılar grubu ve yapı ölçeklerinde projelerin hazırlanması)
- Aktif koruma işlemini yürütecek yeni bir örgüt kurulması.
- Mal sahibine gerekli para yardımını, düşük faizli kredilerle sağlanması.
- Restorasyon işinde tecrübeli usta kadronun oluşturulması.

AKTİF KORUMA ÇALIŞMASININ YÜRÜTÜLMESİNDE YENİ BİR ÖRGÜT KURULMA ÖNERİSİ

Ağustos 1982 de Merkez ilçede yaptığımız tesbit çalışmalarının devamı olacak projelerin ve planların hazırlanması gerekmektedir. Bitlis'in kamu kuruluşları bu çalışmaları yürütmek

için teknik, maddi ve idari yönden yetersizdir. Aktif koruma çalışmalarını yürütecek, bir kadro oluşturulmalıdır. Bu kadro en kısa zamanda çalışmalara başlamalıdır. Bu büronun hizmetleri şöyle sıralanabilir:

- Planlama Projelendirme: Sit koruma planı hazırlandıktan sonra detaylı koruma projelerinin hazırlanması (1/500-1/200 v.d. ölçekli)
- Programlama, zamanlama.
- Uygulama aşamasında denetleme: İmar yönetmelikleri ile projeler arasındaki uygunluğun denetlenmesi.
- Koordinasyonun sağlanması: Yöre halkı, yatırımcı ve kamu kuruluşları (Belediye, Anıtlar Yüksek Kurulu, Kültür Bakanlığı) arasındaki teknik bağlantının kurulması.
- Bu teknik hizmetlerin yanında ekonomik, sosyo-ekonomik, idari ve hukuki ilişkilerin sağlanmasını ve değerlendirilmesini sağlayabilir.

SONUÇ

Bitlis Doğu Anadolu bölgesinde dağlarla çevrilmiş vadi yamaçlarına kurulmuş bir şehrimizdir. Eskiden "İpek Yolu" diye adlandırılan İran'ı Suriye'ye bağlayan yol üzerinde, dağların tek geçit verdiği bölgededir. Bu konumundan dolayı çağlar boyunca çeşitli uygarlıkların yerleşim yeri olmuştur.

Şehrin tam olarak ne zaman kurulduğu ve adının nereden geldiği kesin olarak bilinmemektedir. Bazı kaynaklar⁶³, Bitlis isminin Makenodyalı İskender zamanında konulduğunu yazmakta iseler de, İskender'in Bitlis'ten geçtiğine dair kesin bir bilgi yoktur. Yalnız şehrin Asurlular zamanındaki isminin "Bit-Liz" olduğu bilinmektedir⁶³.

Bu tezde incelediğim Bitlis Merkez İlçesi, Bitlis deresinin yamaçlarına kademeler halinde yerleşmiştir. İklimin sert koşullarının dikkate alınması ve yöresel malzemenin kullanımından dolayı evler birbirine çok benzemektedir. Merkez'de Bitlis Yapıları diye isimlendirebileceğimiz karakteristik bir doku oluşmuştur.

İncelediğim bölgedeki evlerin ortak özelliklerini şöylece sıralayabiliriz:

- Yapıların hepsinde yapı malzemesi olarak yöredeki Taş kullanılmıştır.
- Evler genellikle iki katlıdır.
- Evlerin hepsinde düz toprak dam örtü olarak kullanılmıştır.

62. Lynch, B. op.cit. s.150.

63. Günaltay. Yakın Şark IV. s.624.

- Yapılarda sert iklimden dolayı şeffaf kısımlara az yer verilmiş ve yapılar içine kapalı olarak yapılmıştır.
- Sert karasal iklimden dolayı evlerde balkon yapılmamıştır.
- Evlerin içlerinde bezeme olarak ahşap üzerine kalem işleri kullanılmıştır.
- Genellikle evlerin tuvaletleri yuvarlak planlı, dışarıya taşmış olarak yapılmıştır.
- Avlu duvarlarının üzerinde kesiti sivri bir üçgen olan taş harpuştalar bulunmaktadır.
- Yöresel taş evlerde kat hizasında ahşap hatıl bulunmaktadır.
- Yöredeki büyük binaların çoğunluğu çift taş duvarlı olarak yapılmıştır. Duvarların arası çamurla doldurulmuştur.

Eski ve yeni yapılarda yöreye uygun olmayan özellikler şunlardır:

Eski Yapılar:

- Eski yöresel evlerin dar pencereleri genişletilmiştir.
- Yeni binalardaki balkonların benzerleri betonarme olarak eski binaya ilave edilmektedir.
- Yapılara uyumsuz olarak yeni ilaveler yapılmaktadır.
- Evlerin daha çok aile tarafından kullanılabilmesi için yeni girişler, bölmeler yapılmaktadır.
- Eski yapıların (daha çok tarihi eserlerin) düz toprak dam kaldırılarak eğimli çatı yapılmaktadır.

Yeni Yapılar:

- Yeni binaların çoğu betonarme olarak yapılmaktadır.
- Bazı yeni binalarda da yöredeki kalitesiz taş malzemenin kullanımından dolayı cepheler bakımsız görünmektedir.

- Yeni binalarda pencere ve kapı oranları çok geniş tutulmaktadır.
- Yeni betonarme binalar çok katlı yapılmaktadır.
- Yeni binaların dış yüzleri cepheye hiç uymayan çok canlı renklerle boyanmaktadır.
- Yeni binaların çoğunda çok eğimli galvanizli sac la örtülü çatı kullanılmaktadır.
- Eski binaların yanında yeni binaların boyutları ve orantıları çok büyük tutulmaktadır.

Bitlis'te tarihi ve kültürel değerlerin geleceğe aktarılabilmesi için en kısa zamanda çalışmalara başlanmalıdır. Bu koruma çalışmaları tek yapı ölçeğinden çok bir bütün halinde düşünülmelidir. Çevredeki birçok tarihi anıtla birlikte sivil mimari örnekleri de koruma altına alınmalıdır. Bu da halkın bilinçlendirilmesi ve koruma için ekonomik yardımı sağlanmasıyla gerçekleştirilebilir. Bitlis Merkez ilçenin 31L.IIc, 31L.IIIId, 31L.IIIa, 31L.IIIb, 30L.IIa ve 30L.IIb paftalarından oluşan merkezi bir bütün halinde sit alan içine alınmalıdır. Tezin 3.3. no.lu Koruma Önerileri adlı başlık altında öneriler sıralanmıştır. Bu önerilerin bu kadar geniş bir alanda kısa zamanda gerçekleştirilmesi çok zordur. Kısa vadede Bitlis'te 1.derece diye tesbit edilen evlerin koruma altına alınması gerekmektedir. Koruma ve geliştirme projeleri hazırlanarak mal sahibi ve devlet işbirliği ile bu korumalar gerçekleştirilmelidir.

Bitlis tesbite değer yapıları ve yerleşimin topoğrafyası dikkate alınarak yeni korumaya yönelik imar planları hazırlanmalıdır. Bu imar planlarında;

- Arazi kullanışları,
- Ulaşım sistemi,
- Çevreye bağlantı,

- Alt yapı ile ilgili kararlar,
- Yapılarda kullanımlarla ilgili kararlar,
- Yeni yapılanma koşulları belirtilmelidir.

Koruma amaçlı imar planlarının hazırlanmasından sonra uygulamaya dönük yapılar grubu ve yapı ölçeklerinde projeler hazırlanmalıdır. Mevcut durum tesbiti ve grafik dökümantasyonun sağlanmasından sonra Aktif Koruma işlemlerini yürütecek yeni bir örgüt kurulmalıdır. Bu örgüt Detaylı projelerin hazırlanması, uygulama aşamasında denetlemesi ve yöre halkı ile kamu kuruluşları arasındaki teknik bağlantının kurulmasını, ekonomik, idari ve hukuki işleri yürütmelidir. Mal sahiplerine gerekli para yardımı, düşük faizli uzun vadeli kredilerle sağlanmalıdır. Restorasyon işinde tecrübeli usta kadro yetiştirmeli ve yöresel malzemenin kullanımı devam ettirilmelidir.

Bunlardan başka çevrenin acil olarak ele alınması gereken sorunları şunlardır:

- Bitlis yerleşimin belirleyicisi olan Bitlis deresinin temizlenmesi gerekmektedir. Çarşı içinde dere üzerine yapılan dükkanların kaldırılması şarttır. Bu binalar hem derenin güzelliğini bozmakta, hem de ilerde derenin sularının fazlalaşmasıyla yıkılmaları ve can kaybına sebep olmaları kaçınılmazdır.
- Yörenin kanalizasyon sorunu halledilmelidir. Evlerin pis sularının sokaklardan akması, çarşı içindeki dükkanların pis sularının dereye akıtılması önlenmelidir.
- Bitlis'e turist gelmesini sağlayacak tesisler kurulmalıdır. Yörede av alanları belirlenmelidir. Kışın fazla kar yağdığı ve dağlar kayak için elverişli olduğu için kayak merkezleri yapılmalıdır. Nemrut krater gölü ve Van gölü çevresine turistik tesisler kurulmalıdır.

- Merkez ve çevresindeki tarihi eserler restore edilerek yeni kullanımlar getirilmeli, hem dinlenme hem de kültürel geziler için konaklama tesisleri yapılmalıdır.
- Merkez ilçedeki yıkıntılar temizlenmeli ve terkedilmiş eski dokuya uyumla binalara yeni kullanımlar getirilmelidir.
- Mahalleler arasındaki yollar suni veya doğal taşla kaplanmalıdır.
- Yeni yapılacak resmi yapıların tip proje üzerinden değil, yörenin karakterini bozmayacak projeler ve yapım tekniklerine göre yapılması gerekmektedir.

Yukarıda saydığım bu sorunların yetkililerce en kısa zamanda ele alınması ve Bitlis Tarihi dokusunun daha fazla bozulması önlenmelidir.

Bu tez de bölgedeki yerleşim düzenini ve evlerin belirleyici öğelerini, eski ve yeni yapılardaki dokuya ters düşen farklılaşmayı, fotoğraflarla belgeleyerek anlatmaya, gezi tesbitlerimizle derlemeye çalıştım. Bu çalışmamın bundan sonra yapılacak geniş kapsamlı araştırmalara bir başlangıç olmasını ümit ederim.

BİBLİYOGRAFYA

- Arık, Oluş. Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, Ankara, 1971.
- Arrianos. İskender'in Annabasisi, İstanbul, Maarif Yayını, 1945.
- Aydın, Sıtkı. Bitlis Tarihi, İstanbul, Yayınevi Yok. 1967.
- Banse, Ewald. Die Türkei Eine Moderne Geographie, Berlin, Verlag Von Georg Westermann, 1916.
- Barb, H.A. Geschichte der Kurdischen Fürstentherrschaft, Sitzungher, der Wiener Akad. XXXII. 1859.
- Başgelen, Nezih. Anadolu Notları, İstanbul, Yayınevi Yok. 1981, s.34.
- Bayrak, Orhan. Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1979.
- Danışman, Zuhuri. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt 6, İstanbul Zuhuri Danışman Yayınevi, 1970.
- Kayaoğlu, Celal. Bitlis'i Tanıyalım. Ankara, Yayınevi Yok, 1967.
- Kinneir, J.M. Laise-Mineure, L'armenie, Paris, Librairie de gide fils, 1818.
- Kinneir, J.M. Journey through Asia Minor, Armenia and Kurdistan, London, 1818, s.119-171.
- Layard, A.H. Ninveh und Babylon, Leipzig, 1897, s.35.
- Lynch, H.F. Armenia, Travels and Studies, 1898, London, Cilt II, 1901, s.145-154.
- Mansel, Arif, M. Ege ve Yunan Tarihi, Ankara, T.T.K. Yayını, 1971.
- Matrakçı, Nasuh. Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn, s.100.
- Menekşe, N.Soydan, V. Bitlis Tarih Sanat ve Tabiat Beldesi, Ank.

- Örs, Hayrullah. Xsenophan, Annabasis, İstanbul, Maarif Yayını, 1944, s.123-133.
- Percy, Early, MP. Highlands of Asiatic Turkey, London, Edward Amold Publisher to Endia Office, 1901.
- Reclus, E. Nouvelle Geographie Universelle, Paris, Cilt IX, 1884, s.422.
- Ritter, K. Erdkunde, IX, s.628-630.
- Saraçoğlu, Hüseyin. Doğu Anadolu, İstanbul Maarif Yayını, Cilt I, 1956.
- Sevgen, Nazmi. Anadolu Kaleleri, Cilt I, Ankara, Yayınevi Yok, 1959, s.74.
- Soytekin, Öztürk. Bitlis'te Cami, Medrese ve Mezar Anıtları, (Basılmamış Tez), İst., İst.Üni.Ed.Fak. Sanat Tarihi Böl. Yayını, 1970.
- Bitlis İli Yapı Malzemesi ve Mahalli Şartları, Ankara, Bay.Bakanlığı, Yapı İmar İşleri Reisliği, 1965.
- Grup Köy Yolları Planlaması, Bitlis İli, Ank. T.C.Köy İşleri Bakanlığı, Y.S.E. 1967.
- Köy Envanter Etüdlerine Göre Bitlis, Ank. Köy İşleri Bakanlığı, 1964.
- Bitlis İl Yıllığı, Ankara, 1973.
- İslam Ansiklopedisi, Cilt II.
- Türk Ansiklopedisi.
- Türkiye Tarihi Anıtları (Ön tasarı), Ankara, Milli Eğitim Yayını, 1946.
- 1310 Salnamesi.

Yıldız Univ. Relöve Restorasi	1000 TL.
711	
Demirb. : - 41863 Fat No. - Ayn. No 1/11	
R 151 75	43735

Foto: 124